

**Ігор Федчак
Богдан Марець**

**ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОТИДІЇ
РОЗКРАДАННЮ ЛІСОДЕРЕВИНИ
ПІДРОЗДІЛАМИ ЗАХИСТУ ЕКОНОМІКИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ**

Монографія

Львів
ПАІС
Видавництво Львів
2016

УДК [343.37:630*221]:[351.74343.85](477)
ББК Х628.111.624.7(4Ук)+Ч628.321.1(4Ук)
Ф35

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Львівського державного університету внутрішніх справ*

Рецензенти:

В. П. Захаров, доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри оперативно-розшукової діяльності
факультету № 2 Львівського державного університету внутрішніх справ
Р. І. Галаз, полковник поліції, начальник Управління
захисту економіки Департаменту захисту економіки
Національної поліції України у Львівській області

Федчак І. А., Марець Б. М.

Ф35 Організація протидії розкраданню лісодеревини підрозділами
захисту економіки Національної поліції України : монографія /
І. А. Федчак, Б. М. Марець. – Львів : ПАІС, 2016. – 200 с.

ISBN 978-617-7065-59-2

У монографії комплексно висвітлено діяльність з протидії опера-
тивними підрозділами захисту економіки Національної поліції України
розкраданню лісодеревини. Охарактеризовано сучасний стан лісової га-
лузі, розглянуто стан правового регулювання відносин лісокористування
та правових заходів з охорони лісу в Україні. Досліджено організацію
оперативного обслуговування об'єктів лісової галузі.

Узагальнено профілактичні заходи щодо розкрадань лісодеревини,
встановлено причини, умови та обставини, що сприяють розкраданням
лісу. Досліджено організацію та тактику викриття розкрадань лісомате-
ріалів. Проведено наукове дослідження порядку оперативного докумен-
тування розкрадання лісодеревини на об'єктах лісового господарства.

Для працівників слідчих та оперативних підрозділів Національної по-
ліції України, науковців, викладачів, курсантів, а також тих, хто дослі-
джує проблеми протидії злочинам у сфері економіки.

УДК 343.37:630*221]:
[351.74:343.85](477)
ББК Х628.111.624.7(4Ук)+
Х628.321.1(4Ук)

ISBN 978-617-7065-59-2

© І. А. Федчак, Б. М. Марець, 2016
© ПАІС, 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	5
ВСТУП	6
Розділ 1	
ХАРАКТЕРИСТИКА ГЕНЕЗИСУ, СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЛІСОВОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ	9
1.1. Історія становлення та характеристика сучасного стану лісової галузі України	9
1.2. Правове регулювання відносин лісокористування та правових заходів з охорони лісу в Україні	34
Розділ 2	
ОРГАНІЗАЦІЯ ОПЕРАТИВНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ ОБ'ЄКТІВ ЛІСОВОЇ ГАЛУЗІ ПІДРОЗДІЛАМИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ МВС УКРАЇНИ	63
2.1. Зміст оперативного обслуговування лісової галузі. Вивчення, аналіз та оцінка оперативної обстановки підрозділами протидії злочинності у сфері економіки МВС України на об'єктах лісової галузі	63
2.2. Розстановка сил і засобів під час оперативного обслуговування лісової галузі підрозділами протидії злочинності у сфері економіки МВС України з метою виявлення розкрадань лісодеревини	83
2.3. Інформаційне забезпечення оперативного обслуговування об'єктів лісового господарства підрозділами протидії злочинності у сфері економіки МВС України	97
Розділ 3	
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОТИДІЇ РОЗКРАДАННЮ ЛІСОДЕРЕВИНИ НА ОБ'ЄКТАХ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА	115
3.1. Профілактика розкрадань лісодеревини	115

3.2. Організація і тактика викриття розкрадань лісоматеріалів оперативними підрозділами протидії злочинності у сфері економіки МВС України.....	134
3.3. Оперативне документування розкрадання лісодеревини на об'єктах лісового господарства.....	146
ВИСНОВКИ.....	167
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	177
ДОДАТКИ.....	195

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ГК України	– Господарський кодекс України
ДЗЕ	– Департамент захисту економіки
КУ	– Конституція України
КК України	– Кримінальний кодекс України
КУпАП	– Кодекс України про адміністративні правопорушення
КС	– конфіденційне співробітництво
КПК	– Кримінально-процесуальний кодекс
КМУ	– Кабінет Міністрів України
ЛК України	– Лісовий кодекс України
МНС України	– Міністерство надзвичайних ситуацій України
НС	– негласне співробітництво
НП	– Національна поліція
ОРД	– оперативно-розшукова діяльність
СПД	– суб'єкт підприємницької діяльності
СЕС України	– Санітарно-епідеміологічна служба України
ОРЗ	– оперативно-розшукові заходи

ВСТУП

На початку третього тисячоліття у зв'язку зі зміною форм власності значно збільшилася кількість лісокористувачів, а також зросли обсяги шкоди, що заподіюється порушеннями лісового законодавства. Як свідчить практика, обіг лісу (заготівля, транспортування, купівля-продаж, переробка, експортні операції) тією чи іншою мірою пов'язаний з різними порушеннями. Водночас найбільш гострою і показовою стала проблема протидії розкраданням лісодеревини, що завдає значної шкоди не лише економіці, а й екосистемі всієї країни.

З низки причин у кількість зареєстрованих потрапляє лише третина фактично скоєних розкрадань в лісовому секторі економіки країни. Їх висока латентність детермінована зростаючою криміналізацією лісової галузі України. Дедалі більша кількість подібних злочинних діянь скоюється на особливо охоронюваних природних територіях. У кримінальну діяльність, пов'язану з розкраданням лісодеревини, залучається дедалі більше громадян, які раніше були законотрушчниками.

Це свідчить про істотне збільшення суспільної небезпеки розкрадань лісодеревини в ситуації, коли нормативно-правова база недостатньо ефективно регулює відносини у сфері використання лісу, а діяльність природоохоронних і правоохоронних органів вимагає удосконалення. На підставі цього необхідно досліджувати характеристики злочинності, пов'язаної з розкраданням лісодеревини, причини та умови її виникнення, а також розробити комплекс заходів щодо її протидії.

Незважаючи на вітчизняний і світовий досвід, є потреба в комплексному, системному дослідженні теоретичних і прикладних проблем діяльності підрозділів ПЗСЕ щодо протидії розкраданню лісодеревини з огляду на сучасний стан боротьби зі злочинністю. Оцінюючи важливість значення окреслених факторів, а також стан і рівень досліджуваної проблеми, можна вважати її не

тільки актуальною, але й практично значущою, такою, що потребує комплексного монографічного наукового дослідження.

Висока економічна, екологічна, соціальна значущість лісів і багатовимірний характер їх використання привертали до себе увагу багатьох вітчизняних і зарубіжних учених. Так, різні проблеми, що стосуються правової охорони і захисту цього природного об'єкта, відображені у працях Н. В. Анучіна, М. М. Бринчук, С. І. Винокурова, Е. В. Гірусова, А. А. Горєлова, В. П. Гукова, Г. В. Давидової, В. М. Захарова, І. А. Ігнат'євої, М. В. Корольової, І. О. Краснової, В. Д. Ларичева, Н. А. Моїсеєва, В. В. Петрова, І. А. Соболя, В. В. Страхова, С. В. Трунова, В. В. Черних. Окремі аспекти кримінально-правової охорони природних ресурсів, зокрема лісу, розглянуто у працях Ю. С. Богомякова, В. П. Владимиrowa, С. Б. Гавриша, Є. Н. Жевлакова, О. С. Колбасова, М. Й. Коржанського, Ю. М. Ляпунова, В. К. Матвійчука, П. С. Матишевського, В. О. Навроцького, В. В. Петрова, Л. Ф. Повеліциної, В. Я. Тація, Ю. С. Шемшученка, В. А. Широкова та інших фахівців із кримінального права. На жаль, тематика діяльності оперативних підрозділів щодо охорони лісу від злочинних посягань на монографічному рівні в Україні не досліджувалась.

Аналіз наукової літератури, що стосується питань незаконного обігу лісу, дає підставу стверджувати, що нині цій проблематиці приділено недостатньо уваги. Більшість актуальних питань розглянуто фрагментарно, без урахування сучасних реалій. Зокрема, малодослідженою залишається проблема протидії розкраданню лісодеревини силами співробітників органів внутрішніх справ.

Отож, існують передумови для більш повного і детального дослідження злочинності у сфері розкрадання лісу і розробки практичних рекомендацій щодо її попередження. В Україні проблема протидії розкраданню лісодеревини на монографічному рівні не вивчалася.

Важливою рисою монографії є те, що вона містить матеріали щодо практики та методики протидії розкраданню лісодеревини підрозділами протидії злочинності у сфері економіки, особливостей організації оперативного обслуговування об'єктів лісової га-

лузі, організаційно-тактичних особливостей протидії розкраданню лісодеревини підрозділами протидії злочинності у сфері економіки.

Одним із важливих питань, яке порушене в цій роботі, є організація і тактика викриття та документування розкрадання лісодеревини підрозділами протидії злочинності у сфері економіки.

Автори висловлюють щире подяку рецензентам, іншим фахівцям за слушні зауваження та цінні поради, кваліфіковані консультації, а також усім, хто тією чи іншою мірою сприяв виходу монографії у світ.

Розділ 1

ХАРАКТЕРИСТИКА ГЕНЕЗИСУ, СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЛІСОВОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

1.1. Історія становлення та характеристика сучасного стану лісової галузі України

Як зазначає П. Р. Третяк, життя людини тісно пов'язане з лісом. Ліс не тільки був колыскою зародження людства, становлення суспільства, але й глобально важливим джерелом кисню, санітаром навколишнього середовища, гігантським акумулятором сонячної енергії, колосальним продуцентом органічної речовини. Ліс є наслідком і середовищем продовження еволюції органічного світу, генетичним резервом широкого біорізноманіття живих організмів – вихідного матеріалу для її продовження. Нарешті, ліс є важливою складовою частиною біосфери.

Біосфера, або «плівка життя», вкриває всю поверхню нашої планети. В космічному масштабі це дуже тонкий шар (товщина його всього 10–20 км), але власне тут і лише тут зосереджена вся спадщина геологічної еволюції, все надбання органічного світу. Біосфера охоплює лише частину земної кори, майже весь об'єм гідросфери, приземні шари атмосфери. Тобто ту частину компонентів земної поверхні, у якій зараз поширене життя, або колись було життя. Так, поклади кам'яного вугілля теж слід відносити до біосфери, адже це колишня скам'яніла лісова рослинність, рештки древніх тваринних організмів, колишня плівка життя, продукт її функціонування.

Плівка життя – унікальний феномен космічного простору. Адже лише тут на контакті земної кори, гідросфери та атмосфери за умови ритмічного поступання сонячної енергії та пульсації температури зародилось та еволюціонувало життя. Перші наземні рослини з'явились приблизно 450 мільйонів років тому. Це від-

носно недавно, оскільки вік нашої планети орієнтовно складає 5 мільярдів років.

Живі організми відзначаються особливою властивістю, здатністю еволюціонувати, тобто поступово видозмінюватися, пристосовуватися до середовища. Проте вони не тільки до нього пристосовуються, але й активно його перетворюють, зокрема – руйнують гірську породу, споживаючи потрібні мінеральні речовини, дихаючи змінюють газовий склад атмосфери і гідросфери. Інтенсивність цих процесів залежить від кількості біомаси живих організмів. Тому органічний світ має здатність розмножуватись, накопичувати енергію і біомасу, розвиватись, готувати середовище для нових поколінь живих організмів.

Разом живі організми творять певні угруповання, які тісно пов'язані із зовнішнім середовищем, тобто екологічні системи. Постійний процес самовдосконалення органічного світу призводить до формування певних клімаксових екосистем, чи угруповань, тобто таких утворень, у яких існуючі форми життя досягають максимуму свого розвитку, відносної рівноваги у взаємовідносинах та тривалої стабільності. Такою вершиною еволюції органічного світу на поверхні земної суші є ліс. Адже іншої, більш досконалої, складної та збалансованої продуктивної системи живих організмів, здатної особливо активно формувати навколишнє середовище, на планеті не існує.

Отже, історія лісів нашої планети, яка сягає сивої давнини, нерозривно пов'язана з історією еволюції біосфери, адже ліс – явище не тільки системно-біологічне, але й еволюційне. Зрозуміти його еволюційну сутність можна лише знаючи еволюційну історію складових його організмів.

Система живих організмів, якою є лісовий ценоз, тісно пов'язана з ґрунтом. Ґрунти планети теж явище еволюційне і є продуктом життєдіяльності багатьох еволюційних поколінь живих організмів. Нарешті, ґрунти є не тільки явище біологічне, але й геологічне, оскільки пов'язане з біогенним перетворенням кори вивітрювання. У свою чергу кора вивітрювання – продукт багатьох етапів розвитку біосфери від найдавніших часів до сучасності. Отже, природнича історія лісової рослинності нашої планети

пов'язана з історією ґрунтоутворення та формування кори вивіт-
рювання.

Нарешті, ліс є явище географічне, тобто тісно залежне від
стану географічного середовища, або географічної оболонки нашої
планети. За даними відомого чеського лісівника Яна Еніка, такі
природні умови, де може зростати ліс, є лише на 38% суходолу.

Ліс може рости в умовах достатньо вологого жаркого, по-
мірно теплого, помірно прохолодного та помірно холодного клі-
мату, однак не далі на північ, де середня температура найтеп-
лішого місяця є не нижчою $+7^{\circ}\text{C}$. Це пов'язано з тим, що гене-
ративний цикл розмноження деревних та чагарникових рослин,
як правило, не може відбуватись при нижчих температурах. Про-
те, в таких холодних умовах цвітуть і плодоносять хіба що окремі
види чагарникових верб та берези у тундрі. Для того, щоб зростав
сосновий ліс, середня температура найтеплішого місяця має бути
вищою $+10^{\circ}\text{C}$, а вегетаційний період повинен тривати не менше
100 днів. Подібно і в горах ізотерма найтеплішого місяця $+10^{\circ}\text{C}$
співпадає з верхньою межею поширення лісу. Тому в межах поя-
су помірного клімату практично майже всюди гідрокліматичні
умови сприятливі для зростання лісів. Насамперед, це зона тайги.
Вона майже суцільним поясом оперезала обидва континенти пів-
нічної півкулі в межах 55 (50) – 60 (65) паралелей північної широти.
У більш високих широтах (далі на північ) ліс зростати не
може. Там поширена тундра і арктична пустеля. Далі на південь
помірний пояс сягає приблизно 40-ї паралелі. Температурний
режим тут цілком сприятливий для зростання лісу, проте його по-
ширення вже істотно обмежене вологістю клімату. Ліс в умовах
помірного клімату зростає лише там, де опадів протягом року
випадає більше ніж 400 мм. При меншій кількості опадів харак-
терне поширення степів та пустинь. Ще далі на південь, аж до
екватора, лімітуюче значення вологості клімату стає все ваго-
мішим. Вологі вічнозелені ліси тропіків потребують щонайменше
1000 мм опадів на рік, і найкращого розвитку досягають за умови
річної кількості опадів 2000–5000 мм.

Середня річна температура тут $+32^{\circ}\text{C}$ і випадає протягом
року 3000–3500 мм опадів.

Проте, протягом геологічної історії лісової рослинності географічна оболонка Землі постійно розвивалася, змінювалася, що у свою чергу було чи не найважливішим рушієм еволюції біосфери, зумовлювало її диференціацію і просторові межі, визначало її біогеохімічну сутність. Еволюціонував і ліс.

Первинні ліси нашої планети зростали на болотах і склалися з деревовидних представників реліктових родин ранніх етапів еволюції рослинного світу. Спочатку це були деревовидні папороті, плауни та хвощі, пізніше – примітивні голонасінні, далі – шпилькові і, врешті, покритонасінні, які поступово витіснили своїх попередників і захопили майже весь придатний для їх існування простір біосфери [1].

Інформацію про перші дерева і ліси можна знайти у всевітній мережі Інтернет. Так, на сайті «Вікіпедія» подана інформація про те, що перші дерева і, відповідно, перші ліси з'явилися на Землі в середньому девоні – 398–385 млн років тому. Це був початок того періоду в розвитку біосфери, який Г. А. Заварзін назвав «плантієм» (від англ. «plant» – рослина), оскільки вищі судинні рослини, охопивши сушу, ставали основними продуцентами на Землі. Їх надзвичайно висока продуктивність (приріст маси) і доволі велика біомаса забезпечували виведення з кругообігу чималої кількості вуглецю, що призводило до істотного зниження вмісту вуглекислого газу в атмосфері. 2007 року група вчених на чолі з Вільямом Стейном з університету Бінгемптона зуміла за збереженими залишками відтворити загальний вигляд *Eospermatopteris* [2]. З'ясувалося, що це були дерева з нетовстим стовбуром, висотою близько 8 і більше метрів. Угорі стовбур увінчувала крона з гілок без листя, у цілому рослина дещо нагадувала пальму або деревовидну папороть. Ліс, що існував у девонському періоді в тому місці, де зараз розташовується вивчений кар'єр, був не настільки простим і містив принаймні три типи різних деревних рослин [3].

Подібно еволюціонували і лісові тварини. Спочатку максимального поширення набули плазуни та амфібії, на зміну їм прийшли літаючі ящірки, гігантські плазуни і динозаври. Вони вимерли, а на зміну їм прийшли птахи та ссавці. І всі вони вико-

нали свою надзвичайно важливу роль у розвитку біосфери. Акумулявавши колосальну кількість сонячної енергії, вони:

- синтезували величезну кількість органічної речовини, відмерлі рештки якої створили карбонатну складову земної кори та гумусову – ґрунтів;
- змінили і сформували сучасний газовий склад атмосфери;
- підтримали і розвинули глобальний біогеохімічний кругообіг речовини та енергії;
- дали величезну кількість потомства собі подібних і забезпечили подальшу генетичну еволюцію тощо.

Це лише наближена схема еволюційних процесів, що відбувалися загалом в біосфері і, зокрема, в лісі.

Отже, пізнання природничої історії лісової рослинності вимагає знань з основ геологічної історії Землі та еволюції біосфери, особливо її етапів, що стосуються виникнення високоорганізованих видів представників тварин та рослинного світу сучасних лісів планети.

Ліс був не тільки важливим середовищем еволюції органічного світу, але й колискою людства, зігравши визначальну роль у розвитку цивілізації. Колосальну функцію формування навколишнього середовища відіграють ліси світу і зараз, а їх сировинні ресурси, як і раніше, є незамінним будівельним матеріалом, джерелом хімічних та харчових продуктів тощо. Потреба у сировинних ресурсах лісу постійно зростає. Однак, протягом останніх 10 тис. років людство, постійно користуючись дарами лісу, існуючи за його рахунок, фактично ніколи не турбувалося про долю самого лісу. І ліс поступово зникав із земної поверхні. З вини населення нашої планети із лиця Землі вже зникла четверта частина лісів. І людство сьогодні вже відчуло наслідки своєї господарської діяльності. Насамперед, це зміни клімату, дефіцит кисню та забруднення повітря і вод, деградація довкілля, катастрофічні стихійні процеси – урагани, повені, посухи тощо.

За даними ООН, загальна площа лісів планети сьогодні становить 4,1 млрд га, або 28–30% поверхні суходолу, що складає 8–10% від усієї поверхні Землі. Отже, можна зробити висновок, що четверта частина лісів планети вже знищена внаслідок господарської

діяльності людства. Така лісистість є мінімально допустимою, оскільки при ній ще забезпечується нормальне функціонування біосфери.

Знищення лісів планети – безперервний процес, який триває понад 10 тисяч років. Спочатку людство винайшло вогонь, який спричинив значні зміни в житті первісних людей, прискорив розвиток цивілізації. Проте його неконтрольоване використання призводило до масштабних пожеж, знищення первісних лісів по всій планеті, особливо у тропічних і помірних широтах. Власне на місці колишніх лісів унаслідок пожеж виникли савани в Африці та Азії, прерії у Північній Америці. Пожежі не тільки знищили первісну лісову рослинність, але й змінили тваринний світ і, можливо, спричинилися до вимирання багатьох видів великих хребетних тварин.

Випалювання лісів не припинялось ніколи. Його ще донедавна широко застосовували для створення сільськогосподарських угідь у країнах третього світу. Варто зазначити, що великі лісові пожежі виникають і зараз навіть в економічно розвинутих і технічно добре оснащених країнах. Це техногенні пожежі. Результат людської безпечності, наслідок нераціонального господарювання.

Другим потужним чинником, який зумовив інтенсивне й остаточне знищення лісів, було сільське господарство, що виникло на початку неоліту. Ліси знищували, головним чином, шляхом спалювання. На їх місці виникали луки, які використовувались для випасання худоби, а згодом їх розкорчовували, перетворювали у рілля.

Цей процес також триває вже протягом багатьох тисячоліть і охоплює майже всю поверхню планети, де зростають ліси. І зараз щороку у світі таким чином знищують 18–20 млн га лісу. Внаслідок поступового зменшення лісистості відбулися значні негативні екологічні зміни на освоєних сільськогосподарських землях і суміжних природних ділянках суші. Насамперед це деградація земель – виснаження потенціалу їх родючості, втрата вологозапасів, захисних функцій тощо.

Показовою у цьому відношенні є територія півдня Палестини, північних районів Сирії і Месопотамії та Східний Іран, де 10000 років тому зародилося землеробство. Ще 8000 років тому ця земля була вкрита первісними джунглями. Однак сільськогосподарська цивілізація неоліту перетворила її у величезну піщану пустелю.

На початку неоліту лісистість Китаю становила щонайменше 90%. Тепер вона ледве сягає 10%, і то за умови величезних зусиль зі штучного відновлення лісу у XX ст. Ще лісистішою була Європа, де тепер цей показник становить близько 30%. Причому збереглися ліси лише у горах і в межах Скандинавського п-ва. На Європейському континенті залишилися тільки невеликі ділянки пралісів, більшість лісових масивів – штучні або глибоко змінені людиною.

Зараз найбільш лісистими країнами Європи є Фінляндія (61%), Швеція (57%), Албанія (47%), Греція (44%), Іспанія (45%), Португалія (40%). Навіть Польща і Румунія мають лісистість 27%.

Колись багатою лісовою рослинністю була вкрита і територія України, адже відомо, що ще 1000 років тому ліси України займали біля 60% її поверхні. Проте зараз лісів на території України залишилося вкрай мало – лише 15%. Це один із найнижчих показників у Європі. На одного мешканця України припадає всього 0,18 га лісу. Це дуже мало, оскільки в середньому у світі на одного жителя припадає приблизно 0,9 га. Отже, наша держава лісодефіцитна і не може забезпечити себе власними лісовими ресурсами. Для забезпечення своїх потреб вона повинна імпортувати деревину. Адже щорічна потреба господарства України в лісоматеріалах оцінюється у 35 млн м³. При існуючій лісистості заготівля деревини у такій кількості є неможливою, і її щорічний дефіцит сягає 20 млн м³. Варто зазначити також, що незначна площа лісів України негативно позначається і на екологічному стані регіонів. Тому для досягнення нормальних умов життя в еколого-економічному розумінні необхідно збільшити лісистість України хоча б до 20–25%.

На жаль, скорочення площі лісів у загальнопланетарному масштабі продовжується і зараз. Особливо швидко зникають тропічні ліси у Південній Америці, в Африці та Південній Азії. На місці колишніх джунглів виникають сільськогосподарські угіддя, наприклад, плантації кави. Знищення лісів у свою чергу призводить до змін клімату, втрати вологозапасів гідросфери в масштабі цілих регіонів. А далі настає посуха, періодично виникають катастрофічні зливи, що змивають родючі ґрунти і формують масштабні затоплення у річкових долинах. Врешті-решт на місці колишніх лісів з'являється напівпустеля і пустеля. І цей процес постійно прогресує. Так, за двадцять років (від 1955 до 1976 рр.) лісистість Таїланду зменшилася з 70 до 41%. Тепер вона не досягає навіть 30%. Щорічно ця країна втрачає 4% площі лісів. В Індії 50 років тому ліси займали 22% території, тепер їх площа не перевищує 10%. Щорічно розширюється площа пустель.

Отже, історія лісів нашої планети тісно пов'язана з розвитком цивілізації. Поряд з природними факторами господарська діяльність людства (або антропогенний фактор) призвела до кардинальних змін у структурі лісового покриву Землі. Щоб їх пізнати, необхідні знання з антропогенної історії лісу.

Скорочення лісистості нашої держави майже у чотири рази – це наслідок нераціонального господарювання у нашій країні протягом останніх 500 років. Спочатку лісу було багато і його спалювали, щоб отримати попіл, а з нього поташ, який мав високу ціну на західноєвропейських ринках. Пізніше чималого експортного значення набула деревина дуба, сосни, ясеня, в'яза тощо. У XVIII столітті починає давати надприбутки сільське господарство, особливо вирощування буряків та виробництво цукру. Тож ліси інтенсивно вирубують, а на їх місці створюють рілля. Зародження лісопильної та деревообробної, гірничодобувної та залізоплавильної промисловості у XIX столітті зумовило інтенсифікацію лісокористування і майже остаточне знищення лісів у лісостеповій зоні. Величезні обсяги лісу було зрубано і у XX столітті, особливо у повоєнні роки, у періоди відбудови зруйнованого господарства. На жаль економічне, екологічне і соціальне значення лісу зрозуміли на державному рівні надто пізно, лише у XIX столітті.

Подібну ситуацію спостерігаємо й нині. Україна експортує пиломатеріали і відправляє круглі лісоматеріали за кордон у необробленому вигляді. Це дозволило, звичайно, отримати короткочасний економічний ефект і навіть переоснастити лісове господарство сучасною малою і ощадною лісопильною технікою. Однак, що ж далі? Сьогодні вікова структура лісового фонду є вкрай нерівномірною. 31,5% від покритої лісом площі зайнято молодняками, 44,6% – лісовими насадженнями середнього віку. Лише на 11,2% зростають достиглі деревостани. Зрештою, достиглими їх можна назвати лише цілком умовно, адже їх таксаційні показники низькі, а можливий вихід крупномірної ділової деревини незначний. На чималих площах зростають низькоповнотні, малоцінні та похідні деревостани. Особливо критична ситуація склалася з дубовими лісостанами. Площі деревостанів високоствовбурного дуба скоротились до критичного рівня, а їх запаси сьогодні на 20% нижчі від тих, які були у 60–70 роках ХХ ст. Подекуди практикується вирубування старих дубових деревостанів у межах об'єктів державного природно-заповідного фонду.

Дефіцит лісосировинних ресурсів та складне економічне становище лісогосподарських підприємств спонукало хибну практику масштабних «лісовідновних» та «санітарних» вирубувань водоохоронних, ґрунтозахисних та протиерозійних лісів у горах, вздовж великих карпатських річок і доріг, поблизу населених пунктів. Це призвело до активізації гравітаційних схилових процесів – зсувів та селевих потоків, швидкого стікання дощових і талих вод у гідромережу, формування катастрофічних повеней у Закарпатті та на Прикарпатті у 1999 та 2001 роках. Подібне господарювання, але нижчої інтенсивності, мало місце і в горах Західної і Центральної Європи. Ліси там зростають на переважно монолітних, стійких до вивітрювання кристалічних субстратах. Після того, як на таких схилах навіть на малих ділянках зрубано ліс, стікаючі води геть змивають весь лісовий ґрунт, начисто оголюють скелі. Звісно, скелясті схили в Альпах чи Судетах не могли утримувати воду. Врешті-решт це спричинило катастрофічні повені у Німеччині, Франції, Чехії, Словаччині та Угорщині у 2002 році, які призвели до людських жертв та завдали господар-

ської шкоди, обсяг якої визначається десятками мільярдів євро. Уряди та лісівники цих країн відразу визнали катастрофу наслідком неправильного господарювання у гірських лісах, що мало місце протягом останніх кількох десятиліть. Тому треба пам'ятати, що кошти, отримані від зрубаного лісу, можуть незабаром обернутися у стократ більшими збитками.

Слід зазначити, що великої шкоди лісовим масивам України завдала і Чорнобильська катастрофа, внаслідок чого ліси площею майже 2,2 млн га є радіоактивно забрудненими.

До речі, ліс є чи не найпотужнішим акумулятором та перетворювачем сонячної енергії на суші, регулятором та стабілізатором регіонального і локального клімату, стікаючих і ґрунтових вод, своєрідним «санітаром» води та повітря і водночас – найдоступнішим відновним джерелом сировинних ресурсів. Оскільки площа лісових ресурсів світу повсякчас скорочується, а їх якісний стан погіршується, виникла загроза екологічної, ресурсної та економічної кризи не тільки в окремих країнах, але у світі в цілому. Тому цим питанням зараз приділяється значна увага на найвищому рівні.

Таке становище викликало у другій половині ХХ століття велику стурбованість міжнародної спільноти, що знайшла своє відбиття у діяльності міжнародних організацій. Чи не найважливішою подією у цьому напрямку було прийняття Конвенції ООН з питань довкілля і розвитку, яке у 1992 р. ухвалили керівники 179 держав у Ріо-де-Жанейро. 1995 р. у Софії у рамках процесу «Довкілля для Європи» було схвалено Всеєвропейську стратегію збереження ландшафтного і біологічного розмаїття.

Врешті-решт можновладці та землевласники зрозуміли, що ліс хоч і відновний ресурс природи, але від нього можна взяти рівно стільки, скільки він дає. Крім того, про ліс треба дбати, щоб він добре ріс, а коли необхідно – то й посадити. Та й робити все це треба, знаючи біологію лісу, маючи великий практичний досвід лісівничого господарювання, зрештою – рахуючи затрати, доходи і збитки. Тому у країнах Південної Європи вже протягом 2–3 століть ліси відтворюють, вирубуючи їх лише в обмеженій кількості. Це призвело до розширення вкритої лісом площі у

країнах, де ще недавно ліс був майже повністю винищений – Албанії (47%), Греції (44%), Іспанії (45%), Італії (25%). І така господарська діяльність має місце і зараз. Так, за даними на 1970 рік у Греції протягом кожного десятиріччя створювали 200 тис. га лісових культур. Протягом 1950–1975 рр. в Італії щорічно садили лісові культури на площі 80–100 тис. га. А зараз площа лісокультур тут складає 2,3 млн га.

Як зазначає П. Р. Третяк, протягом останніх трьох століть лісове господарство світу, європейських країн, України нагромадило великий практичний досвід, вчені-лісівники, технологи лісокористування мають великий науковий доробок. Це і питання інтенсивного лісокористування, і становлення лісової адміністрації, обліку лісових ресурсів, розвитку технології лісозаготівель, транспортування лісу, технології деревообробки та глибокої переробки сировини, відновлення та охорони лісів, використання їх для соціальних потреб, оптимізації навколишнього середовища тощо [1].

Становлення інституту правової охорони лісу неможливо розглядати окремо від інституту права власності на ліси, оскільки власникові належать право користування, володіння і розпорядження його власністю. Крім того, на власника, чи це фізична або юридична особа або держава, покладено обов'язок охорони такого унікального природного ресурсу, як ліс. Але ліси існували і до утворення держави. Люди користувалися лісами, не замислюючись, кому вони належать. Власника не було і не могло бути. Ліс був «нічий» або «божий». Ліс рубав кожен, хто його потребував. За формою і змістом експлуатація лісових багатств не мала характеру права власності. Ліс і деревина – річ нічия, безхазяйна. Важливий не ліс, а ті лісові користування, до отримання яких докладалася праця людини або які могли доставляти блага: полювання, бджільництво. Отож, лісової власності не було, йшлося про безмежне нерегламентоване користування лісом [4].

Перші закони про те, як користуватися лісами, виникли на Русі понад 800 років тому. «Аль кто украдет бобра, то 12 гривн продеже» (як за вбивство холопа), – йшлося у «Руській Правді» – першому зводі законів Стародавньої Русі. Така ж міра покарання

призначалась тому, хто «оже межоу перетнет бортную», тобто зіпсує частину лісу, відведену для бджільництва [5].

Уперше право власності на лісові промисли та встановлення відповідальності за її порушення закріплено знову ж таки у «Руській Правді» Ярослава Мудрого. Так, існувала заборона, яка зазначала: «Аще кто сжеть лес чужий или сечет деревне чужие, сугубо да осужденых будеть и рука его знаменена будеть» [6].

Своєрідну класифікацію законодавства про охорону лісу у дисертації «Кримінально-правова охорона лісу» запропонував О. В. Сасов. Учений пропонує виокремити критерієм періодизації історії досліджуваного феномена модифікацію форм власності взагалі й на лісові ресурси зокрема, що створювало безпосередній фундамент для прийняття відповідних правових норм.

Характеристика періодів розпочата з доправової епохи. Головним її здобутком є, по-перше, звичасві норми як джерела правової системи; по-друге, норми моралі, що ґрунтувалися на традиції шанобливого ставлення до природи.

У межах правової епохи автор вирізняє феодально-корпоративну, буржуазно-уніфікаційну, соціалістичну (етатистську) й сучасну (громадянську) моделі охорони лісу. При цьому вважає, що застосування поняття «модель» є умовним.

Феодальна модель, хоч і ґрунтувалася на розмаїтті форм власності (приватної, колективної в межах сільських общин, церков, монастирів, і державної), не була досконалою через законодавчо закріплений поділ суспільства на верстви, й панування на цій основі партикулярного, автономного для кожної з груп населення права. Ця обставина ускладнювала саму можливість упорядкування і відносин власності, і комплексу взаємин у сфері лісокористування.

Подібно до того, як це відбувалося в межах європейського правотворчого процесу, в Україні формувався універсальний на той час підхід до охорони природи – через охорону всіх форм власності. Не випадково він зберігався навіть тоді, коли Україна була позбавлена власної державності, а її правове поле формувалося на засадах вітчизняного, литовського, німецького та російського законодавств. Таким був поширений в Україні XVIII ст.

кодекс законів «Права, за якими судиться малоросійський народ». Він регламентував, зокрема, відповідальність за навмисне і ненавмисне пошкодження лісу, а охорону лісової флори неодмінно пов'язував із охороною лісових ґрунтів. Учений доводить, що зміни, внесені в природоохоронну частину кримінального законодавства у 1845, 1885 й 1903 роках, загалом не зруйнували негативну тенденцію споживацького ставлення до лісу.

Розглядаючи соціалістичну модель, яка виключала приватну власність, дисертант установив, що вона суттєво нівелювала майнову характеристику лісу й передбачала компенсацію цього правового важеля шляхом підвищення моральних вимог до використання всього лісового потенціалу. Зростання морально-етичної мотивації захисту природи простежується у положеннях відповідних статей кримінальних кодексів 1922 й 1960 років.

Автор обґрунтовує тезу, згідно з якою в межах новостворюваного громадянського суспільства належить «зняти» крайнощі, властиві попереднім кримінально-правовим лісоохоронним моделям. Сучасна правова модель, закріплюючи історично сформовані форми власності на ліс, зокрема приватну, має збалансувати особисті, колективні й загальнодержавні інтереси щодо охорони лісу [7].

Організоване ведення лісового господарства на заході України сягає XIII ст. Відомо, що завдяки зусиллям Данила Галицького (1215–1264) уперше у світовій практиці на території теперішніх Біловезької та Уманської пущ був створений заповідник.

Промислові галузі лісового комплексу сформувались на території України в XIX ст. У цей час пошматована територія України та її економічний потенціал були підпорядковані інтересам іноземних держав.

У другій половині XIX ст. у Галичині та Буковині розпочалося будівництво залізниць із широкими та вузькими коліями. З 1885 до 1898 рр. експорт лісоматеріалів із Галичини та Буковини збільшився у 13 разів [8, с. 39].

У кінці XIX ст. на території Галичини та Буковини спостерігався інтенсивний розвиток міст, транспорту і промисловості. Особливо високими темпами розвивалася деревообробна промис-

ловість. 1877 року на території Галичини діяло 556 лісопильних заводів. У Буковині переробка деревини була зосереджена в Чернівцях і Сторожинецькому окрузі.

У повоєнні роки лісова та деревообробна промисловість розвивались повільно, оскільки не були конкурентоспроможними на світовому ринку, мали застарілу техніку та технологію.

Організоване ведення лісового господарства на території Східної України сягає Київської Русі, де ще в XI–XII ст. здійснювалася охорона лісів.

Історія розвитку галузей лісового комплексу Східної України тісно пов'язана з історією Російської імперії, в складі якої вона перебувала упродовж трьох століть. До XVII століття у Східній Україні було багато лісів. Великої шкоди завдало їм будівництво поташних заводів. Поташ у той час використовували для виготовлення скла, мила та фарб. Для його отримання було необхідно близько 3 млрд м³ цінної деревини. Винищення лісів призвело до значного зменшення лісистості території Східної України. Тільки за період із 1819 до 1913 рр. лісистість території Полтавської губернії зменшилась із 13 до 5%, Чернігівської – із 21 до 14, Київської – із 20 до 17%.

Перед Першою світовою війною ліси Східної України перебували здебільшого у приватній власності. При цьому слід зазначити, що частка державних лісів поступово зменшувалась. За період із 1854 до 1886 рр. частка державних лісів зменшилась від 30,7 до 19,5%. Після більшовицького перевороту ліси стали загальнодержавною власністю. 1921 року утворені Всеукраїнське управління лісами та губернські управління.

1927–1928 рр. ліси Східної України мали таку вікову структуру: молоді насадження – 46%; середньовікові – 24; пристигаючі – 12; стиглі та перестиглі – 18%. У лісах переважали сосна (43%), дуб і ясень (37%). Щорічний приріст становив 2,8 м³ на 1 га. Він був дещо вищий порівняно з 1914 роком [8, с. 47].

Українські землі історично належали до складу різних держав, тому сформувалися значні регіональні відмінності під час становлення правового регулювання використання лісів і, відповідно, ведення лісового господарства.

Понад 100 років ведення лісового господарства за період до 1917 року на основі переважання приватної власності на ліси і споживацького підходу до них (70% лісів українських губерній знаходилось у приватній власності) призвело до того, що загальна площа лісів рівнинної України зменшилася на 40%, високоякісні дубові та соснові ліси практично зникли.

Після націоналізації лісів у 1918 році організація лісового господарства спиралась, з одного боку, на загальнодержавну власність основних масивів лісу, а з іншого – на принципи ринкової економіки [9]. Як зазначає В. Борейко, історичний досвід засвідчує, що всі уряди, незважаючи на різну першочерговість напрямів своєї діяльності, завжди розглядали захист лісів як завдання першої важливості [10].

Наприкінці вересня 1917 глава Тимчасового уряду Російської імперії О. Керенський отримав телеграму: «Массовые лесоразрушения в Проскуровском, Легичевском и Каменском уездах Подольской губернии, производимые целыми селениями совместно и подстрекаемые солдатами, приняли угрожающие размеры. Рубятся молодые леса, уничтожаются леса площадью в 300 и более десятин, что несет с собой угрозу полного обезземеливания края...» [11]. І таких звісток приходило чимало. З проханням захистити сади від революційного розгулу звернувся 22 жовтня 1917 року до Тимчасового уряду Всеросійський з'їзд садівників. 28 квітня 1917 року в Петрограді відкрився Всеросійський з'їзд лісівників і лісових техніків. Голова його тимчасової ради Г. Ф. Морозов закликав усіх лісників служити лісу під гаслом «Бережіть ліс!». «Дбайливе ставлення до дарів природи і революція, – зазначав 1918 року український зоолог Микола Шарлемань, – на жаль, ніколи не поєднуються. Ще під час Французької революції вирубувалися ліси, знищували дичину. Під час російської революції 1905 року в остзейському краї, в державних лісах більше ніж на половину було відстріляно лосів і т. д. Але всі ці приклади незначні порівняно з нашою революцією 1917–1918 років. Тільки на Україні, за деякими даними, зрубано і знищено 65% загальної площі лісів...» [12, с. 13].

«...У містах над Волгою вирубується інший заповідник, «Захисна Нагірна дача», що належить місту і ретельно охороняється (...). Розкрадання місцевих багатств набуло масового характеру. Як повідомляють з усіх повітів, рубка триває у всіх поміщицьких, і в казенних, і в удільних дачах. Порубщики поспішають використовувати вільний зимовий час на «місцевих» роботах і обози з награбованим лісом тягнуться день і ніч, цілу добу всіма дорогами, розтягуючись стрічками на цілі версти» [13, с. 99].

Із села Веприк Київської губернії доповідали: «9 ноября 1918 года лесник 11-го обхода Александр Жицкий осматривал свой обход в кв. 48-м, где обнаружил 3 германских солдат, на погонах 327. Нарезав упомянутые в сем протоколе деревья, сложили подводу и направились к месту своего квартирования, т. е. до училища. Лесник Жицкий на немецком языке сказал, что лес резать не полагается, они ответили – мы хозяева, и пригрозил винтовкой 1-й солдат. Протокол составил объездчик 2-го объезда Андрей Ефименко» [14].

Революція обумовила навіть виникнення нового гасла: «Ліс – нужденним!» за аналогією з Великою французькою революцією, що оголосила повну свободу всім і кожному рубати ліс скільки і де завгодно. Проти різко висловився професор Г. Ф. Морозов: «Не дай Бог виникнуть аграрні заворушення, або темні сили почнуть нашіптувати неосвічені гасла, сіяти неприязнь, страх, і в результаті – з різних сторін може бути прописаний смертний вирок лісам. Нашим першим обов'язком є всіма доступними нам способами провести широку пропаганду про необхідність зберегти ліси, все одно, кому б вони не належали...» [15].

Але розумні ліс захищали і берегли! Лісники не мовчали. Наприклад, у Криму на початку травня 1917 року кримські лісівники провели свій з'їзд, де практично вперше порушили питання про реорганізацію колишніх царських угідь для полювання у національний заповідник. Під тиском лісників щось гарячково намагалися зробити представники нової влади. 10 жовтня 1917 року міністр землеробства Тимчасового уряду ухвалив «Тимчасові правила про охорону лісів від їх рубки», поклавши захист лісів на земельні комітети [16, с. 462–463].

6 грудня 1917 року комісар землеробства більшовицького уряду Росії Колегаєв підписав указ «Про збереження «Рад лісників», вказуючи, що будь-яка рубка лісу без дозволу «є злочинною». Народжується і місцева ініціатива. У січні 1918 року Херсонська губернська земська управа посилила контроль за видачею дозволів на рубку лісу. 27 травня 1918 року Ленін і Свердлов затвердили «Основний закон про ліси». На жаль, громадянська війна, розруха «поставили на ньому хрест». І тому кожен творив на свій страх і ризик. Мальненська сільрада Малописаревської волості Харківської губернії, наприклад, для охорони лісів виставила в грудні 1919 р. озброєний загін [17].

Тривалий час замовчувалася лісоохоронна діяльність Української Центральної Ради і гетьмана Скоропадського. 4 липня 1918 року гетьман Скоропадський та його Рада Міністрів відновили в Україні лісоохоронні комітети. 30 грудня цього року уряд Української Народної Республіки ухвалив постанову «Про охорону і використання лісів». 2 січня 1919 року Міністерство земельних справ видало черговий Указ про охорону лісів. 10 січня 1919 року лідери нового українського уряду Директорії – Винниченко, Петлюра та Андрієвський – підписали «Закон про ліси». Відтепер усі ліси проголошувалися власністю Української Народної Республіки і становили її лісовий фонд. При Міністерстві земельних справ утворилося Головне лісове управління. Дещо згодом влада УНР ухвалила ще кілька лісових указів.

Безліч рішень про охорону лісу приймалися різними місцевими владами, радами, губземвідділами, як у 1921 році в Катеринославі, але не завжди вони виконувалися. 24 лютого 1919 року відзначився лісовим законом більшовицький уряд Раковського, що знаходився в Харкові. Цікаво порівняти обидва, більшовицький і «петлюрівський». Підписаний Винниченком, Петлюрою та Андрієвським мав 23 статті, і був виданий на трьох аркушах друкарським способом. Декрет більшовиків охоплював три статті на півсторінки. Отож, і республіканська, і місцева влади робили все можливе, щоб зупинити знищення українського лісу в часи лихоліття [10].

На початку 1930 року лісове господарство було об'єднане з лісовою промисловістю, тобто підпорядковане їй. Основні заготівельники деревини були звільнені від плати за неї, рубати ліс розпочали відповідно до потреб споживачів деревини. Лісівників, які намагалися активно захищати стратегічні державні інтереси, було репресовано. У наступні 30 років основним завданням лісової промисловості було забезпечення деревиною народного господарства. Індустріалізація, колективізація, війна, відновлення зруйнованого господарства – все це потребувало деревини, і ліс знову рубали за потребою.

Тотальні вирубки лісу в період Другої світової війни і в післявоєнні роки призвели до нерівномірного розподілу вкритої лісом площі за його ростовими групами: молодняк складав 45%, середньовіковий ліс – 38%, спілий – 7%, тоді як оптимальні значення цих показників повинні становити відповідно 32%, 34% та 17%. Окремого спеціалізованого державного органу управління лісами і лісовим господарством у цей період не було. Відповідні функції виконували управління у складі органів керівництва промисловістю або сільським господарством. При цьому підпорядкованість лісового господарства і структура управління змінювалися кожні 2–3 роки. Це негативно вплинуло на стан лісів, що проявилось у різкому зменшенні придатних до експлуатації лісів у рівнинних регіонах України. Потреба України в лісових ресурсах задовольнялася за рахунок увезення деревини в основному з Росії та Білорусі.

Уряд, усвідомивши, що лісовий потенціал країни підірвано і він потребує відновлення, створив 1966 року Міністерство лісового господарства України, основним завданням якого було відновлення лісів, насадження їх на непридатних для сільського господарства землях, забезпечення невиснажливого, науково обгрунтованого лісокористування. За півстоліття планове, професійне, порівняно стабільне ведення лісового господарства дало позитивні результати. З 1966 року на 1,8 млн га збільшилася загальна площа вкритих лісовою рослинністю земель, на 1,4 млрд м³ зріс загальний запас деревини, здебільшого за рахунок цінних порід.

Сьогодні діяльність Держлісагентства України та його підвідомчих підприємств спрямована на збереження лісів, нарощування їх ресурсного потенціалу, посилення державної лісової служби, недопущення розвитку процесів споживацького ставлення до лісів. На балансі лісогосподарських підприємств залишається значна кількість об'єктів соціальної сфери. Лісові підприємства, розташовані, як правило, у невеликих селах і селищах, є основними роботодавцями у місцях, де людям складно знайти іншу роботу. З ініціативи місцевих органів державної влади трьох карпатських областей, за підтримки Президента України (Указ від 24 лютого 1995 року № 142) землі лісового фонду колишніх лісокомбінатів у Закарпатській, Івано-Франківській та Чернівецькій областях передано у відання Держкомлісгоспу (нині – Держагентство лісових ресурсів) [9].

Ліси та лісовкриті площі, за даними Державного агентства земельних ресурсів України, на 1 січня 2013 року становлять 10621,4 тис. га, зокрема вкрита лісовою рослинністю – 9689,8 тис. га. Лісистість території країни становить 15,9%. За 50 років площа лісів зросла на 21%, а запас деревини – майже у три рази [18].

Забезпеченість лісом населення України – 0,17 га на людину – одна із найнижчих в Європі. У Болгарії вона сягає 0,42 га, в Румунії – 0,29, в Польщі – 0,24 га. Забезпеченість деревиною становить 25,4 м³ на одного жителя України. Спостерігається позитивна динаміка площі вкритих лісовою рослинністю земель України. 1961 року така площа становила 7131 тис. га, у 1966 році – 7771 тис. га, у 1973 році – 8457 тис. га, у 1978 році – 8261 тис. га, 1983 році – 8588 тис. га, у 1988 році 8621 тис. га, у 1996 році – 9400 тис. га, у 2002 році – 9491 тис. га та у 2011 році – 9574 тис. га.

Запас деревини в лісах оцінюється в межах 2102 млн м³. Загальна середня зміна запасу сягає 35 млн м³. Середня щорічна зміна запасу на 1 га у лісах Держлісагентства дорівнює 4 м³ і коливається від 5 м³ в Карпатах – до 2,5 м³ у степовій зоні. Відбувається поступове збільшення запасу, що підтверджує значний економічний і природоохоронний потенціал лісів України. Так, у 1961 році динаміка запасу деревини в лісах України становила 733 млн м³, у 1966 році – 738 млн м³, у 1973 році – 968 млн м³, у

1978 році – 1035 млн м³, у 1988 році – 1320 млн м³, у 1996 році – 1736 млн м³, у 2002 році – 1900 млн м³, у 2011 році – 2102 млн м³.

Загальна площа земель лісового фонду України розподілена за відомчою підпорядкованістю. У розпорядженні Держлісагентства знаходиться 66,0% таких земель, у розпорядженні органів місцевого самоврядування – 12,4%; 7,5% – землі запасу; 5,5% – у розпорядженні Мінагрополітики; 2,3% – у Державної служби з надзвичайних ситуацій; 2,2% – у підпорядкуванні інших органів; 1,6% – у розпорядженні Міністерства оборони України; 1,5% – Міністерства екології та природних ресурсів та 1,2% – Міністерства інфраструктури України (додаток А).

Ліси на території України розташовані дуже нерівномірно. Вони сконцентровані переважно в Поліссі та в Українських Карпатах. Із рівнем лісистості адміністративних областей України станом на 2011 рік можна ознайомитись у додатку (додаток Б).

Ліси України сформовані понад 30 видами деревних порід, серед яких домінують сосна (*Pinussilvestris*), дуб (*Quercusrobur*), бук (*Fagussilvatica*), ялина (*Piceaabies*), береза (*Betulapendula*), вільха (*Alnusglutinosa*), ясен (*Fraxinusexcelsior*), граб (*Carpinusbetulus*), ялиця (*Abiesalba*). 36,4% площі лісів України займає сосна; 27,5% – дуб; 8,9% – бук; 7,3% – ялина; 5,7% – береза; 5,5% – інші породи; 4,4% – вільха; 2,4% – ясен; 1,4% – граб та 0,6% – осика (додаток В).

Станом на 1 січня 2011 року найбільше вкритими лісистістю адміністративно-територіальними одиницями в Україні є: Житомирська область – 1001,6 тис. га; Рівненська – 729,3 тис. га; Чернігівська – 665,7 тис. га; Закарпатська – 656,7 тис. га та Волинська – 624,6 тис. га.

Найменше вкритими лісистістю адміністративно-територіальними одиницями в Україні є: м. Київ – 31,3 тис. га; м. Севастополь – 32,8 тис. га; Миколаївська область – 92,8 тис. га; Запорізька – 101 тис. га; Кропивницька (Кіровоградська) – 164,5 тис. га та Дніпропетровська – 179,2 тис. га [18].

За площею лісів та запасами деревини Україна посідає восьме місце в Європі (без урахування Російської Федерації). В Україні ліси зростають у різних природних зонах: Полісся, Лі-

состеп, Степ, Українські Карпати та гірський Крим, які мають істотні відмінності щодо лісорослинних умов і ведення лісового господарства (додаток Г). Вікова структура лісів історично сформувалася під впливом заліснення великих площ зрубів у післявоєнний період, створення нових лісів на значних площах у 50–70-их роках минулого століття. В результаті найбільшу питому вагу у насадженнях мають середньовікові деревостани – 45%. Середній вік лісів України становить понад 55 років [19].

За 50 років площа лісів зросла на 21%, а запас деревини – майже утричі [20]. Лісистість України сьогодні значно менша, ніж у більшості розвинених країн світу (Угорщина – 18%, Франція – 27,8%, Румунія – 28,1%, Польща – 28,7%, Німеччина – 29%, США – 32,7%, Болгарія – 34,4%) [21, с. 452].

Лісистість у різних природних зонах має значні відмінності й не досягає оптимального рівня, за якого ліси найбільш позитивно впливають на клімат, ґрунти, водні ресурси, пом'якшують наслідки ерозійних процесів, а також забезпечується одержання більшої кількості деревини [22]. Українські землі історично належали до складу різних держав, тому сформувалися значні регіональні відмінності під час становлення правового регулювання використання лісів і відповідно ведення лісового господарства [23]. Природно-заповідний фонд становить 4,7% загальної території України. Найбільша кількість заповідних територій підпорядкована Державному агентству лісових ресурсів [20].

Україна приєдналася до пан'європейського процесу щодо збереження і захисту лісів. У межах багатьох міжнародних проєктів налагоджується співробітництво з іноземними науковими і навчальними закладами. Державним агентством лісових ресурсів України підписані меморандуми про співробітництво у сфері лісового господарства і науки з лісовими службами Австрії, Російської Федерації та Словаччини [24].

В Україні запроваджується система державного моніторингу лісів, яка вже діє в 14 областях України. В лютому 2006 року прийнято і введено в дію новий Лісовий кодекс. Як доповнення до Лісового кодексу прийняті і діють регіональні правові акти з охорони лісів [22].

У 2011 році Державне агентство лісових ресурсів України спільно з Українським державним проектним лісовпорядним виробничим об'єднанням ВО «Укрдержліспроект» розробили та затвердили Концептуальну програму розвитку лісовпорядкування на період до 2015 року [26]. Зміст зазначеної програми полягав у проведенні національної інвентаризації лісів і запровадженні в лісовпорядкуванні і лісовому господарстві сучасних географічних інформаційних технологій (ГІС-технологій). Вона передбачала також здійснення Державного обліку лісів України, який не проводився з 1996 року [27].

Кабінет Міністрів затвердив державну програму «Ліси України» на період 2010–2015 рр., яка спрямована на захист і покращення стану лісових ландшафтів [28]. Програмою закладені три виміри: екологічний, економічний та соціальний [24].

До складу лісового комплексу входять три промисловості: лісова, деревообробна та целюлозно-паперова. Продукцію деревообробної промисловості використовують будівельна індустрія, транспорт, сільське господарство, майже всі галузі промисловості [29, с.70, 72].

До лісового комплексу входить і мисливське господарство, яке займається відтворенням і збереженням корисної мисливської фауни. Лісовирощування характеризується великою тривалістю виробничого циклу. Вирощування стиглих березових, грабових, осикових насаджень триває 40–50 років, соснових, ялинових і ялицевих – 70–90 років, дубових, букових – 100–120 років [30, с. 42].

В Україні за 2012 рік було проведено рубок лісу та заходів лісогосподарської діяльності на площі 417,0 тис. га. Спостерігається стійка позитивна динаміка заготівлі ліквідної деревини в Україні. Так, у 1997 році було заготовлено 10597,6 тис. м³, у 2000 році – 11261,7 тис. м³, у 2005 році – 15244,3 тис. м³, у 2006 році – 15848,6 тис. м³, у 2007 році – 16884,3 тис. м³, у 2008 році – 15723,7 тис. м³, у 2009 році – 14221,4 тис. м³, у 2010 році – 16145,6 тис. м³, у 2011 році – 17510,3 тис. м³ та у 2012 році – 17506,7 тис. м³.

Також позитивною є динаміка відтворення лісів України. У 1995 році – 38398 га, у 2000 році – 37806 га, у 2005 році – 37806 га,

у 2006 році – 66690 га, у 2007 році – 66690 га, у 2008 році – 80230 га, у 2009 році – 80912 га, у 2010 році – 70084 га, у 2011 році – 72358 га та у 2012 році – 70146 га [31].

У глобальному масштабі привертає увагу проблема деградації лісів останнім десятиліттям. Команда американських учених під керівництвом Мета Хансена з кафедри географії Мерілендського університету опублікувала огляд світової динаміки лісових масивів за останні 12 років [32; 33; 34].

Аналіз глобальних даних супутникових зйомок дозволив описати динаміку зміни площі лісових масивів у світі. У сумі деградації і приросту перша переважає: площа лісових масивів неухильно зменшується, за десять років вона скоротилася на 1,4 млн км². Найбільша втрата лісових площ щодо приросту зафіксована для тропічної зони, найменша – для помірної. Статистика на прикладі Бразилії засвідчує ефективність урядових заходів, які вживаються для збереження тропічних лісів. Важливо також в умовах розширення міжнародних зв'язків контролювати інтродукцію паразитарних видів, адже на нових територіях вони можуть спричинити епідемію серед лісових дерев [32; 34]. Ґрунтовно висвітлено стан лісових масивів у світі у статті «Мировые массивы лесов постепенно исчезают» (<http://elementy.ru/news/432137>) [33].

Стан справ, в якому сьогодні знаходиться лісовий комплекс, можна назвати дійсно критичним, оскільки є низка проблем: екологічна криза, дефіцитність лісових ресурсів, конкуренція із закордонними виробниками (якість вітчизняної продукції у порівнянні із закордонною – не на нашу користь), недостача інвестиційних ресурсів, застарілість техніки тощо.

Розвиток ринкових умов господарювання поставив перед працівниками лісу складні завдання в зв'язку з приватизацією державного майна і можливою зміною форм організації виробництва в комплексних лісгосподарських підприємствах.

Основними напрямками розв'язання проблем розвитку лісового комплексу (лісгосподарського і лісопромислового виробництв) є:

- вдосконалення форм управління цим комплексом;

– комплексне використання наявних деревних ресурсів (власних і завізних);

– інтенсифікація відтворення лісів і користування лісом.

За ситуації, що складається в нашій державі (корпоратизації лісопромислових підприємств і державної власності на ліси), визначальним стає вибір форм організації виробництва в комплексних підприємствах, і в тому числі – забезпечення реалізації основних принципів відтворення лісів, користування лісом, ефективною переробки лісосировинних ресурсів.

Сьогодні лісогосподарським і лісопромисловим виробництвом управляють ті самі відомства з виконанням тих самих функцій, що й раніше. Звичайно, за час своєї діяльності існуючі форми управління мали певні здобутки, але їх структура громіздка, їх функції не сприяють розвиткові самостійності підприємств, входять у суперечність з економічними методами управління виробничими процесами, а зовнішньоекономічна діяльність орієнтується на експорт продукції, головним чином сировини.

З огляду на стан навколишнього середовища, лісового фонду і користування ним, на необхідність комплексної переробки лісосировинних ресурсів, вітчизняний і зарубіжний досвід, на особливості економіки лісового комплексу в умовах становлення ринкової моделі господарювання, управління лісогосподарським і лісопромисловим виробництвом в Україні доцільно організувати з урахуванням чіткого поділу функцій між структурними формуваннями, наділеними владними розпорядчими повноваженнями у лісовій галузі.

Реалізація успішної моделі управління лісовим комплексом можлива за умови розробки концепції господарювання в галузі та пакета нормативних матеріалів, відповідного доопрацювання Лісового Кодексу, а також становлення основних інститутів ринку, які в цілому повинні забезпечити ведення робіт з відтворення лісів, користування лісосировинними ресурсами та їх промислової переробку на науковій основі. Трансформування існуючої системи може бути і частковим – у порядку експерименту у певних природно-економічних зонах.

Як зазначає І. Сенякевич, ліси України – це «зелене золото» молодій державі. Вони є джерелом цінної промислової сировини, продуктів харчування, стабілізуючим фактором навколишнього природного середовища. Для примноження цього національного багатства необхідно істотно підвищити продуктивність лісів, поліпшити їх охорону та захист. Питання підвищення ефективності відтворення лісів необхідно розглядати в тісному взаємозв'язку з організацією раціонального використання всіх компонентів лісу [29, с. 78].

1.2. Правове регулювання відносин лісокористування та правових заходів з охорони лісу в Україні

Лісове законодавство будь-якої країни ґрунтується на фундаменті, в основі якого – обмежена кількість ключових понять. Деякі з них загальноживані й містяться в лісових законах усіх країн (поняття про ліс, лісову власність), деякі характерні для країн із перехідною економікою (поняття про лісовий фонд, про ліс як природний ресурс, про постійне і тимчасове користування тощо), а інші – унікальні (приміром, поняття про рубки, пов'язані з веденням лісового господарства). Набір і національне трактування основних термінів певною мірою визначають сферу дії, зміст і якість лісового законодавства.

Основними нормативними актами, які формують систему лісового законодавства, є Конституція України [35], Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [36], Лісовий кодекс України [37], Закон України «Про рослинний світ» [38], інші законодавчі акти України, а також прийняті відповідно до них відомчі нормативно-правові акти.

Відповідно до **Конституції України**, кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (ст. 50) і зобов'язаний не заподіювати шкоди природі та відшкодовувати завдані ним збитки (ст. 66) [35].

Засадничим законодавчим актом, яким регулюються правові відносини у галузі охорони, використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження природних ресурсів, генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною, є **Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища»**.

Законом передбачені основні принципи охорони навколишнього природного середовища безпосередньо щодо природних ресурсів лісової галузі [36]. Важливою нормою закону є стаття 6, якою закріплено положення про те, що, зокрема, ліс та інша рослинність підлягають державній охороні і регулюванню використання на території України. Природні ресурси України є власністю Українського народу. Від імені народу такі права здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування (стаття 4 Закону).

Цим же законом визначено, що з метою проведення ефективної цілеспрямованої діяльності України з організації і координації заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки, раціонального використання і відтворення природних ресурсів на перспективу розробляються і приймаються державні цільові, міждержавні, місцеві програми. До прикладу, 22 квітня 2002 року Кабінетом Міністрів України було прийнято Постанову «Про затвердження Державної програми «Ліси України» на 2002–2015 роки» [39]. Ця Постанова діяла до 16 вересня 2009 року, оскільки Кабінет Міністрів України прийняв нову Постанову – «Про затвердження Державної програми «Ліси України» на 2010–2015 роки», якою було скасовано чинність попередньої. Метою цієї Програми є визначення основних напрямів збалансованого розвитку лісового господарства, спрямованих на посилення екологічних, соціальних та економічних функцій лісів [40].

Розділом XV згаданого закону передбачена відповідальність за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища. Так, стаття 68 закону передбачає можливість настання дисциплінарної, адміністративної, цивільної та кримінальної відповідальності за порушення законодавства України про охорону навколишнього природного середовища [36].

Спеціальним законодавчим актом у сфері регулювання лісових відносин є **Лісовий кодекс України**, який відповідно до Закону України «Про внесення змін до Лісового кодексу України» від 8 лютого 2006 року викладено у новій редакції [41]. **Лісовий кодекс України** є законодавчою основою для ведення лісового господарства в Україні [37]. У статті першій Кодексу ви-

значено поняття про ліс, під яким слід розуміти тип природних комплексів, у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище.

Дещо по-іншому визначено поняття лісу, яке, до прикладу, міститься у Лісовому кодексі Російської Федерації, у якому ліс пропонують розуміти як екологічну систему або як *природний ресурс* [42].

Поняття «ліс» не має загально визначеного формулювання, воно по-різному трактується багатьма відомими вченими. Так, Г. Ф. Морозов у 1912 році зазначав, що ліс – це спільнота деревних рослин, у якій вони взаємно впливають одне на одне, породжуючи низку нових явищ, що не властиві окремим деревам. У лісі спостерігається не тільки взаємний вплив дерев, але й на зайнятий ними ґрунт і атмосферу [43]. П. С. Погребняк пропонував під поняттям лісу розуміти взаємопроникну єдність лісових рослин, тварин і займаного ними середовища (ґрунту й атмосфери). Вчений М. Є. Ткаченко визначив ліс як своєрідний елемент географічного ландшафту у вигляді великої сукупності дерев, які у своєму розвитку біологічно взаємопов'язані і впливають на довкілля [44]. Встановлено, що визначення лісу як екологічної системи розпочало формуватися ще з середини XIX ст. Німецький вчений Е. А. Росмесслер зазначав у той час, що ліс поєднує як єдине ціле велику різноманітність матеріальних ресурсів і явищ [45].

Встановлено, що в цілому налічується більше 200 понять лісу у різних країнах світу, які умовно можна розділити на три групи: ліс визначається як правова чи адміністративна одиниця; елемент земельного покриву; об'єкт землекористування [46].

О. В. Сасов на основі аналізу наукових досліджень, енциклопедичної й довідкової літератури, а також законодавства інших європейських країн пропонує уточнене визначення лісу, а саме: ліс є складовим компонентом географічного середовища, сукупності землі площею не менше 0,1 га, флори та фауни, які створюють стійкий біогеоценоз, панівний ярус якого утворений деревами та чагарниками, що біологічно пов'язані між собою й іншими

природними компонентами та впливають один на одного і на навколишнє середовище [7].

У більшості країн ліс розглядається як елемент земельного покриву й об'єкт землекористування. При цьому лісом вважаються і нелісові землі, нерозривно з ним пов'язані, та необхідні для сталого лісоуправління (галявини, дороги, болота і т. д.).

Українське визначення лісу значною мірою дублює поняття, сформульоване в радянський час (ДСТ 18487-73), і за міжнародною класифікацією віднесено до другої групи. Об'єктом землекористування в Україні є не ліс, а лісовий фонд. Це поняття також запозичене з радянського законодавства, що розглядало ліс і землю як окремі правові об'єкти. Ситуація давно змінилася, однак термін «лісовий фонд» міцно закріпився в законах багатьох постсоціалістичних країн (Росія, Білорусь, Болгарія, Румунія, Албанія, Україна). Новий Земельний кодекс України успадкував його, але змінив колишній зміст шляхом виключення зі складу «лісового фонду» полезахисних лісосмуг та інших насаджень лінійного типу (формально ці насадження цілком відповідають визначенню лісу із Лісового кодексу, але за суттю лісом не є), а також коригування положень щодо законодавчого регулювання земель різних фондів. Як зазначають М. Попков, В. Сторожук, Л. Полякова, С. Кирилук, Н. Савущик і Р. Олійник, наслідки таких законодавчих рішень очевидні:

- значно зменшиться вкрита лісом площа країни (більш ніж на 700 тис. га), до 14,3% знизиться лісистість. Як наслідок, виникне необхідність коректування статистичної звітності, програмних документів, пов'язаних із полезахисним лісорозведенням, агролісомеліорацією, оптимізацією лісистості;

- загостряться конфлікти з приводу визначення статусу земель, віднесення їх до того чи іншого фонду, вибору режиму експлуатації, контролю, визначення можливості приватизації і передачі в комунальну власність. Під особливе законодавче регулювання потрапляють численні лісові заповідники, національні і регіональні парки, заказники, заповідні урочища (природо-заповідний фонд), ліси зелених зон (землі рекреаційного значення), ліси уздовж рік та інших водойм (землі водного фонду) і т. д. Але як визначити, до

якого фонду належить ліс, що зростає уздовж ріки, яка протікає регіональним парком у зеленій зоні якогось населеного пункту (лісовий-водний-заповідний-рекреаційний фонд)?

- вимагатиме термінового перегляду система поділу лісів за цільовим призначенням. Виникне можливість зміни давно застарілих правил шляхом відмови від використання категорій захищеності й зміни змісту поняття «група лісів»;

- виникне необхідність законодавчого врегулювання питань, пов'язаних з охороною, експлуатацією, відновленням і створенням лісосулиць та інших лінійних насаджень на землях сільськогосподарського значення.

Поняття лісового фонду, що сформувалося в країні з єдиною державною власністю на ліси і плановою економікою, стає малоприматним для використання в умовах різноманіття форм власності [47].

Поділ ресурсів за значенням, що закріплений в ЛК України, прямо суперечить законам «Про охорону навколишнього природного середовища» і «Про рослинний світ», згідно з якими:

- під час розподілу рослинних ресурсів (а отже, і лісів) за значенням необхідно враховувати їх екологічну, наукову, оздоровчу, рекреаційну цінність та інші ознаки;

- об'єкти рослинного світу заповідників, національних парків, заказників, пам'ятників природи, згідно з визначенням, мають загальнодержавне значення;

- до ресурсів належить не тільки заготовлена, але й жива деревна і недержавна рослинність.

Ще одну колізію становить існуючий поділ лісових ресурсів, що перешкоджає раціональному розподілу функцій управління лісами. Подібного тлумачення поняття «лісові ресурси» немає в жодній країні світу. Очевидно, що ліс сам собою є комплексним природним ресурсом, що складається з багатьох компонентів, виділити і кількісно оцінити які не завжди можливо. У певному контексті поняття «ліс» і «лісові ресурси» – синоніми. Тому за значенням варто поділяти ліси в цілому, а не їх окремі складові. Очевидно, так вважає і Президент України, який у своєму Указі «Про поділ земель державної і комунальної власності» (№ 722/99) обмежує передачу в

комунальну власність земель лісового фонду загальнодержавного значення поза межами населених пунктів. На жаль, лісовим законодавством такі землі поки що не виділені. В умовах України до лісів (лісового фонду) державного значення логічно віднести ліси (ділянки лісового фонду), що знаходяться в підпорядкуванні Міністерства природних ресурсів, Міноборони, Держагентства лісових ресурсів, наукових і навчальних закладів державного значення (близько 75% загальної площі лісів). Управління ними повинно здійснюватися централізовано в інтересах країни в цілому, з урахуванням місцевих інтересів і потреб. Усі повноваження з управління іншими лісами, серед яких переважають ліси аграрних підприємств і населених пунктів, варто передати місцевій виконавчій владі. Ці ліси варто віднести до лісів місцевого значення [47].

Лісовий кодекс України закріплює положення про те, що ліси України є її національним багатством і за своїм призначенням і місцерозташуванням виконують переважно водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні, естетичні, виховні, інші функції та є джерелом для задоволення потреб суспільства в лісових ресурсах.

Основні вимоги до ведення лісового господарства та заходів з охорони, захисту, використання та відтворення лісів затверджуються нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України.

Вимоги нормативно-правових актів із ведення лісового господарства є обов'язковими для виконання всіма власниками лісів, постійними і тимчасовими лісокористувачами [37].

Змінами, внесеними до цього Кодексу, визначаються особливості використання лісових ресурсів у порядку загального і спеціального використання, залежно від їх видів.

Слід визначити, що є право **загального використання лісових ресурсів** – вільне перебування громадян у лісах державної та комунальної власності, за винятком лісів приватної власності, на перебування в яких потрібна згода власника. При цьому, без обов'язкової наявності спеціального дозволу у разі збирання для власного споживання дикорослих трав'яних рослин, квітів, ягід, грибів та інших лісових ресурсів, крім випадків, передбачених Лісовим кодексом України та іншими законодавчими актами України.

В основу класифікації видів **спеціального використання лісів** покладено роль лісів, які використовуються як природний ресурс. Вона, зокрема, полягає у значенні лісу як джерела деревини, живиці, інших лісових ресурсів, а також у специфічних якостях лісу: лікувально-оздоровчих, рекреаційних, естетичних. З огляду на це, види спеціального права лісокористування за цільовим призначенням можна поділити на:

- використання деревних ресурсів лісу – заготівля деревини в порядку рубок головного користування, другорядних лісових матеріалів (пнів, луба, кори та ін.);

- побічні лісові користування – сінокосіння, випасання худоби, розміщення вуликів і пасік, заготівля лісових продуктів, збір рослин і грибів, заготівля очерету, збирання лісової підстилки;

- користування лісом у культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних, освітньо-виховних та науково-дослідних цілях;

- використання корисних властивостей лісів для потреб мисливського господарства, створення сприятливих умов для життя диких тварин.

Спеціальне використання лісових ресурсів має здійснюватися на лісових ділянках, які виділяються для цієї мети, без надання земельних ділянок лісокористувачам, а не в межах земельних ділянок лісового фонду, наданих для цього у користування, як визначав єдиний підхід щодо використання лісових ресурсів із наданням земельних ділянок одночасно. Вказана процедура і досі унормована постановами Кабінету Міністрів України, **наказами Державного комітету лісового господарства України**, які визначають наступний рівень правового регулювання. До них належать накази «Про затвердження Правил рубок головного користування в лісах України» від 23 грудня 2009 року № 364 [48], «Про затвердження правил заготівлі живиці в лісах України» від 8 лютого 1996 року № 185 [49], Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил поліпшення якісного складу лісів» від 12 травня 2007 року № 724 [50], згідно з якою затверджено такі Правила, а також скасовано чинність Постанови Кабінету Міністрів України від 16 травня 1996 року № 535 «Про затверджен-

ня Правил рубок, пов'язаних з веденням лісового господарства, та інших рубок», Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку заготівлі другорядних лісових матеріалів і здійснення побічних лісових користувань в лісах України» від 23 квітня 1996 року № 449.

Окреслені нормативно-правові акти потребують узгодження із вимогами Лісового кодексу України, викладеного у новій редакції Законом України від 8 лютого 2006 року, оскільки приєдналися до набрання Кодексом чинності.

Як зазначає О. І. Давиденко, на сучасному етапі розвитку лісового законодавства України особлива увага приділяється використанню лісових ресурсів у порядку спеціального лісокористування. У цьому напрямі Державна агенція лісових ресурсів України як центральний орган виконавчої влади з питань лісового господарства у сфері лісових відносин здійснює активну роботу з питань удосконалення правового регулювання, зокрема прийнято Постанову Кабінету Міністрів України «Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів» від 23 травня 2007 року № 761 [51]. Особливістю вказаної постанови є те, що вона врегульовує низку питань, зокрема в частині визначення основних вимог щодо здійснення заготівлі деревини в порядку рубок головного користування, другорядних лісових матеріалів, побічного лісового користування, використання корисних властивостей лісів. Право спеціального лісокористування має строковий характер (як правило, один рік). Після його закінчення необхідне повторне його оформлення.

Здійснення усіх видів лісокористувань (крім загальних) передбачає дотримання дозвільного порядку, а саме – лише за наявності спеціального дозволу – **лісорубного або лісового квитка**.

Вказаною Постановою передбачено умови і механізм видачі лісорубного або лісового квитка як спеціального дозволу на використання лісових ресурсів. Лісорубний або лісовий квиток є основним документом, на підставі якого:

- здійснюється спеціальне використання лісових ресурсів;
- ведеться облік дозволених до відпуску запасів деревини та інших продуктів лісу, встановлюються строки здійснення лісо-

вих користувань та вивезення заготовленої продукції, строки і способи очищення лісосік від порубкових решток, а також облік природного поновлення лісу, що підлягає збереженню.

Органи Держлісагентства (Державного агентства лісових ресурсів), постійні лісокористувачі до п'ятого числа місяця, наступного за звітним кварталом, подають органам державної податкової служби перелік підприємств, установ, організацій і громадян, яким в установленому порядку видано лісорубний або лісовий квиток [51].

Усі лісокористувачі наділяються, відповідно до законодавства та умов дозволів, правами і обов'язками. Вони мають право здійснювати лише ті лісові користування, які їм дозволено, і використовувати лише ті ресурси, на які видано спеціальний дозвіл, та в межах визначених у них строків [52].

Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про державну лісову охорону» від 16 вересня 2009 року № 976 затверджено додаток «Посадові особи державної лісової охорони», згідно з яким до посадових осіб державної лісової охорони підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління Держкомлісгосту, належать: директор, головний лісничий, начальник відділу (сектору) лісового господарства та інженери відділу (сектору) всіх категорій, начальник відділу (сектору) охорони і захисту лісу та інженери відділу (сектору) всіх категорій, лісничий, помічник лісничого, старший майстер лісу, майстер лісу, начальник лісової пожежної станції державного лісгосподарського підприємства [53].

З особами, які призначаються на посади у лісові господарства, укладаються договори про повну матеріальну відповідальність. В їх службові обов'язки, згідно з посадовою інструкцією, входить: перевіряти документи на право перевезення деревини, здійснювати контроль за дотриманням правил відпуску деревини, вживати заходів щодо недопущення незаконних (безквиткових) рубок лісу та іншого незаконного користування, складати протоколи про самовільні рубки лісу та інші порушення, проводити рубки догляду за лісом, санітарні рубки, стежити за якістю їх проведення, тобто виконувати й адміністративно-госпо-

дарські обов'язки. Такі особи належать до категорії службових і матеріально відповідальних осіб, є працівниками правоохоронного органу, наділеними обов'язками зі здійснення охорони лісу, недопущення самовільних рубок і розкрадання лісодеревини. У випадку неналежного виконання своїх службових обов'язків через несумлінне ставлення до них, грубого порушення вимог службової інструкції, окрім іншого, такі особи допускають порушення статей 86 «Організація охорони і захисту лісів» та 89 «Здійснення охорони і захисту лісів» ЛК України.

До нормативних актів, які становлять систему лісового законодавства, належать, крім Конституції України, Лісового кодексу України, законів України також **прийняті відповідно до них нормативно-правові акти.**

Відповідно до Лісового кодексу України, **Кабінетом Міністрів України** було ухвалено такі документи: «Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів», де додатково визначено Порядок спеціального використання лісових ресурсів та Порядок видачі спеціальних дозволів на використання лісових ресурсів [51]; «Про затвердження Правил поліпшення якісного складу лісів» [50]; «Про затвердження Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок» [54]; «Про затвердження Порядку ведення державного лісового кадастру та обліку лісів» [55]; «Про затвердження Правил рубок головного користування в гірських лісах Карпат» [56]; «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу» [57]; «Про затвердження Положення про державну лісову охорону» [53] тощо.

Державним агентством лісових ресурсів України за погодженням із Міністерством екології та природних ресурсів ухвалено додаткові нормативні документи, зокрема: Наказ Державного комітету лісового господарства «Про затвердження Правил рубок головного користування» [58]; Наказ Державного комітету лісового господарства України «Про затвердження Інструкції про порядок ведення державного лісового кадастру і первинного обліку лісів» [59]; «Про затвердження Порядку проведення перевірок при здійсненні державного контролю за додержанням вимог лісового законодавства» [60].

Для забезпечення розвитку лісового сектору Кабінет Міністрів України ухвалив розпорядження «Про схвалення Концепції реформування та розвитку лісового господарства» від 18 квітня 2006 року № 208. Концепція спрямована на комплексне забезпечення сталого розвитку та ефективного ведення лісового господарства [61].

У межах підрозділу про правове регулювання лісового господарства в Україні доцільно розглянути питання притягнення до відповідальності за порушення у лісовій галузі. Так, у Кримінальному кодексі України (розділ VIII) передбачене покарання за злочини проти довкілля. Стаття 246 КК України передбачає відповідальність за **незаконну порубку лісу**. Стаття передбачає покарання за незаконну порубку дерев і чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях, що заподіяло істотну шкоду, а також вчинення таких дій у заповідниках або на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або в інших особливо охоронюваних лісах – карається штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк з конфіскацією незаконно добутого.

Протидіяти розкраданню лісодеревини тільки репресивними методами малоефективно. До справи збереження лісів треба підходити комплексно. Це означає, що поряд із репресивними заходами необхідно використовувати весь комплекс закладених у кримінальному законодавстві заходів впливу: не тільки заходів реалізації відповідальності осіб, які вчинили розкрадання чи взагалі інші злочини, а й заходів попередження та припинення таких дій.

Стаття 246 КК України «Незаконна порубка лісу» фактично унеможлиблює пошук шляху для гуманного «уникнення» відповідальності та забезпечення можливості найоптимальнішого відшкодування збитків з мінімальними затратами правоохоронних органів на викриття незаконної порубки лісу. Назріла необхідність доповнити статтю 246 КК України положенням, яке би передбачало можливість звільнення від кримінальної відповідальності за умови дієвого каяття. Слід доповнити статтю положенням

про те, що у випадку вчинення дій, передбачених частиною 1, особа (особи) звільняється від кримінальної відповідальності, якщо такий злочин нею (ними) вчинено вперше, така особа (особи) добровільно з'явилась з дієвим каяттям, сприяла(и) розкриттю злочину та повністю відшкодувала(ли) заподіяну шкоду.

Також суттєве значення для природоохоронної діяльності матиме положення про те, що підпал лісу з метою отримання документів, які дозволяють порубку, повинно кваліфікуватись за статтею 246 КК України.

З метою підвищення ефективності покарання за злочинні посягання на ці природні об'єкти, усунення заподіяної шкоди, реального відбування покарання важливо використовувати можливості обов'язкових виправних робіт. Санкцію статті слід доповнити таким альтернативним видом покарання, як залучення до виправних робіт на термін від 100 до 180 годин.

Стосовно покарань за означені злочини, то їх доцільно реалізовувати у вигляді притягнення засуджених до лісовідновлення і лісогосподарських робіт (посадка лісу і лісових культур, розпушування ґрунту, обрізка сучків, внесення добрив тощо), що значно підвищить виховний потенціал цього виду покарання.

Окремою кваліфікуючою ознакою слід передбачити притягнення до відповідальності за вчинення незаконної порубки групою осіб з використанням службового становища та у значних масштабах – позбавлення волі від 1 до 3 років.

Особливо кваліфікуючою ознакою доцільно визначити також положення про те, що позбавленням волі від 3 до 6 років карається вирубка і пошкодження лісу в особливо великому розмірі, вчинена групою осіб за попередньою змовою, або організованою групою. Така особливо кваліфікуюча ознака дає можливість віднести злочин до категорії тяжких, чим забезпечується можливість застосування всього арсеналу заходів оперативно-розшукової діяльності, зокрема оперативно-технічних заходів, які тимчасово обмежують конституційні права громадян. В іншому випадку найдієвіші заходи ОРД щодо виявлення та документування злочинів використаними бути не можуть, що сприяє поширенню організованих форм розкрадань лісодеревини в особливо

великих розмірах. У Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10 грудня 2004 року № 17 визначено, що, вирішуючи питання про те, чи є шкода істотною за статтею 246 КК України, суди повинні враховувати не тільки кількісні та вартісні критерії, а й інші обставини, що мають значення для вирішення цього питання.

Кримінальна відповідальність за незаконну порубку лісу настає у випадках, коли остання здійснювалася з порушенням нормативних актів, які регулюють порядок порубки дерев і чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях (якщо при цьому заподіяно істотну шкоду), або в заповідниках чи на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або в інших особливо охоронюваних лісах.

Зокрема, визнається незаконною порубка дерев і чагарників, вчинена: без відповідного дозволу; за дозволом, виданим із порушенням чинного законодавства; до початку чи після закінчення установлених у дозволі строків; не на призначених ділянках чи понад установлену кількість; не тих порід дерев, які визначені в дозволі; порід, вирубки яких заборонено.

У справах про злочини, відповідальність за які передбачена ст. 246 КК, шкода визнається істотною, коли: були знищені певні види дерев у тій чи іншій місцевості; погіршилися породний склад, якість, захисні, водоохоронні й інші екологічні властивості лісу; виникли труднощі у відтворенні заліснення в певній місцевості; знизилась якість атмосферного повітря; змінились ландшафт місцевості, русло річки; сталась ерозія ґрунту тощо.

Очевидно, що особливу роль у боротьбі з незаконним обігом деревини виконують кримінально-правові заходи. Сьогодні однією з невирішених проблем кримінально-правового регулювання є кваліфікація дій осіб, які вчинили незаконну рубку дерев на землях лісового фонду і розпорядилися цими деревами на власний розсуд. Правильна кваліфікація злочинів є найскладнішим завданням у застосуванні кримінального закону. Як зазначає О. В. Скворцова, у судовій практиці, діяльності слідчих органів та суду виникають помилки у кваліфікації діянь, зокрема – злочи-

нів, пов'язаних із самовільною порубкою лісу, та злочинів з ознаками розкрадання. До таких помилок часто призводить неврахування положень лісового законодавства, а також неправильна оцінка окремих обставин чи ознак злочину. Тому кваліфікація суміжних із незаконними рубками злочинів має певні особливості.

Щоб відобразити точно сутність екологічного злочину та чітко відмежувати його від окремих суміжних злочинів, треба сказати, насамперед, що суспільна небезпека екологічного злочину полягає в тому, що він завжди завдає шкоду суспільним відносинам з охорони довкілля (його збереження, відновлення та раціонального використання), а зрештою посягає на людину, погіршуючи або знищуючи біологічну основу її існування – природу [62, с. 129]. Деякі ж суміжні склади набувають екологічного значення лише тоді, коли вчинені протиправні дії порушують правила природокористування та завдають шкоди довкіллю [63, с. 101]. Важливо також пам'ятати, що до специфічних ознак екологічних складів, які відрізняють їх від суміжних неекологічних складів, входять наявність природного об'єкта, який функціонує в постійному взаємозв'язку з природним середовищем. Іншими словами, не кожен злочин, пов'язаний з об'єктами довкілля, можна назвати екологічним. Для визнання злочину таким важливо, щоб об'єкт злочинного посягання в момент скоєння злочинного діяння перебував у системі екологічних зв'язків із довкіллям [64, с. 90].

Учені-правознавці неодноразово аналізували проблему розмежування порубки лісу як кримінально карного діяння та злочинів проти власності з ознаками розкрадання.

У цивільному праві підхід до визначення майна неоднозначний. У більшості випадків майно розглядається в трьох вираженнях:

- 1) це речі або їх сукупність;
- 2) це речі та майнові права;
- 3) це речі, майнові права та обов'язки [65, с. 5–6].

З огляду на те, що поняття «майно» дійсно має різне значення, в науці кримінального права прийнято виділяти три ознаки майна:

- 1) фізична ознака (матеріальність предмета посягання);
- 2) економічна ознака (вираз цінності речі в її вартості);

3) юридична ознака (чуже майно).

1. Фізична ознака майна означає, що предметом розкрадання можуть бути речі, гроші, цінні папери та інші предмети матеріального світу, не позбавлені своєї речової субстанції.

2. Економічна ознака. У науці кримінального права домінує думка, згідно з якою предметом розкрадання може бути тільки річ, що має певну економічну цінність. Економічним відношенням власності історично притаманні матеріальна основа і вартісна ознака, їх об'єктом виступають економічні блага [66, с. 126–127], що є результатом людської діяльності і мають фізичну, тілесну основу. Предметом розкрадання може бути тільки річ, що має певну економічну цінність, тобто здатність задовольняти певні потреби людини (споживча вартість) і в якій певною мірою втілено людську працю (мінова вартість). Річ, не здатна задовольняти певні людські потреби, зважаючи на її незатребуваність, не може бути предметом злочинного посягання [67, с. 128; 68, с. 26].

До одного з обов'язкових економічних ознак предмета розкрадання можна віднести процес «переходу природних ресурсів у клас предметів матеріального світу», тобто йдеться про те, що для того, аби природні об'єкти можна було вважати предметом розкрадання, до майна має бути додано людську працю, що виділяє його з природного стану [69]. Предметом розкрадання може бути лише те майно, у виготовлення, видобуток, вирощування якого було вкладено суспільно корисну працю. Саме праця перетворює предмети природи в товар [70, с. 17].

Для вирішення питання про те, чи є предмет злочину природним багатством або майном, застосовуються такі критерії:

а) до предмета мало бути застосовано конкретно визначену працю;

б) за допомогою процесу праці індивідуально-певний предмет мав бути відокремлений від специфічно природної матерії (виділений з природного середовища);

в) предмети, які вироблені людиною на природній основі і зберігають свої системні зв'язки з природним середовищем, по-

винні бути продуктами незавершеного циклу товарного виробництва (врожай на корені) [71, с. 16–20].

3. Юридична ознака предмета розкрадання становить майно, яке є чужим для винного, належить на правах власності чи є у законному володінні іншої особи і не виступає предметом злочинів, відповідальність за які передбачена іншими статтями КК України. Інакше кажучи, юридична ознака предмета розкрадання припускає знаходження майна в чийсь власності чи іншому правомірному володінні і відсутність у винного права власності на таке майно.

Основна відмінність розкрадання і привласнення знайденого майна полягає в тому, що при розкраданні винний своїми активними діями вилучає викрадене майно з фондів власника і бере його в своє незаконне володіння, користування або розпорядження, а при присвоєнні знайденого майна особа отримує незаконну наживу (вигоду) за рахунок майна, яке в момент його присвоєння не знаходиться в чіємусь володінні, вже вийшло з нього незалежно від волі і дій винного [69, с. 90; 72, с. 63].

Предметом розкрадання не може бути знайдене, покинуте майно, що випадково опинилося в особі; привласнення залишених речей повинно утворювати розкрадання чужого майна [73].

Обов'язковий елемент крадіжки – вилучення майна із законного володіння його юридичного власника. Частина 1 статті 148 Господарського кодексу України визначає, що, відповідно до Конституції України, земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є **об'єктами права власності Українського народу**. Від імені народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України. Правовий режим використання лісів устанавлюється законами (частина 4 статті 148 ГК України) [74, с. 62].

Таким чином, лісодревина набуває статусу майна не з моменту секвестрування лісогосподарським підприємством, а з моменту відділення дерева від кореня, злочин проти власності вва-

жатиметься закінченим із моменту вжиття заходів із заволодіння такою лісодеревиною.

У разі самовільної рубки дерева та чагарники вилучаються з природного середовища свого зростання, а не зі сфери власності. З цих причин у кримінально-правовому розумінні вкрасти ліс на корені неможливо. Тому неправильно буде змішувати дії з незаконної порубки лісу із привласненням лісопродукції у будь-якій з її форм. Це підтверджується судовими роз'ясненнями. Зокрема, у п. 9 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 17 від 10 грудня 2004 року наголошено, що «заволодіння деревами, зрубаними та підготовленими до складування або вивезення, залежно від обставин справи слід кваліфікувати за відповідними частинами ст. 185 КК або іншими статтями, якими передбачено відповідальність за вчинення злочинів проти власності» [75].

Порівнюючи чинне законодавство з положеннями Кримінального кодексу України 1960 р., О. В. Сасов звертає увагу на те, що в останньому виникло суттєве протиріччя: якщо ст. 89 (з розділу проти державної і колективної власності) визначала лісові масиви майном, то стаття 160 (з розділу «Господарські злочини») фактично трактувала ліс лише як природний ресурс. Ця обставина спричиняла консервацію недостатнього рівня ефективності правоохоронної діяльності. У цьому зв'язку передбачена Лісовим кодексом (ст.ст. 99, 100) повна компенсація завданих лісу збитків не могла бути послідовно реалізованою. Ліквідація цього протиріччя в новому Кримінальному кодексі України здійснена за рахунок більшого нівелювання майнової характеристики лісу і наповнення його статусу як природного ресурсу (ст.ст. 239, 245, 246). Науковець констатує відсутність необхідних позитивних змін стосовно існуючої лісоохоронної концепції. Відтак урахування тих трансформацій, які тривають, зокрема, в системі форм власності, залишається актуальним [7].

Хоча кримінальний закон і розділяє об'єкти злочинів проти власності та проти довкілля, абсолютна більшість останніх вчинюється з метою отримання матеріальної вигоди. По суті, екологічний склад незаконної порубки завершується в момент відокремлення стовбура від кореня, а надалі злочин вже має чіткий корис-

ливий мотив. Як правило, злочини, пов'язані з обігом нелегальної лісопродукції, кваліфікуються лише як незаконна порубка, хоча порушники часто затримуються не в момент безпосередньої заготівлі деревини, а під час її транспортування або зберігання. Завдання правоохоронних органів у цих ситуаціях – встановити походження вже зрубаної деревини та водночас довести вину причетних до цього осіб.

Незаконна порубка та подальше злочинне заволодіння об'єктами природи, які стали майном, слід кваліфікувати за правилами про сукупність злочинів – незаконної порубки лісу та розкрадання майна.

Ця теза аргументується тим, що, по-перше, незаконна порубка лісу є способом здійснення подальшого розкрадання майна, тож тут необхідна кваліфікація диктується необхідністю посилення боротьби зі злочинними порушеннями законодавства у галузі охорони природи. Така точка зору обстоювалась вченими радянського періоду, зокрема Х. Шварцом, Ю. Тютєкіним, Ю. Шемшученком, В. Мунтяном і Б. Розовським [76, с. 67; 77, с. 232–233].

Не лише сучасне, а й радянське право розглядало ліс винятково як природний ресурс. Він не визнається майном, товаром і предметом обігу, а отже, не є об'єктом цивільного права. Майнові відносини починаються тільки після рубки дерев і перетворення лісу у деревину.

Водночас визначена позиція не позбавлена критики. Так, С. Б. Гавриш зазначає, що незаконна порубка не може розглядатись як спосіб розкрадання. Це самостійний злочин, причому кожен із цих злочинів має свій предмет посягання, який і обумовлює спосіб скоєння злочину [78, с. 92]. З цим не можна не погодитись, однак висловлене не свідчить про те, що незаконна порубка, вчинена для подальшого заволодіння зрубною деревиною, має охоплюватись складом злочину про незаконну порубку лісу.

О. В. Скворцова зазначає, що у злочинах проти власності як предмет посягання розглядається певне майно, що є товаром і має вартість та її грошове вираження – ціну, з чим знову ж таки не можна не погодитись. Автор продовжує, що, з огляду на те, що в злочинах у галузі охорони довкілля предметом посягання висту-

пають природні ресурси в природному стані, предметом незаконної порубки лісу є дерева і чагарники в лісі як елемент довкілля в природному стані, що не мають вартості. З цього очевидно, що незаконна порубка лісу та подальше злочинне заволодіння об'єктами природи повністю охоплюються ознаками статті 246 КК України, тож потреби в додатковій кваліфікації немає, з чим погодитись важко.

Окрім того, автор зазначає, що від незаконної порубки лісу слід відрізнити розкрадання вже зрубаної деревини, коли намір винного спрямовано не на порубку лісу, а на привласнення вже зрубаних дерев і чагарників. Тут мовиться не про ліс як об'єкт природи, а про товарну продукцію – деревину, вилучену з довкілля шляхом докладання праці. Причому особа усвідомлює, що такі предмети вже «вибули» з довкілля за допомогою докладання до них праці, а також мають певну вартість і є майном.

На думку деяких фахівців, дерева, які ростуть на корені, не можуть бути предметом розкрадання, оскільки в них не вкладено людську працю, що визначає їх економічну вартість [79].

Питання виникає в тому випадку, коли особа незаконно рубає ліс з корисливим мотивом. Після закінчення рубки (відокремлення стовбура від кореня) шляхом того ж докладання праці, нехай і злочинця, незаконно зрубана деревина автоматично набуває статусу майна – має вартість і є майном, яким винний прагне заволодіти з корисливих мотивів. Отож, наведені аргументи видаються недостатніми і непереконливими.

Автори не враховують, що винний викрадає дерева вже після того, як спиляє чи зрубає їх, тобто після вчинення злочину посягання на екологічні відносини.

На підтвердження позиції про охоплення рубки із заволодінням статтею 246 КК України доцільно посилатися на теорію кримінального права [62, с. 130], що трактує викрадення заготовленого лісу, на порубку якого витрачено суспільно корисну працю, як розкрадання майна [80, с. 53–55; 81, с. 5; 82, с. 84].

Таке посилення якраз підтверджує визначену точку зору про кваліфікацію за сукупністю, а не лише за незаконну порубку дерев. Коли особа незаконно рубає ліс, вона також витрачає пра-

цю, викрасти незрубане дерево іншим способом, ніж як без докладання людської праці, неможливо. Винна особа викрадає дерева вже після того, як їх спиляє, тобто після вчинення злочину, що посягає на екологічні відносини.

Пункт 9 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 17 від 10 грудня 2004 року, де сказано, що «заволодіння деревами, зрубаними та підготовленими до складування або вивезення, залежно від обставин справи слід кваліфікувати за відповідними частинами ст. 185 КК або іншими статтями, якими передбачено відповідальність за вчинення злочинів проти власності» [75], не містить заборону на можливу кваліфікацію дій особи, яка зрубала і викрала одні й ті ж дерева, за сукупністю незаконної порубки та крадіжки.

Аналіз архівних кримінальних справ і кримінальних проваджень свідчить, що в більшості випадків незаконні рубки, пов'язані за об'єктом посягання з екологічними злочинами, здійснюються громадянами з корисливою метою заволодіння лісодеревиною та подальшого її використання. При цьому закінченим злочин визнається з моменту повного відділення дерева, чагарника від кореня, якщо ці діяння призвели до значної шкоди. Відповідно після відділення дерева від кореня і закінчення складу екологічного злочину як такого розпочинаються наступні дії, спрямовані на розкрадання, і виражаються у заготівлі, навантаженні, вивезенні та реалізації деревини.

Не можна не зауважити, що незаконна рубка і крадіжка зрубаних дерев посягають на різні об'єкти кримінально-правового захисту. У першому випадку об'єктом злочину виступають відносини з охорони і раціонального використання лісових насаджень, в іншому – відносини з охорони власності та інших майнових прав. До того ж незаконна рубка дерев може відбуватися не тільки з корисливих мотивів, а й, наприклад, на ґрунті помсти, неприязних відносин до лісничого, з хуліганських спонукань тощо без наміру на розкрадання дерев.

Щодо кваліфікації самовільних порубок лісу, вчинених службовими особами, то згідно зі ст. 17 ЛК України, виняткове право на заготівлю деревини надане постійним лісокористувачам

– державним і комунальним лісогосподарським підприємствам, що ведуть лісове господарство. Відповідно до ст. 69 ЛК України, вчинення будь-яких рубок дерев під час ведення лісового господарства дозволяється тільки за наявності спеціального дозволу (лісорубного квитка). Правом видачі таких лісорубних квитків наділене лише визначене коло службових осіб органів лісового господарства. Тому вести та організовувати порубки у ввірених лісах мають право тільки уповноважені особи спеціалізованих лісогосподарських підприємств на підставі лісорубних квитків. Однак, крім самовільних рубок, що вчинюються громадянами, на практиці трапляються випадки, коли такі порубки допускаються посадовцями різних підприємств та організацій. З цього приводу у постанові Пленуму Верховного Суду України № 17 від 10 грудня 2004 року «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» надається роз'яснення, що у «випадках притягнення до кримінальної відповідальності за ці злочини службових осіб, котрі вчинили їх із використанням свого службового становища, їхні дії за наявності до того підстав мають кваліфікуватися також за відповідними статтями КК, якими передбачено відповідальність за злочини у сфері службової діяльності...» [75]. Іншими словами, якщо самовільна рубка вчинена будь-яким посадовцем із використанням службового становища, то такі дії, крім ст. 246 КК України, додатково кваліфікуються як відповідний службовий злочин (за наявності відповідного розміру шкоди). Перелік злочинів у сфері службової діяльності наведений у розділі XVII Кримінального кодексу України, крім статті 238 (Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення) та частини 2 статті 248 КК (Незаконне полювання) [75].

З 1 липня 2011 року набули чинності зміни до Кримінального кодексу України, відповідно до яких кримінальна відповідальність службових осіб публічного та приватного секторів розмежована за різними статтями. До публічного сектору, з огляду на примітку ст. 364 КК України, входять посадовці органів влади та місцевого самоврядування, державних і комунальних підприємств, установ та організацій. Службовими особами приватних

юридичних осіб є посадовці підприємств, установ, організацій приватної форми власності, недержавні громадські організації (тобто приватні підприємства, фермерські господарства, господарські товариства (ТОВ), публічні акціонерні товариства, інші об'єднання громадян тощо).

Як правило, органи досудового слідства кваліфікують самовільні порубки як перевищення службових повноважень, адже в цьому випадку посадовець, вочевидь, виходить за межі наданої компетенції. Тому, якщо самовільна рубка вчинена посадовцем лісгоспу, ці дії мають кваліфікуватися за ст. 365 КК України. Однак, якщо порубка сталась із вини службових осіб приватної структури чи недержавного об'єднання громадян, – за ст. 365-1 КК України. Крім того, самовільні порубки за певних умов можуть розглядатися як службова недбалість, тобто злочин, передбачений ст. 367 КК України.

Типовими прикладами вчинення самовільної порубки посадовцями приватного сектору є випадки, коли керівники надають незаконні вказівки підлеглим чи найманим робітникам зрубати дерева, що перешкоджають господарським роботам не з корисливою метою, а з суто виробничих мотивів. Іноді це пояснюється звичайним незнанням вимог лісового законодавства. Однак, відповідальність за злочини проти довкілля у такому випадку настає.

Якщо внаслідок незаконної порубки дерев, чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях істотна шкода не настала, винна особа за наявності до того підстав несе відповідальність за статтями **64–67 Кодексу України про адміністративні правопорушення**.

Порубка дерев і чагарників на територіях, не віднесених до лісового фонду (ст. 4 Лісового кодексу України), не тягне відповідальність за ст. 246 КК України. За наявності відповідних підстав такі дії можуть бути кваліфіковані як крадіжка, самоправство тощо.

У разі, коли злочин проти довкілля був безпосередньо пов'язаний із посадою, яку обіймала винна особа, або діяльністю, якою вона займалася, відповідно до ст. 55 КК України вирішується питання про необхідність застосування додаткового покарання

у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю [75].

Одним з додаткових заходів реагування є передбачене Постановою Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10 грудня 2004 року № 17 право вилучення у правопорушника незаконно добутої продукції, зокрема деревини. Якщо ж незаконно добута продукція використана чи реалізована правопорушником або стала непридатною, вирішується питання про стягнення її вартості.

Під час розгляду справ про злочини проти довкілля треба обговорювати питання про конфіскацію належних винним особам знарядь злочину. Знаряддями злочину в таких справах є предмети чи технічні засоби, які умисно використовувалися їх власником чи співучасниками злочину для незаконної порубки дерев. Рішення про конфіскацію таких речових доказів може бути прийнято лише за умови, що вони визнані знаряддями злочину органами досудового слідства чи судом.

Привласнення деревини з лісосіки, що вчинюється матеріально відповідальними працівниками лісового господарства з використанням свого службового становища, кваліфікується за ч. 2 ст. 191 КК України. Стаття 191 КК України передбачає кримінальне покарання за привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем [83].

Такі особи для прикриття злочинної діяльності також допускають вчинення злочину, передбаченого статтею 366 КК України «Службове підроблення».

Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (стаття 191 КК України) часто вчиняється шляхом проведення незаконної порубки лісу (стаття 246 КК України). Такий злочин нерідко супроводжується перевищенням влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (стаття 365 КК України).

Розкрадання лісоматеріалів може стати наслідком службової недбалості (стаття 367 КК України).

Дії розкрадачів можуть бути кваліфіковані за статтею 368 КК України – одержання службовою особою неправомірної вигоди для себе за вчинення в інтересах того, хто надає неправомірну вигоду, будь-якої дії з використанням службового становища.

На практиці трапляються спроби притягнення до цивільної відповідальності про стягнення заробітку за завдану шкоду третіми особами з постійних лісокористувачів [84], оскільки, відповідно до посадових обов'язків, лісник зобов'язаний, зокрема, вживати заходів щодо припинення незаконних (самовільних) рубок лісу, складати відповідні документи, невідкладно доповідати адміністрації підприємства про виявлені правопорушення.

Відповідно до посадових обов'язків, лісник у випадку виявлення незаконної рубки повинен невідкладно повідомити безпосереднього керівника про виявлене порушення, скласти протокол, розрахувати завдану шкоду та таксову вартість самовільно зрубанної деревини. У такому випадку лісник фактично припиняє можливість подальшого розкрадання лісу, відтак попереджує подальші правопорушення у виділі.

Отож, унеможливується звинувачення у нежитті лісником належних заходів щодо попередження та виявлення незаконних рубок лісу. Крім того, посада лісника не передбачає наявність повноважень на проведення слідчо-оперативних дій, спрямованих на виявлення особи правопорушника та накладення встановлених чинним законодавством стягнень, що є прерогативою правоохоронних органів. Згідно з чинним законодавством України, шкода або збитки, заподіяні державі, мають бути відшкодовані у повному обсязі. Водночас особа, яка скоїла незаконну рубку, в такому випадку не встановлена.

Факт причетності безпосередньо лісника до скоєння незаконної рубки не підтверджується, отже, лісник не повинен повністю чи частково відшкодовувати шкоду, заподіяну незаконною рубкою лісу невідшкованою особою. Працівник не несе матеріальну відповідальність, якщо шкода заподіяна не з його вини. Розклад робочого часу лісника, значна площа закріплених ділянок обходу, наявність вільного доступу до лісів унеможливають цілодобове контролювання лісником обходу загалом.

Проте своєчасне реагування на факт незаконної рубки, недопущення приховування правопорушення є повним виконанням усіх наданих йому повноважень для виявлення особи правопорушника. Виявлення такої особи входить до повноважень правоохоронних органів.

При обчисленні розміру відшкодування збитків, заподіяних знищенням або пошкодженням природних ресурсів, потрібно також додержуватися вимог тих нормативних актів, якими встановлено відповідні правила. Зокрема, з'ясовувати ті кількісні та якісні критерії (кількість, вага, розмір тощо), які відповідно до існуючих такс при цьому враховуються. У справах про лісопорушення розмір заподіяної шкоди обчислюється за відповідними таксами (затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 5 грудня 1996 р. № 1464 «Про такси для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісовому господарству») [75], які не відповідають сучасним вимогам (досі діють положення Інструкції з таксації та відведення лісосік в лісах СРСР, затвердженої наказом Міністерства лісового господарства СРСР від 27 грудня 1968 року № 334), відповідно до пункту 40 Порядку спеціального використання лісових ресурсів.

Розмежування незаконних порубок лісу та порубок декоративних дерев у садах та розплідниках. Незаконна порубка штучно вирощених фруктових або декоративних дерев і чагарників у лісорозплідниках, фруктових розплідниках, садах та інших подібних місцях має кваліфікуватись як умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194 КК України). У цих випадках деревно-чагарникова рослинність є власністю фізичних або юридичних осіб і виступає в якості засобу виробництва товарної продукції (приклад – плодове дерева). Для кваліфікації за цією статтею названі засоби обов'язково мають відобразитись у бухгалтерському обліку підприємства, тобто розглядатись як індивідуальне визначене майно. Тому, на відміну від незаконної порубки лісу, об'єктом цього злочину – порубки садових, фруктових та декоративних дерев у розплідниках – є майно.

Розмежування незаконних рубок та знищення або пошкодження лісових масивів. Знищення або пошкодження лісових масивів.

вів, зелених насаджень навколо населених пунктів, уздовж залізниць або інших таких насаджень вогнем чи іншим загальнонебезпечним способом кваліфікується як злочин, передбачений ст. 245 КК України (Знищення або пошкодження лісових масивів).

За кримінальним законом, знищення або пошкодження лісових насаджень вогнем охоплює два способи:

1) підпал – свідоме спричинення пожежі шляхом застосування джерел вогню до лісу, якщо при цьому існувала загроза життю або здоров'ю людей, заподіяння значних збитків;

2) необережне поводження з вогнем, порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки (розведення багаття у пожежонебезпечний період, випалювання залишків сухої рослинності тощо).

Відмежовувати пошкодження лісових масивів від незаконної порубки лісу можна за предметами цих злочинів. Предметом злочину, передбаченого ст. 245 КК України, є лісові масиви, зелені насадження навколо населених пунктів, уздовж залізниць або інші такі насадження. Питання про визначення конкретної площі лісових ділянок, яку слід відносити до лісових масивів, залишається у кримінальній науці дискусійним. Однак у загальному сенсі під «масивами» розуміють більш-менш значні за площею ділянки землі, які належать до земель лісгосподарського призначення та щільно покриті лісовою рослинністю – деревами та чагарниками. У випадку незаконної порубки лісу предметом цього злочину є дерева і чагарники, які ростуть у лісах, захисних та інших насадженнях. Тобто, при кваліфікації дій за ст. 246 КК України предмет злочину значно вужчий, ніж при умисному знищенні (пошкодженні) лісових масивів, адже дерева і чагарники розглядаються як складові елементи лісового масиву.

Окремі науковці пропонують відмежовувати незаконну порубку лісу від умисного знищення лісових масивів залежно від цілей, якими керувалась особа при вчиненні таких злочинів. Зважаючи на те, що ціль не є обов'язковою ознакою незаконної порубки лісу, у певних випадках її наявність або відсутність може стати основою для розмежування цих суміжних злочинів.

Як знищення та пошкодження лісових масивів слід кваліфікувати факти неумисного пошкодження деревостанів засобами захисту рослин під час авіаобробки сільгоспугідь. У цьому випадку кваліфікація діяння має бути за сукупністю зі ст. 247 КК України – «Порушення законодавства про захист рослин».

Кримінальним законом передбачений також ще один спеціальний склад злочину, внаслідок якого може завдаватись шкода лісовим ресурсам, – ст. 252 КК України – «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду». Предметом цього злочину є не окремі дерева чи чагарники, а цілі території, взяті під охорону держави, та об'єкти природно-заповідного фонду, який охоплює ділянки суходолу і водного простору, природні комплекси, що мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність. Відмежовувати незаконну порубку лісу від описаного злочину необхідно, виходячи з об'єктивної сторони вчиненого діяння. Зокрема, наслідки злочину, передбаченого ст. 245 КК України, завжди мають виражатись у знищенні цілих територій та об'єктів зі спеціальним статусом. Умисне знищення чи пошкодження таких територій та об'єктів може полягати у незаконному проведенні будь-якої господарської діяльності, пов'язаної зі знищенням чи пошкодженням дерев або чагарників; незаконному користуванні природними ресурсами у поєднанні з незаконною вирубкою дерев і чагарників.

Розмежування незаконних порубок лісу та незаконного видалення зелених насаджень у межах населених пунктів. В останні роки в Україні спостерігається стійка тенденція до збільшення кількості випадків незаконних вирубок зелених насаджень у населених пунктах. Це спричиняє виникнення пов'язаних з ними соціальних конфліктів громади з місцевою владою та забудовниками. Водночас питання кримінально-правового захисту зелених насаджень залишаються недостатньо врегульованими, оскільки спеціальної норми, яка б передбачала відповідальність за їх вирубку, у чинному Кримінальному кодексі немає. Зелені насадження не відносяться до лісів, а їх видалення проводиться в особливому порядку. Питання про кримінальну відповідальність

за незаконну порубку зелених насаджень розв'язується у Постанові Пленуму Верховного Суду України № 17 від 10.12.2004 року, відповідно до положень якої «порубка дерев і чагарників на територіях, не віднесених до лісового фонду (ст. 4 Лісового кодексу України), не тягне відповідальності за ст. 246 КК. За наявності відповідних підстав такі дії можуть бути кваліфіковані як крадіжка, самоправство тощо».

Опір представникам лісової охорони. Розмежування незаконних порубок лісу та злочинів, пов'язаних із посяганням на працівників лісової охорони, у правоохоронній діяльності не викликає труднощів. Звісно, об'єктами цих злочинів є різні суспільні відносини, які не можна ототожнювати. Водночас аналіз такої категорії злочинів наводиться не випадково, адже з проблемою незаконних рубок тісно пов'язане питання забезпечення належної кримінально-правової охорони життя, здоров'я та правового статусу працівників лісового господарства. На жаль, останнім часом спостерігається збільшення кількості випадків, коли правопорушники, затримані під час незаконних рубок, чинять активний фізичний опір працівникам лісової охорони. Цей опір часто поєднується із завданням тілесних ушкоджень, погрозами вбивства тощо.

За чинним законодавством посадовці державних лісогосподарських підприємств мають різний правовий статус. Наприклад, «Положенням про державну лісову охорону», затвердженим Постановою КМУ № 976 від 16.09.2009 року, низка посад підприємств, установ та організацій, що входять до сфери управління колишнього Держкомлісгоспу, віднесені до державної лісової охорони. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», ці особи мають статус працівників правоохоронних органів. Тому протиправні дії щодо таких осіб мають кваліфікуватися за відповідними статтями Кримінального кодексу України, що передбачають відповідальність за злочини проти авторитету органів влади.

Згідно зі ст. 87 ЛКУ, у складі інших постійних лісокористувачів (підприємств державної форми власності) діє лісова охорона, фахівці якої хоча і мають повноваження накладати адміністративні стягнення на лісопорушників, однак не мають статусу працівників

правоохоронних органів. Отже, вони не можуть бути потерпілими від злочинів, передбачених статтями 342–345 КК України. Найбільш «беззахисними» за чинним законодавством є посадові особи обласних та районних лісгоспів комунальної форми власності, засновниками яких є місцеві ради. Їхній правовий статус та повноваження залишаються законодавчо неврегульованими.

Випадки злочинних зазіхань стосовно представників лісової охорони потребують особливої уваги та належної правової кваліфікації, оскільки викликають значний суспільний резонанс як серед населення, так і серед працівників лісової галузі. Наголошуємо, що ці злочини зазіхають на авторитет державної влади. Якщо незаконна рубка супроводжується скоєнням злочину проти життя, здоров'я та авторитету працівників державної лісової охорони, дії винних осіб кваліфікуються за сукупністю відповідних злочинів та ст. 246 КК України.

Таким чином, органам внутрішніх справ та іншим правоохоронним органам для підвищення ефективності використання кримінально-правових заходів впливу на осіб, які вчиняють розкрадання лісодеревини, слід концентрувати зусилля у таких напрямках:

- підвищити ефективність заходів, спрямованих на спонукання осіб, які вчиняють розкрадання лісодеревини, до дієвого каяття;
- велике значення на перспективу може мати концентрація зусиль правоохоронних органів у напрямі індивідуальної профілактики осіб, які притягуються до адміністративної чи кримінальної відповідальності за розкрадання лісодеревини;
- вжиття заходів, спрямованих на розповсюдження матеріалів правового характеру щодо захисту лісу, матеріалів про притягнення до відповідальності, роз'яснення законодавства з питань відповідальності за вчинення злочинів у лісовій галузі економіки, що повинно формувати переконання у невідворотності покарання за розкрадання лісодеревини і за шкоду, завдану екології незаконними, протиправними діями, серед населення;
- удосконалювати механізм індивідуалізації покарання особам, які вчинили злочини у лісовій галузі.

Розділ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ ОПЕРАТИВНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ ОБ'ЄКТІВ ЛІСОВОЇ ГАЛУЗІ ПІДРОЗДІЛАМИ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ МВС УКРАЇНИ

2.1. Зміст оперативного обслуговування лісової галузі. Вивчення, аналіз та оцінка оперативної обстановки підрозділами протидії злочинності у сфері економіки МВС України на об'єктах лісової галузі

Для співробітників ПЗСЕ, що здійснюють обслуговування лісової галузі, глибоке знання процесів виробництва є необхідною умовою успішного виконання покладених на них обов'язків. По-перше, з'ясування особливостей сировинної бази, виробничих процесів, структури і системи лісозаготівельних підприємств дозволять правильно визначити об'єкти оперативного обслуговування, здійснити розстановку наявних сил і засобів, спланувати профілактичні та негласні заходи. По-друге, аналіз конкретних умов лісозаготівельних робіт дасть змогу отримати більш повну характеристику дій злочинців і визначити заходи, що забезпечують виявлення і викриття злочинів. І, нарешті, по-третє, вивчення основ заготівлі та реалізації лісоматеріалів дозволяє встановити конкретні умови, які прямо або дотично сприяють вчиненню злочинів, та розробити заходи профілактичного характеру.

Будь-яка безпосередня або спільна праця, яка здійснюється у порівняно значному масштабі, потребує більшою або меншою мірою організації [85, с. 169]. Ця закономірність пронизує і оперативно-розшукову діяльність ОВС. У спеціальній літературі організація ОРД розглядається як система використання наявних

сил, засобів і методів оперативно-розшукової діяльності в боротьбі з правопорушеннями та злочинами [86, с. 56–57].

Як зазначає Л. М. Давиденко, організація оперативного обслуговування об'єктів і галузей економіки – одне з найбільш важливих і складних питань організації діяльності підрозділів ПЗСЕ ОВС у цілому [87, с. 95]. Обґрунтуванням доцільності проведення оперативного обслуговування є те, що для того, аби визначити найперспективніші напрями оперативного пошуку, співробітник ПЗСЕ повинен мати інформацію про стан оперативної обстановки на об'єкті, що обслуговується. Крім того, на відміну від працівника підрозділу карного розшуку, працівник підрозділу ПЗСЕ повинен (у більшості випадків) першочергово виявляти ознаки злочину, і лише потім вживати заходів щодо його попередження або викриття. Отож, ефективна діяльність співробітника ПЗСЕ щодо виявлення, попередження і викриття злочинів у сфері лісового господарства по лінії розкрадання лісодревини неможлива без якісно організованого інформаційного забезпечення, насамперед на стадії аналізу та оцінки оперативної обстановки. Це завдання вирішується за допомогою оперативного обслуговування, і саме з нього повинен розпочинати свою роботу оперуповноважений ПЗСЕ, який протидіє розкраданням лісоматеріалів.

Г. Л. Овчаренко вважає, що оперативне обслуговування є самостійною функцією підрозділів БРСВ (ПЗСЕ), яка здійснюється не стільки для попередження і розкриття злочинних посягань на власність, що перш за все властиво оперативно-розшуковій функції, скільки для забезпечення її збереженості. Функція забезпечення збереженості власності значно ширша за функцію боротьби із злочинними посяганнями на неї [88, с. 36].

Оперативне обслуговування об'єктів та галузей економіки підрозділами ПЗСЕ – це система постійно здійснюваних організаційних, тактичних та оперативно-розшукових заходів, спрямованих на отримання (з гласних та негласних джерел) об'єктивної, достовірної, реальної інформації про стан функціонування об'єкта (осіб та факти, що становлять оперативний інтерес), що здійснюються на території юрисдикції підрозділу ПЗСЕ, яка використовується з метою попередження злочинної діяльності, роз-

криття та розслідування злочинів, а також захисту власності від злочинних посягань [89, с. 51].

До основних завдань організації оперативного обслуговування (з огляду на аналіз нормативних документів) слід віднести:

- розробку оптимальної структури галузевого оперативного підрозділу до умов конкретного регіону;
- чітке визначення функціональних завдань та обов'язків спеціалізованих підрозділів і співробітників;
- організаційно-штатне забезпечення оперативного обслуговування;
- організацію взаємодії під час здійснення оперативного обслуговування з іншими зацікавленими оперативними апаратами та підрозділами міліції;
- планування заходів з оперативного обслуговування [90, с. 97].

Значне місце в діяльності органів внутрішніх справ посідає аналітична робота – аналіз та оцінка оперативної обстановки, яка виникла на території обслуговування органу внутрішніх справ [91, с. 4].

Основною метою аналітичної роботи із протидії розкраданню лісодеревини є забезпечення безперервного стеження за оперативною обстановкою у лісовій галузі економіки на закріпленій території і результатами службової діяльності. Отже, провідне місце в аналітичній роботі органів внутрішніх справ посідає саме аналіз оперативної обстановки й оцінка її стану.

Важливим елементом організації діяльності щодо оперативного обслуговування об'єктів лісової галузі є прогнозування оперативно-тактичної ситуації – передбачення, як розвиватиметься вивчене явище надалі (без втручання оперативного працівника).

Організація (пізньолат. *organiso* – повідомляю, влаштовую) – приведення в систему чогось, добровільне об'єднання груп людей для розв'язання спільних задач, досягнення спільної мети [92, с. 631].

Організацію в сфері діяльності слід розглядати як впорядкованість сторін, частин, елементів певного об'єкта [93, с. 232], які відображають сутність організації як особливого явища.

Відомий теоретик у галузі оперативно-розшукової діяльності Г. А. Панфілов зазначає, що, зважаючи на специфіку досліджуваного явища, до найважливіших елементів оперативного обслуговування можна віднести:

а) вивчення та аналіз оперативної обстановки, постійне стеження за її змінами у лісовій галузі, з постійним ухваленням конкретних рішень;

б) створення ефективно діючої ланки негласних співробітників;

в) здійснення оперативно-пошукової роботи з метою виявлення осіб, схильних до вчинення розкрадань лісодеревини, фактів таких розкрадань, місць вчинення протиправних дій та предметів, які використовувались злочинцями для досягнення результату;

г) здійснення розробки осіб, які обґрунтовано підозрюються в скоєнні злочинів у лісовій галузі, зокрема у розкраданні лісоматеріалів;

ґ) ведення оперативно-розшукового обліку, в якому би концентрувались матеріали виключно щодо протиправних дій у лісовій галузі (суб'єкт злочину, об'єкт посягання, суб'єктивна сторона злочину, відомості про об'єктивну сторону злочинного посягання, заходи реагування, статистичні відомості про посягання у лісовій галузі тощо);

д) робота з викриття вчинених неочевидних злочинів;

е) виявлення злочинів та осіб, що їх вчинили;

є) здійснення взаємодії з іншими оперативними апаратами та підрозділами органів внутрішніх справ [94, с. 106].

Перелічені заходи слід доповнити плануванням діяльності оперативних працівників ПЗСЕ щодо оперативного обслуговування лісової галузі в напрямі протидії розкраданням лісоматеріалів. Зокрема:

– залучення та розстановка негласних співробітників;

– організація оперативного обслуговування об'єктів (лісових господарств, структурних підрозділів Державного агентства лісових ресурсів, лісгоспів і лісництв, приватних лісопилень);

– вжиття оперативно-розшукових заходів у справах оперативного обліку;

– вдосконалення оперативно-розшукових обліків і систем оперативного інформування;

– налагодження взаємодії та координації роботи працівників усіх служб ОВС у боротьбі із розкраданням лісоматеріалів у лісовій галузі економіки країни.

Цікаво, що легальні деревообробні підприємства доволі часто закриваються, тоді як кількість підпільних лісопилень постійно зростає. І це незважаючи на роботу правоохоронних органів із виявлення та припинення незаконної діяльності правопорушників.

Організуючи оперативне обслуговування, важливо сформувати масив даних, які б відображали кількісні та якісні параметри лісової галузі на території обслуговування. З огляду на це, її елементами повинні бути такі дані:

– яка кількість об'єктів і територій лісової галузі, і через які обставини потребують оперативного обслуговування підрозділами ПЗСЕ;

– наявність і характер діяльності підприємств і організацій обласного, регіонального і республіканського значення та відомчої приналежності;

– ступінь розповсюдження приватного підприємництва та його основна спрямованість у лісовій галузі;

– кількість і характер підприємств і організацій, обслуговування яких, з урахуванням їх особливостей і значущості господарської діяльності та інших факторів, повинно бути покладено на підрозділи ПЗСЕ рівня УМВС;

– які штатні можливості підрозділів ПЗСЕ МВС, УМВС, МРВВС МВС, що можуть бути використані в інтересах вирішення завдань оперативного обслуговування;

– кількісні та якісні показники системи оперативних позицій, що створюються на об'єктах (в галузях) економіки, які обслуговуються;

– характеристика тих інформаційних можливостей, які, з урахуванням місцевих та інших умов функціонування відповідного підрозділу ДПЗСЕ, можуть бути використані під час вирішення завдань оперативного обслуговування [95, с. 142–143].

Окремо слід зважити на таке явище, як «ступінь розповсюдження приватного підприємництва та його основна спрямованість у лісовій галузі», де, якщо фундаментально з'ясувати зміст законодавства, є положення, які потребують уваги і доопрацювання.

Чинний ЛК України формально визнає, що ліс становить нерозривну єдність землі, лісової флори і фауни, але не розглядає його як майно. Тому в ньому не знайшлося місця термінам, що описують майнові відносини: купівля, продаж, спадок, обмін, застава, дарування і т. д. Замість них було використане поняття тимчасового користування у формі короткострокової або довгострокової оренди земельних ділянок лісового фонду. Оренда – це тип відносин, за якого майно надається у тимчасове користування, використовується, а згодом повертається власнику. Цілком логічно виглядає надання лісового фонду в оренду для ведення мисливського господарства, розвитку туризму, вирощування і заготівлі лікарських рослин, ведення лісового господарства. Однак річна оренда ділянки стиглого лісу для проведення рубки головного користування виглядає так же дивно, як і оренда м'ясокомбінатом череди бичків. Подібна угода в ринковому світі називається не тимчасовим користуванням чи орендою, а продажем лісу на корені [47].

Новий ЛК України повинен передбачити можливість майнових угод, об'єктом яких можуть бути як ділянки лісового фонду, так і окремі види лісових ресурсів, що знаходяться на цих ділянках.

Добре відомо, що деревина заготовлюється не тільки при головному користуванні, але і при проведенні рубок догляду, санітарних, лісовідновних та інших рубок. До якого виду користування належать ці види діяльності? Відповідь парадоксальна, – заготівля деревини, окрім рубок головного користування, згідно з чинним ЛК, взагалі не вважається користуванням лісовими ресурсами. Оцінюючи це, варто звернути увагу на таке:

– згідно з ЛК, деревина, що заготовлена не в процесі рубок головного користування, є лісовим ресурсом місцевого значення. Як можна використовувати лісовий ресурс, не беручи участь ні в спеціальному, ні в загальному користуванні лісовими ресурсами?;

– під час рубок головного користування в Україні заготовлюється менше деревини, ніж при інших видах рубок. Приміром,

у 2000 році при головному (спеціальному) користуванні заготовлено 5 млн. 180 тис. м³ (46%), а при інших видах рубок (не лісокористування) – 6 млн. 100 тис. м³ (54%) ліквідної деревини;

– деревина, заготовлена поза рубками головного користування, використовується у виробничих і комерційних цілях, – продається в круглому й обробленому вигляді на внутрішньому і зовнішньому ринках;

– для проведення будь-яких рубок потрібен спеціальний дозвіл.

Не треба мати фахової освіти, аби зрозуміти, що будь-яка заготівля деревини, що надалі використовується в тих чи інших цілях, є лісокористуванням. У цьому контексті положення чинних законів, що стосуються спеціального і загального користування лісовими ресурсами, вимагають перегляду.

Щодо рубок, пов'язаних з веденням лісового господарства, то у будь-якому підручнику з лісівництва можна прочитати про те, що користування лісом буває головним, проміжним і побічним. При проведенні рубок головного і проміжного користування заготовлюється деревина. Розробники ЛК України зробили свій внесок у теорію, узаконивши положення про те, що заготівля деревини при всіх рубках, окрім головних, лісокористуванням не є. Дотримуючись логіки, зберегти за цими рубками назву рубок проміжного користування було неможливо, адже за цієї схеми складно доводити, що заготівля деревини при проміжному користуванні до використання лісових ресурсів не належить. У зв'язку із цим в ЛК України з'явилися «рубки, пов'язані з веденням лісового господарства», що увібрали усі види рубок, які раніше входили до рубок проміжного користування.

Нова класифікація побічно свідчить про те, що рубки головного користування з лісовим господарством не пов'язані. Як результат, багатьом стало «...зовсім зрозуміло, що придбання лісосічного фонду і розробку лісосік повинен здійснювати суб'єкт підприємницької діяльності, що не має стосунку до лісового господарства» [96]. Цілком реальною стала загроза позбавлення державних лісових підприємств права на лісозаготівлю і повторення

російського варіанту реформування, а точніше – розвалу державного лісового господарства.

Відокремлення лісового господарства від лісозаготівель і віднесення останніх до лісопромислової діяльності – це атавізм часів упровадження госпрозрахунку в планову радянську економіку. В усьому світі визнано, що цикл вирощування лісу єдиний і нероздільний. Він природно містить етап збору врожаю як окремий цикл вирощування будь-якої продукції рослинництва. Згідно з міжнародною класифікацією видів господарської діяльності, яка прийнята Україною, лісозаготівля є елементом лісового господарства.

Наведені докази загалом свідчать про те, що термін «рубки, пов'язані з веденням лісового господарства» навряд чи можна визнати вдалим. У новій редакції ЛК краще від нього відмовитися і повернутися до перевірених часом понять [47].

Організація оперативного обслуговування лісової галузі складається із таких видів діяльності:

- спостереження за всіма підприємствами, установами та організаціями на закріпленій за підрозділом ПЗСЕ території;
- забезпечення своєчасного надходження необхідної оперативно-значущої інформації про підготовку або вчинення злочинів та правопорушень у лісовій галузі;
- ефективне використання підрозділами ПЗСЕ наявних можливостей як власних, так і інших державних органів та громадських організацій з метою попередження, припинення та забезпечення розкриття злочинів у лісовій галузі.

Оскільки до оперативного обслуговування належать різні за характером діяльності підприємства, підрозділи ПЗСЕ зобов'язані володіти вичерпною інформацією про кількість об'єктів, зміст їх діяльності та інші обставини, що необхідні для ефективного вирішення завдання.

Так, наприклад, до структури Державного агентства лісових ресурсів України входять 24 територіальні органи – обласні управління лісового та мисливського господарства. Координуються територіальними органами управління 231 лісове господарство, 50 лісомисливських господарств, 12 мисливських госпо-

дарств, 13 промислових та інших підприємств, 43 національні парки та 7 природних заповідників.

До сфери управління Державного агентства лісових ресурсів України також входять: Шацький національний природний парк, Севастопольське державне лісомисливське господарство, Українська державна лісонасіннева інспекція «Укрдержліснасінінспекція», Українська державна база авіаційної охорони лісів, державні спеціалізовані лісозахисні об'єднання «Східлісозахист», «Західлісозахист», «Центрлісозахист», Український лісгосподарський центр консалтингу та логістики «Укрлісконсалтинг» та державне підприємство «Діброва». Крім того, агенцією координується діяльність чотирьох інститутів, проектного лісовпорядного виробничого об'єднання «Укрдержліспроект», центру підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів лісового господарства «Укрдіпроліс».

Ефективність оперативного обслуговування об'єктів (галузей) економіки зумовлюється принципами його організації.

Визначено напрями підвищення інтенсивності та ефективності діяльності підрозділів ПЗСЕ із забезпечення оперативного обслуговування лісової галузі:

- підвищення рівня оперативної майстерності кадрів;
- більш раціональне використання негласних сил і засобів з метою підвищення оперативної поінформованості;
- коректне покращення якісного складу джерел інформації;
- покращення професійної підготовки;
- чіткий розподіл функціональних обов'язків співробітників на основі принципу спеціалізації;
- більш раціональне використання можливостей кожного співробітника;
- удосконалення планування діяльності по боротьбі з розкраданнями та іншими злочинами;
- вдосконалення організації діяльності підрозділів ПЗСЕ та всіх інших служб і підрозділів ОВС по боротьбі зі злочинами та іншими зловживаннями;
- підвищення якості інформації, що надходить із об'єктів лісової галузі, і своєчасне її використання для попередження, виявлення та викриття розкрадань;

– максимальне залучення державних і громадських організацій до виконання завдань оперативного підрозділу ПЗСЕ щодо протидії розкраданням на об'єктах лісової галузі;

– усунення недоліків в організації службової підготовки оперативного складу.

Підвищуючи інтенсивність роботи, слід подбати, щоб оперативний працівник раціонально використовував свій робочий час. Тому оперативних працівників вкрай необхідно забезпечувати транспортними засобами, комп'ютерною технікою, засобами зв'язку тощо. Економія часу також може бути досягнута через скорочення кількості й тривалості різних нарад, зборів та ін.

В організації оперативної роботи підрозділів ПЗСЕ МВС України щодо викриття злочинів у лісовій галузі великого значення набуває інформаційно-аналітична робота, в якій однією із складових є вивчення, аналіз і оцінка оперативної обстановки. Її знання дозволяє правильно здійснювати організаційно-структурну та функціональну побудову оперативних служб, планування діяльності оперативних підрозділів, взаємодію з іншими правоохоронними органами, комплексне використання оперативно-розшукових сил, засобів і методів ОРД, об'єктивно оцінювати стан і результати діяльності оперативних підрозділів щодо виявлення і розкриття економічних злочинів.

Оперативна обстановка, незважаючи на її складність, динамізм і суперечливість, – це комплекс взаємопов'язаних явищ і процесів, підпорядкованих об'єктивній причинно-наслідковій залежності і закономірному розвитку [97, с. 93].

Вивчення оперативної обстановки має систематичний характер, тобто необхідне проведення аналізу добової, декадної, місячної інформації, інформації, що надійшла за квартал, півріччя, дев'ять місяців і рік, а можливо, й за триваліший період. Аналітична робота дозволяє зосередити увагу на періодичності викритих злочинів у сфері економіки [98, с. 71]. Стан і динаміка таких злочинів вивчаються у тісному зв'язку з винною особою, ураховуючи її вік, освітній рівень, професійно-трудова діяльність, попередню судимість тощо [99, с. 12].

Оцінка оперативної обстановки – здійснювана в логічних формах розумова діяльність працівника ОВС, спрямована на ви-

явлення значущих для організації його діяльності умов об'єктивної дійсності та визначення їх впливу на стан боротьби з правопорушеннями. На основі рішення, прийнятого за результатами оцінки оперативної обстановки, планується діяльність ОВС та оперативних підрозділів [95, с. 65].

М. В. Крестінський, відомий теоретик оперативно-розшукової діяльності, визначає оперативну обстановку як сукупність взаємопов'язаних умов, в яких оперативні підрозділи виконують свої функції. До таких умов зазначений автор пропонує відносити три групи тимчасово або постійно діючих чинників та обставин:

1. Географічні, соціально-економічні і демографічні особливості обслуговуваної території та розташованих на ній економічних об'єктів.

2. Результати боротьби зі злочинністю, стан дотримання режиму законності, забезпечення інтересів держави та громадян.

3. Сили та засоби оперативних підрозділів та інших служб органів внутрішніх справ, ефективність їх використання [100, с. 7].

У процесі аналізу географічних, соціально-економічних і демографічних особливостей обслуговуваної території вивчаються географічне розташування району, міста, природні умови, віддаленість від важливих економічних та адміністративних центрів, розміри території, характер шляхів сполучення та зв'язку, порядок руху транспорту, економіка, чисельність і національний склад населення, чисельність постійно і тимчасово проживаючих, переважний рід занять основної кількості населення, інтенсивність індивідуального житлового будівництва, кількість і характер навчальних закладів, господарська діяльність обслуговуваного об'єкта чи лісової галузі в цілому, кількість осіб, що обіймають матеріально відповідальні посади.

Крім того, визначається роль та місце цих підприємств у господарській діяльності регіону, кількість працівників, особливості діяльності, основні її показники у відповідних звітних документах.

Слід урахувати, що економічна характеристика об'єкта або лісової галузі економіки буде неповною, якщо не взяти до уваги

економічні зв'язки з іншими підприємствами, галузями, містами та районами.

До обставин, що характеризують стан дотримання режиму законності, належать: стан злочинності (рівень, динаміка, структура, розмір заподіяної шкоди), час та місце вчинення окремих видів злочинів, найбільш поширені способи вчинення злочинів, кримінологічна характеристика осіб, причетних до вчинених злочинів, найбільш поширені умови, що сприяють учиненню економічних злочинів, та заходи, що вживалися до їх усунення, тощо [101, с. 62].

Велике значення для правильної оцінки оперативної обстановки має вивчення розстановки й ефективності використання сил і засобів оперативних підрозділів та інших служб органів внутрішніх справ, а також державних та громадських організацій, діяльність яких спрямована на охорону матеріальних цінностей та грошових коштів [102, с. 298].

Вивчення оперативної обстановки у лісовій галузі підрозділами ПЗСЕ – це низка послідовних і логічно пов'язаних етапів, основними із яких слід визнати:

- збирання інформації про стан функціонування об'єкта (підприємства, установи, організації і громадяни, які здійснюють спеціальне використання лісових ресурсів) чи лісової галузі в цілому та здобування додаткових відомостей з інших джерел про зовнішні та внутрішні умови функціонування об'єкта обслуговування;
- обробка зібраної інформації, що характеризує оперативну обстановку, та її аналіз;
- оцінка змін стану оперативної обстановки порівняно з базовим (попереднім) періодом;
- оцінка реалізації поставлених завдань, планових заходів і відхилень від прогнозів;
- формування висновків за результатами аналізу, підсумкова оцінка оперативної обстановки на території обслуговування [103].

Згідно з Додатком до Постанови Кабінету Міністрів України «Про утворення територіальних органів Державного агентства лісових ресурсів та внесення змін до деяких постанов Кабінету

Міністрів України» від 28 грудня 2011 р. № 1364, до територіальних органів Державного агентства лісових ресурсів (які є юридичними особами публічного права) належать: Вінницьке; Волинське; Дніпропетровське; Донецьке; Житомирське; Закарпатське; Запорізьке; Івано-Франківське; Київське; Кропивницьке (Кіровоградське); Луганське; Львівське; Миколаївське; Одеське; Полтавське; Рівненське; Сумське; Тернопільське; Харківське; Херсонське; Хмельницьке; Черкаське; Чернівецьке та Чернігівське обласні управління лісового та мисливського господарства [104].

Оперативний працівник підрозділу ПЗСЕ отримує інформацію про стан оперативної обстановки на об'єкті обслуговування або у лісовій галузі, здійснюючи такі заходи:

- систематичне вивчення, аналіз і оцінка оперативної обстановки;
- використання власних негласних можливостей та можливостей працівників інших оперативних підрозділів ОВС;
- проведення оперативно-розшукової роботи на об'єкті (галузі) обслуговування;
- проведення оперативної розробки осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів;
- взаємодія з іншими оперативними підрозділами і службами ОВС, які розташовані на території, об'єктах обслуговування;
- взаємодія з працівниками прокуратури, юстиції, Службою безпеки України та іншими правоохоронними органами і судами;
- встановлення конфіденційних стосунків із місцевим населенням, працівниками засобів масової інформації.

Отож, можна зробити висновок, що аналіз і оцінка оперативної обстановки на обслуговуваній території має на меті:

а) виявити стан і тенденції злочинності та інших правопорушень у лісовій галузі, проаналізувати їх особливості, характерні для регіону, окремих груп населення тощо;

б) виявити характерні криміногенні й антикриміногенні процеси, явища, обставини, що суттєво впливають на тенденції злочинності та інші правопорушення у лісовій галузі;

в) оцінити можливість і фактичний стан роботи з виявлення, викриття і попередження злочинів у лісовій галузі, ефектив-

ності використання у боротьбі зі злочинністю можливостей служби ПЗСЕ.

Логічним завершенням вивчення оперативної обстановки у лісовій галузі є її комплексна оцінка.

Успішна діяльність оперативних підрозділів з попередження, викриття злочинів, розшуку злочинців та безвісти зниклих осіб, вирішення інших завдань ОРД нерозривно пов'язані з активним процесом виявлення кримінологічної інформації про осіб і факти, які становлять оперативний інтерес. І. П. Козаченко зазначає, що у теорії ОРД до осіб, які становлять оперативний інтерес, в основному відносять тих, хто може стати або став на шлях підготовки або скоєння злочину [105, с. 51].

На посилену увагу з боку працівників підрозділів ПЗСЕ заслуговують особи, які становлять оперативний інтерес для боротьби зі злочинністю в лісовій галузі економіки. До них належать:

- особи, причетні до вчинення злочинів, які реєструються по лінії боротьби з економічною злочинністю (організатори, виконавці, підбурювачі, пособники тощо);
- особи, які задумують або готують такі злочини;
- особи, які, з огляду на ознаки їхньої поведінки та витрати грошових і матеріальних засобів, живуть «не за доходами».

Щодо них установлюється постійний оперативний нагляд, максимально застосовуються оперативно-розшукові сили, засоби та методи, скорочуються терміни перевірки інформації, здійснюється негайне реагування на факти задумуваних або підготовлюваних ними злочинів, активізується робота щодо документування їхньої злочинної діяльності та збирання доказової інформації за фактами вчинених злочинів. Хід і результати цієї роботи відображаються у відповідних оперативно-розшукових матеріалах [106, с. 33].

Оперативна інформація по-різному характеризує обстановку на об'єктах лісової галузі. Тому на неї слід зважати під час розроблення системи оперативного обслуговування, визначаючи для кожного об'єкта різний **режим оперативного обслуговування** (інтенсивність спостереження).

Залежно від названої обставини може йтися про:

- полегшений режим, який передбачає періодичне ознайомлення зі станом справ на об'єкті економіки, що не потребує іншого;

- звичайний режим – потребує постійного спостереження за станом справ на об'єкті шляхом аналізу інформації, отриманої переважно гласним способом;

- посилений режим, який передбачає підвищену увагу підрозділів ПЗСЕ з максимальним використанням можливостей оперативно-розшукової діяльності [107, с. 210].

Визначення режиму оперативного обслуговування має суттєве значення у вирішенні питань організації його здійснення щодо окремих об'єктів у складі лісової галузі, підприємств, установ і організацій, які об'єднують доволі нерівнозначні щодо криміногенності ділянки господарської діяльності.

До об'єктів, що потребують «посиленого» режиму оперативного обслуговування, найперше належать ті, стосовно яких є інформація про те, що на них готуються або вчиняються привласнення, заволодіння або розтрата майна шляхом зловживання службовим становищем, легалізація (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, шахрайства з фінансовими ресурсами, хабарництво чи інші посадові та господарські злочини. Первинна інформація може надходити і з гласних, і негласних джерел, проте її перевірка, документування і викриття злочинців потребують застосування комплексу оперативно-розшукових засобів і методів [108, с. 103].

До об'єктів державної форми власності потрібно застосовувати виключно посилений режим оперативного обслуговування, оскільки такі об'єкти у більшості випадків мають стратегічне значення для економіки країни.

Важливим етапом побудови системи оперативного обслуговування лісової галузі є розподіл об'єктів на рівні, що обумовлюються специфікою структурної побудови підрозділів ПЗСЕ:

- ДПЗСЕ – здійснює оперативне обслуговування міністерств, відомств та комітетів, а також об'єктів загальнодержавного значення (йдеться про Державне агентство лісових ресурсів,

у підпорядкуванні якого знаходиться 68% лісів країни, є центральним органом виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері лісового та мисливського господарства, а також інших центральних відомств республіканського значення, що мають у своєму віданні лісові ресурси);

– підрозділи ПЗСЕ ГУМВС, УМВС України в областях – оперативно обслуговують обласні територіальні органи – обласні управління лісового і мисливського господарства та підрозділи, що здійснюють лісокористування іншими відомствами обласного значення;

– ПЗСЕ МРВВС УМВС – здійснюють оперативне обслуговування підприємств, установ та організацій, які входять до сфери управління Державного агентства лісових ресурсів України (лісові господарства – 231. Територіально-виробничою одиницею в лісовому господарстві є **лісництво**. Територія лісництва підрозділяється на майстерські ділянки та лісові обходи і становить від декількох сотень до сотень тисяч гектарів; лісомисливські господарства – 50; лісопромислові та інші підприємства – 13, національні парки – 4 та природні заповідники – 7) [109], а також юридичні особи, що здійснюють свою діяльність у сфері лісової галузі як суб'єкти приватного права, що знаходяться на території юрисдикції відділу внутрішніх справ.

Діяльність кожного практичного працівника має складатися з певних організаційних заходів. Зазначимо, що обслуговування об'єкта передбачає насамперед вивчення його організаційної структури, особливостей господарської діяльності та організації роботи, місця розташування підпорядкованих підприємств та установ тощо. Необхідно також зустрітись з посадовими особами, найперше з керівниками, головними інженерами, головними бухгалтерами та іншими представниками об'єкта, зокрема з лісничими, помічниками лісничого, майстрами лісу, які є посадовими особами державної лісової охорони і володіють необхідними відомостями про його функціонування.

В подальшому, вивчаючи специфіку господарської діяльності обслуговуваного об'єкта, необхідно ознайомитись із тим, як складаються та ведуться документи, що відображають рух товарно-матеріальних цінностей та грошових засобів.

При вивченні документації, яка відображає сутність господарської діяльності обслуговуваного об'єкта, слід обов'язково ознайомитись із відомчими нормативними актами, в яких визначено те, як повинно здійснюватись ведення зазначеної документації [110, с. 68–69].

Ефективність оперативного обслуговування підрозділами ПЗСЕ підприємств, установ та організацій лісової галузі залежить від того, наскільки успішно підібрані і вміло розставлені негласні співробітники. Розкрадання лісодревини, зокрема із зловживанням службовим становищем, вчиняються ретельно замаскованими способами, внаслідок чого попередити, виявити і викрити їх за допомогою лише гласних засобів і методів доволі складно, а інколи – взагалі неможливо [111, с. 145–146].

Оперативне обслуговування як складова ОРД впроваджується відповідними заходами в конкретних умовах і містить такі елементи організаційного характеру:

- прийняття рішення керівництвом органу внутрішніх справ про закріплення працівників ПЗСЕ за певними об'єктами, зокрема лісової галузі;
- забезпечення своєчасного надходження інформації про стан справ на об'єктах обслуговування, отримання відомостей про дії осіб, що становлять оперативний інтерес, про стан оперативної обстановки у лісовій галузі;
- визначення ролі працівників підрозділу ПЗСЕ з організації та координації дій працівників інших служб органів внутрішніх справ щодо запобігання злочинам і забезпечення їх викриття;
- створення належних умов для проведення негласно-оперативної роботи та матеріально-технічне забезпечення працівників підрозділу ПЗСЕ;
- забезпечення спадкоємності в оперативному обслуговуванні в разі зміни складу оперативних працівників;
- використання допомоги місцевого населення на конфіденційних, довірливих засадах.

Як свідчить практика, сьогодні в діяльності щодо організації оперативного обслуговування перед співробітниками ПЗСЕ постало чимало проблем. Теоретичні розробки і напрацьована

практика оперативного обслуговування були зорієнтовані на об'єкти державної власності.

Одним із шляхів досягнення об'єктивної істини під час вивчення оперативної обстановки лісової галузі є постійне вдосконалення інформаційного забезпечення підрозділів ПЗСЕ, створення надійної системи управлінської й оперативно-розшукової інформації, яка повинна бути об'єктивною, достовірною, змістовною і відповідати обраній меті та завданням, надходити безперервно і систематично, забезпечувати вчасну поінформованість посадових осіб ОВС про зміни оперативної ситуації.

Ці завдання успішно можна вирішувати за допомогою створення в структурі ДПЗСЕ окремого управління, завданням якого було би проведення аналізу та моніторингу проблемних питань у лісовій галузі економіки країни. Вважаємо, що такий підхід виправданий потребами практики.

Покращити ситуацію можна шляхом застосування попереджувальних заходів, які можуть бути розроблені на основі всебічного аналізу та моніторингу загроз економічній безпеці в цілому і в лісовій галузі країни зокрема.

Донедавна в теорії ОРД питання про моніторинг стану оперативної обстановки по лінії боротьби зі злочинами в лісовій галузі не тільки не розглядалось, але і не порушувалося. Основні дискусії серед учених зводились до спроби формулювання основних напрямів удосконалення оперативного обслуговування, а не до глибокого вивчення його можливостей в сучасних умовах.

Під моніторингом стану оперативної обстановки лісової галузі слід розуміти вид діяльності підрозділів ПЗСЕ, який ґрунтується на законах і підзаконних нормативно-правових актах, що здійснюється в інтересах захисту відносин лісокористування від кримінальних посягань за посередництвом розроблення та прийняття на основі спостереження, аналізу та оцінки прогнозування розвитку оперативної обстановки комплексу різних заходів. Іншими словами, моніторинг у діяльності підрозділів ПЗСЕ означає спостереження, аналіз, оцінку і прогноз злочинності криміногенних факторів, на основі яких можуть бути вжиті заходи щодо усунення причин та умов, які сприяють вчиненню злочинів у лі-

совій галузі. Сутність моніторингу лісової галузі – у розробленні та здійсненні комплексу правових, організаційних, економічних технічних та інших заходів, спрямованих на спостереження за станом оперативної обстановки в лісовій галузі економіки з метою ухвалення управлінських рішень, у сфері забезпечення економічної безпеки. Моніторинг як вид діяльності спрямований на створення передумов для своєчасного реагування підрозділами ПЗСЕ на випадок ускладнення оперативної обстановки на об'єктах лісової галузі. Як зазначає Л. А. Жуков, досягнення цієї цілі можливе завдяки наявності в їх розпорядженні первинної (орієнтувальної) інформації [112, с. 16].

У процесі здійснення моніторингу можуть бути вирішені конкретні завдання. За допомогою моніторингу оперативної обстановки визначаються загрози у лісовій галузі, розробляються заходи з їх нейтралізації, чим створюються сприятливі умови для розвитку інвестиційної діяльності. Моніторинг може допомогти у виявленні криміногенних факторів та з'ясуванні їх зв'язку з тенденціями розвитку злочинності у лісовій галузі, створенні передумов для прогнозування оперативно-тактичної ситуації, розробленні заходів зі стабілізації оперативної обстановки тощо.

О. Є. Користін звертає увагу на ту обставину, що здійснення моніторингу забезпечує підрозділам ПЗСЕ отримання додаткової інформації про діяльність комерційних і фінансових структур, які контролюються або безпосередньо створені злочинними формуваннями для відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом [113, с. 119].

Здійснення моніторингу за станом оперативної обстановки у лісовій галузі можливе, насамперед, на основі інформаційного забезпечення ОРД підрозділів ПЗСЕ, створення автоматизованої системи оперативно-розшукової та іншої інформації, використання інформаційних масивів інших правоохоронних та контролюючих органів.

Слід також з'ясувати питання про те, хто може бути суб'єктом здійснення моніторингу оперативної обстановки в лісовій галузі і на які об'єкти такий вид діяльності може поширюватися. Такими суб'єктами можуть бути і керівники ОВС, підрозділів

ПЗСЕ, і оперативні працівники зазначених підрозділів. Об'єктами моніторингу можуть бути адміністративні правопорушення економічного змісту у лісовій галузі, злочини в лісовій сфері, криміногенні чинники, які сприяють їх вчиненню, кримінально активні особи, від яких можна очікувати вчинення злочинів і правопорушень. Це формує криміногенну ситуацію, тобто середовище, в якій функціонують підрозділи ПЗСЕ, що здійснюють оперативне обслуговування лісової галузі економіки країни.

Моніторинг оперативної обстановки в лісовій сфері формує цілісну систему, яка складається зі значної кількості пов'язаних між собою елементів, створює передумови успішної боротьби з розкраданнями та іншими злочинами.

2.2. Розстановка сил і засобів під час оперативного обслуговування лісової галузі підрозділами протидії злочинності у сфері економіки МВС України з метою виявлення розкрадань лісодеревини

Успішна оперативно-розшукова робота немислима без забезпечення відповідної її організації. Організаційні основи оперативно-розшукової діяльності – це система використання наявних оперативно-розшукових сил, засобів та методів для вирішення поставлених задач. Ефективність боротьби зі злочинністю обумовлюється правильним та продуманим їх використанням [114, с. 41–42].

Розстановка сил і засобів ґрунтується на результатах вивчення та аналізу оперативної обстановки у лісовій галузі, оскільки вона передбачає організацію роботи оперативних працівників підрозділів ПЗСЕ із оперативного обслуговування об'єктів лісової галузі країни, раціональне використання криміналістичної та оперативної техніки, вимагає забезпечення постійної оперативної готовності сил та засобів, їх комплексне використання у боротьбі зі злочинністю [115].

У теорії та практиці ОРД ОВС по боротьбі з правопорушеннями та злочинністю сформувався особливий категоріальний апарат, одним із основних понять якого є **оперативно-розшукові сили**. До них належать:

- співробітники оперативних підрозділів;
- негласний апарат;
- представники громадськості, які залучаються до виконання окремих оперативно-розшукових завдань.

Основою інтелектуального потенціалу ОРД і головними суб'єктами, уповноваженими здійснювати оперативно-розшукові заходи і застосовувати при цьому всі наявні сили та засоби в оперативному обслуговуванні лісової галузі, є працівники оперативних підрозділів ПЗСЕ.

Для успішного проведення оперативного пошуку на об'єкти чи у лісовій галузі в цілому оперативні працівники підрозділів ПЗСЕ повинні володіти необхідним обсягом знань про об'єкт (галузь), що обслуговується, а також уміти застосовувати методи оперативної роботи щодо кожної конкретної ситуації.

Оперативне обслуговування має бути стабільним, від нього залежатиме успішне виявлення та викриття розкрадань лісодеревини, а стабільність залежить від правильної розстановки оперативних працівників. Керівникові підрозділу слід ураховувати рівень професійної підготовки, стаж роботи з протидії злочинам у лісовій галузі, схильності, можливості, а також психологічні особливості підлеглих оперативних працівників.

Також необхідно встановити і з'ясувати особливості виявлення, викриття, документування та попередження розкрадань лісоматеріалів у лісовій галузі, залучення осіб до негласної роботи, допомогти встановити ділові контакти із працівниками установ, що здійснюють господарську діяльність у лісовій галузі, яку доведеться обслуговувати. Ключове завдання для оперативних працівників (з допомогою негласних співробітників) – перекриття всіх криміногенних об'єктів, на яких можуть бути вчинені злочини або правопорушення [116, с. 331].

Ще одним елементом оперативно-розшукових сил є **агентурний апарат**.

Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» (стаття 8 п. 13) закріплює право оперативних підрозділів мати гласних і негласних штатних та позаштатних працівників. Організація роботи з негласними співробітниками регламентується окремим нормативно-правовим актом МВС України.

Оперативний працівник найперше повинен звертати увагу під час викриття розкрадань лісодеревини на такі категорії осіб:

- які були помічені у різних сумнівних операціях;
- які виявляють неприховане прагнення до наживи, користолюбства ;
- що наділені організаційно-розпорядчими функціями і допустили зловживання на службі, недостачі чи розтрати;

– щодо яких були застосовані види покарань, не пов'язані з позбавленням волі;

– раніше судимі за корисливі злочини;

– які працюють на об'єктах лісової галузі після звільнення з місць позбавлення волі на матеріально відповідальних посадах.

Для з'ясування стану справ у лісовій галузі доцільно співпрацювати з матеріально відповідальними особами, посадовими особами, суб'єктами підприємницької діяльності, працівниками бухгалтерії, співробітниками служби охорони, працівниками відділів кадрів.

Для того, щоб отримати доступ до різних документів, що становлять оперативний інтерес, слід установлювати контакти із працівниками Державної лісової охорони, суб'єктами підприємницької діяльності, бухгалтерами, економістами та працівниками відділів кадрів лісгоспів і лісництв.

Взаємодіяти в інформаційному забезпеченні оперативного обслуговування лісової галузі оперативні підрозділи можуть з наступними категоріями службових осіб Державної лісової охорони:

– на рівні Департаменту ПЗСЕ МВС України (у разі, коли державна лісова охорона діє у складі Держлісагентства) – голова, його перший заступник, заступник – начальник управління лісового господарства, заступник начальника – начальник відділу лісового господарства, начальник відділу лісорозведення та спеціалісти управління всіх категорій, начальник управління державної охорони лісів та внутрішнього аудиту, заступник начальника управління, начальник відділу охорони лісів від пожеж і захисту їх від інших шкідливих явищ та спеціалісти управління всіх категорій, начальник управління мисливського господарства, заступник начальника – начальник відділу мисливського господарства та полювання і спеціалісти відділу всіх категорій;

– на рівні ПЗСЕ ГУ МВС, УМВС (у разі, коли державна лісова охорона діє у складі обласних управлінь лісового та мисливського господарства) – начальник, заступник начальника – головний лісничий, начальник відділу (сектору) лісового господарства,

заступник начальника та спеціалісти відділу (сектору) всіх категорій, начальник відділу (сектору) охорони і захисту лісу, заступник начальника та спеціалісти відділу (сектору) всіх категорій, начальник відділу (сектору) мисливського господарства та спеціалісти відділу (сектору) всіх категорій;

– *на рівні ПЗСЕ МРВВС* (у разі, коли державна лісова охорона діє у складі підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління Дежлісагентства) – генеральний директор Українського державного проектного лісовпорядного виробничого об'єднання «Укрдержліспроект», головний інженер, начальник виробничо-технологічного відділу, заступник начальника виробничо-технологічного відділу та інженери-технологи об'єднання всіх категорій, начальник, головний інженер лісовпорядної експедиції (партії), інженери-таксатори і техніки-таксатори всіх категорій, генеральний директор та головний лісопатолог державного спеціалізованого лісозахисного об'єднання, директор, головний лісопатолог, начальник відділу нагляду, прогнозу, діагностики та фітопатології, інженери-лісопатологи і техніки-лісопатологи всіх категорій державного спеціалізованого лісозахисного підприємства, начальник, заступник начальника Української державної бази авіаційної охорони лісів, командир авіаланки, начальник авіавідділення, старший льотчик-спостерігач, льотчик-спостерігач, керівник, головний лісничий, головний мисливствознавець, начальник відділу (сектору) лісового господарства та інженери відділу (сектору) всіх категорій, начальник відділу (сектору) охорони і захисту лісу та інженери відділу (сектору) всіх категорій, начальник відділу (сектору), спеціалісти відділу (сектору) мисливського господарства всіх категорій, лісничий, державний районний мисливствознавець, мисливствознавець, помічник лісничого, старший майстер лісу, майстер лісу, начальник лісової пожежної станції, старший егер та егер державного лісгосподарського (лісомисливського) підприємства, державного мисливського господарства.

Слід також зазначити, що оперативно значущою інформацією можуть володіти особи, які наділені обліковими (контрольними) функціями у лісовій галузі, оскільки такі особи

часто можуть першими виявити розкрадання лісодеревини. Так, Наказом Державного комітету лісового господарства України від 08.02 2010 р. № 23 було затверджено Інструкцію «Про порядок проведення ревізій лісових обходів (майстерських дільниць)», де встановлено порядок проведення ревізій лісових обходів (майстерських дільниць) в лісництвах на предмет збереження лісів і майна, яке знаходиться під охороною матеріально відповідальних осіб державної лісової охорони, здійснення ними комплексу лісогосподарських і лісоохоронних заходів відповідно до встановлених вимог.

Згідно з пунктом 1.2 Інструкції, ревізії лісових обходів (майстерських дільниць) поділяються на планові, контрольні, раптові, поточні та позапланові.

Пункт 2.3 Інструкції визначає перелік осіб, які залучаються до проведення таких ревізій: помічники лісничих, лісничі, інженери з охорони та захисту лісу, інші посадові особи державної лісової охорони підприємств у присутності матеріально відповідальних осіб лісового обходу (майстерської дільниці), що перевіряється.

Важливими у цій Інструкції є види ревізій і їх призначення, де серед іншого виявляється:

- стан роботи щодо попередження незаконного вирубування та пошкодження дерев і чагарників та інших порушень лісового законодавства;

- наявність і умови зберігання продукції лісозаготівель, побічних та інших лісових користувань, які передані на зберігання матеріально відповідальній особі, наявність і правильність заповнення бланків технічної документації.

Під час проведення ревізії беруться на облік та клеймуються контрольним клеймом всі пні незаконно вирубаних дерев і чагарників. Кількість пнів та їх діаметр заноситься у відомість, яка ведеться в польових умовах, окремо за кожним кварталом та виділом, де було виявлено незаконне вирубування дерев і чагарників.

За підсумками ревізії складається акт, у якому зазначаються підсумкові дані про обсяги незаконного вирубування дерев і чагарників у лісовому обході (майстерській дільниці) за ревізійний пе-

ріод, визначаються обсяги зрубаної деревини та розмір шкоди, заподіяної лісу. Надається обґрунтований висновок про стан охорони лісового обходу (майстерської дільниці) та виконання матеріально відповідальною особою покладених обов'язків.

Саме тому оперативні працівники з метою своєчасного виявлення розкрадання лісодеревини повинні насамперед залучати до співробітництва осіб, які беруть участь у проведенні таких ревізій.

Коротко слід згадати про систематичність проведення кожного з виду ревізій.

Так, *планові* ревізії проводяться двічі на рік, восени – до встановлення стійкого снігового покриву (до 1 грудня поточного року) та весною – після сходу стійкого снігового покриву (до 1 травня поточного року) (п. 2.1 Інструкції).

Контрольні ревізії здійснюються в місячний термін після завершення планових ревізій. Проводяться посадовими особами державної лісової охорони Рескомлісу АР Крим, обласних управлінь лісового та мисливського господарства і підприємств, з охопленням не менше однієї третини обходів (майстерських дільниць) (п. 3.1 Інструкції).

Раптові ревізії здійснюються за дорученнями керівництва Держкомлісгоспу, Рескомлісу АР Крим, обласних управлінь лісового та мисливського господарства і підприємств при перевірці скарг або повідомлень про незадовільну роботу посадових осіб державної лісової охорони (п. 4.1 Інструкції).

Поточні ревізії здійснюються на підставі розпоряджень лісничого в процесі повсякденної роботи. Дати їх проведення визначаються відповідними графіками та заносяться в Книгу розпоряджень лісничого (п. 5.1 Інструкції).

Позапланові ревізії здійснюються під час передачі лісового обходу, майстерської дільниці, лісництва у зв'язку з відпусткою, звільненням, переміщенням, тривалою хворобою, відстороненням від виконання службових обов'язків матеріально відповідальних осіб – майстрів лісу (старших майстрів лісу), лісничих, або при поверненні їх на роботу після тимчасової відсутності (п. 6.1 Інструкції) [117].

Ще однією категорією суб'єктів, які володіють різнобічною інформацією, що може мати значення для протидії розкраданню лісодеревини, є **органи Мінприроди**, наділені наглядовими та контрольними функціями згідно з Наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища України «Про затвердження Переліку основних питань для здійснення планових заходів державного нагляду (контролю)» від 4 березня 2008 року № 108, що прийнятий відповідно до статті 5 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» [118, п. 2]. Цим наказом затверджено перелік основних питань для здійснення планових заходів державного нагляду (контролю), де, зокрема, у главі VII визначені питання контролю за охороною, захистом, використанням, відтворенням лісів та інших рослинних ресурсів. Так, під час здійснення державного контролю перевіряється наявність:

- проекту організації і розвитку лісогосподарського підприємства, матеріалів лісовпорядкування відповідно до вимог Лісового кодексу України, додержання їх вимог;
- державного акта на право постійного користування землею;
- шнурової книги обліку бланків лісорубних квитків за поточний рік;
- книги обліку лісових квитків;
- книги обліку рубок формування і оздоровлення лісів за поточний рік;
- книги витрат лісу за поточний рік;
- книги обліку лісових культур, створених у поточному ревізійному періоді;
- книги обліку пожеж, що виникли в поточному ревізійному періоді;
- книги динаміки вогнищ шкідників і хвороб лісу за поточний ревізійний період;
- книги обліку лісопорушень;
- матеріалів попередніх інспекційних перевірок спеціальними підрозділами Мінприроди, стан виконання приписів

про усунення в установлені терміни виявлених недоліків і порушень.

Крім того, перевіряються (наведемо окремі положення, що підлягають контролю, оскільки нерідко злочинці допускають такі порушення з метою створення умов для розкрадання лісодеревини):

- стан додержання вимог Правил рубок головного користування в лісах України (розрахункова лісосіка, встановлений ліміт лісосічного фонду, лісорубний квиток, дотримання виду та способу рубки, довжини, ширини, способу примикання та технології розробки лісосік, якість відведення насаджень у рубку, очищення лісосік від порубкових решток, стан збереження підросту тощо);

- стан додержання вимог Закону України «Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону»;

- додержання вимог Порядку спеціального використання лісових ресурсів;

- додержання вимог чинних «Наставлений по отводу и таксации лесосек», затверджених Головою комітету лісового господарства Ради Міністрів СРСР від 27 грудня 1968 року;

- додержання вимог Порядку заготівлі другорядних лісових матеріалів і здійснення побічних лісових користувань у лісах України;

- додержання вимог Правил поліпшення якісного складу лісів (проект щорічних обсягів рубок формування і оздоровлення лісів, наявність лісорубного квитка, правомірність призначення насаджень дорубки, правильність відбору дерев дорубки, інтенсивність зріджування деревостану, повторюваність окремих прийомів рубок, термін початку і закінчення рубок, наявність матеріалів пробних площ, якість відведення насаджень у рубку, освідчення місць рубок, охоплення рубками насаджень, що потребують їх проведення, тощо);

- додержання Санітарних правил у лісах України (плани проведення санітарно-оздоровчих заходів, правомірність призначення насаджень дорубки, акт обстеження насаджень, правильність відбору дерев до рубки, якість відведення насаджень у рубку, терміни проведення рубки, наявність матеріалів пробних

площ, ліквідація захаращеності, додержання термінів вивезення деревини, зберігання деревини тощо);

- правомірність проведення реконструкції малоцінних молодників, якість ведення книги лісових культур і книги захисних насаджень, своєчасність проведення інвентаризації лісових культур тощо);

- стан охорони лісів від лісопорушень і вжиття заходів щодо їх попередження;

- правомірність вилучення земель лісового фонду;

- стан і порядок взаємодії з правоохоронними органами;

- своєчасність та якість внесення поточних змін у матеріали лісовпорядкування;

- інші питання згідно з вимогами законодавства в сфері охорони, збереження, використання та відтворення рослинного світу [118].

Цей Наказ слід доповнити нормою, яка би зобов'язувала не лише здійснювати взаємодію з правоохоронними органами, а покладала обов'язок, у випадку виявлення порушень, повідомляти у визначений строк правоохоронні органи і скеровувати до них відповідні матеріали.

Працівник оперативного підрозділу ПЗСЕ повинен обов'язково, як мінімум, установити ділові контакти з посадовими особами таких органів, а за найкращих умов – володіти у цих підрозділах оперативними позиціями.

Закони України, нормативні акти МВС України надають право оперативним працівникам залучати до виконання і разових, і постійних завдань **представників громадськості** без дотримання принципу конспірації.

Гласна допомога представників громадськості оперативним підрозділам здійснюється в таких формах:

- участь у проведенні слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій;

- залучення до візуального спостереження з використанням різноманітних технічних засобів (фото-, кіно- та відеозйомки, оптичних приладів тощо);

- участь у контрольованих та оперативних закупівлях лісо-деревини;
- виявлення фактів незаконних порубок і розкрадань лісо-деревини у лісовій галузі;
- участь у зашифрованих перевірках фінансово-господарської діяльності підприємств, організацій, установ та окремих осіб;
- документування злочинних дій розкрадачів лісу;
- використання за згодою громадян їхнього житла, інших приміщень, транспортних засобів і майна для виконання завдань ОРД.

В оперативно-розшуковій науці неодноразово досліджувались певні засоби ОРД, їх суть і роль у вирішенні оперативних завдань [119, с. 9–11]. Водночас засоби ОРД, як узагальнювальна наукова категорія, досі не досліджувались.

Теорія ОРД, яка сформувалась у колишньому СРСР, традиційно вважала засобами ОРД оперативні обліки, оперативну техніку та службово-пошукових собак. Такий погляд на засоби ОРД зберігається у вітчизняній науці досі.

Відомий вчений Ю. Ю. Орлов, який приділяє особливу увагу науковому дослідженню засобів ОРД, визначає засіб ОРД як сукупність знаряддя (матеріального інструментарію) та науково обґрунтованих прийомів його правомірного застосування суб'єктом ОРД для виконання завдань цієї діяльності: оперативні та інші обліки, оперативна техніка, розвідувальні комп'ютерні програми, житлові, службові та інші приміщення, засоби маскування та імітації, об'єкти, що виконують функцію предмета злочину (гроші, цінності, зброя, наркотичні речовини тощо), спеціально навчені тварини, а також інші засоби, які дозволяють отримувати та використовувати інформацію, необхідну для виконання завдань ОРД [121, с. 277].

Під розвідувальними комп'ютерними програмами розуміють спеціалізовані прикладні програми, які виконують функції пошуку, отримання або аналізу інформації в глобальній мережі Інтернет, корпоративних мережах, а також в окремих комп'ютерах. Вони відрізняються від інших програм пошуково-аналітич-

ного призначення наявністю у них специфічних функцій, спрямованих на вирішення суто пошукових завдань. Прикладом сучасної розвідувальної програми є система аналітичної розвідки Analyst'sNotebook 6 (i2 Ltd, Велика Британія) [122, с. 860].

Так, програма IBMi2 Analyst'sNotebook, розроблена корпорацією IBM, надає аналітику практичного застосування, яка допомагає виявляти, передбачати і запобігати злочинній, терористичній діяльності та шахрайству [123].

Вимоги сучасного інформаційного світу не дозволяють ігнорувати проблеми лісового господарства. До прикладу, у Російській Федерації функціонує ФГУП «Рослесинфорг» – всеросійське науково-виробниче об'єднання, лідер лісооблікових робіт у Росії. Підприємство створено на базі державних лісооблаштувальних організацій, провадить лісооблікові роботи більше 70 років. Сьогодні ФГУП «Рослесинфорг» спеціалізується на комплексному виконанні лісооблікових робіт та інформаційних завдань в інтересах держави та наданні повного циклу послуг підприємствам лісового комплексу для організації максимально ефективного та збалансованого використання лісових ресурсів Росії. Має в країні 35 філій. 7 грудня 2012 р. ФГУП «Рослесинфорг» і корпорація IBM оголосили про запуск у дослідну експлуатацію автоматизованої системи планування та моніторингу виробничої діяльності на базі рішень IBM Cognos. Ця система охоплює понад 3500 об'єктів робіт за державними контрактами, серед яких – лісництва, землі населених пунктів, особливо охоронювані території і землі інших категорій.

Розгорнута у ФГУП «Рослесинфорг» інтегрована система складається з двох модулів: IBM Cognos TM1 для планування виробничої діяльності та IBM Cognos BI для багатовимірного аналізу даних і побудови аналітичних звітів. Планування контрактів корпоративного центру реалізовано в розрізі видів робіт, виконавців і об'єктів лісового фонду. При цьому передбачені різні способи розрахунку вартості робіт залежно від напрямів діяльності (землепорядкування, державна інвентаризація лісів) [124].

Отож, для відстежування стану вітчизняної лісової галузі та оперативного виявлення розкрадань слід якнайширше впроваджувати сучасні комп'ютерно-програмні досягнення.

Гроші в ОРД, як правило, використовуються в оперативних розробках для виконання ними функцій предмета злочину.

До спеціально навчених тварин належать службово-пошукові собаки, а також інші тварини (коти, птахи), які навчені виконувати певні дії (пошук наркотичних чи вибухових речовин, пошук злочинця за запаховими слідами, транспортування закладного пристрою тощо). Службово-пошуковий собака – спеціально натренований для розшуку предметів, речовин, знарядь вчинення злочину тощо, а також осіб (які вчинили злочин, зниклих безвісти, переховуються від слідства та суду, трупів тощо) [125, с. 919].

Ю. Ю. Орлов зазначає, що навчені тварини є найбільш універсальним (багатофункціональним) засобом ОРД, оскільки застосовується для здобуття, реалізації оперативно-розшукової інформації, а також створення умов для її здобування [126, с. 936].

В. В. Паливода зазначає, що до засобів ОРД можна віднести лише те знаряддя, яке виконує під час цієї діяльності певну функцію, а саме – воно повинно бути інструментом у руках суб'єктів, які здійснюють ОРД [127, с. 111–112].

Рішення про розстановку сил і засобів оперативних підрозділів ОВС приймається на підставі висновків з аналізу оперативної обстановки на об'єктах чи в лісовій галузі в цілому. Розміщення сил і засобів вимагає забезпечення їх постійної оперативної готовності, комплексного використання в боротьбі зі злочинністю [128, с. 438].

Оперативні працівники підрозділів ПЗСЕ, здійснюючи оперативне обслуговування об'єктів лісової галузі економіки, першочергово використовують сили та засоби в таких цілях:

- виявлення та нейтралізація причин, які обумовлюють розкрадання лісодеревини, умов, що їм сприяють, та обставин, що полегшують їх вчинення;
- сприяння повному відшкодуванню збитків, заподіяних злочинцями під час розкрадання лісодеревини;

– своєчасне викриття, попередження та припинення розкрадання лісоматеріалів.

Розміщення сил і засобів, як важливий елемент організації ОРД, передбачає обов'язкове перекриття криміногенних об'єктів (лісові господарства, лісництва тощо), злочинних елементів, забезпечення джерелами інформації всіх ліній роботи не лише щодо розкрадання лісодеревини, а й будь-яких протиправних дій у лісовій галузі.

Розстановка сил і засобів підрозділами ПЗСЕ під час оперативного обслуговування лісової галузі функціонально має передбачати необхідну кількість працівників підрозділів ПЗСЕ, негласних працівників, представників громадськості, які залучаються до виконання оперативно-розшукових завдань, а також певних оперативно-розшукових засобів для забезпечення ефективної діяльності підрозділів ПЗСЕ в боротьбі з різними злочинами у лісовій галузі.

Раціональна розстановка сил і засобів досягається шляхом ретельного вивчення, аналізу та оцінки оперативної обстановки, для чого, по-перше, аналізується стан злочинності у лісовій галузі за певний період; по-друге, збирається інформація про раніше засуджених за вчинення злочинів, що входять до компетенції підрозділів ПЗСЕ, щодо яких можуть бути застосовані оперативно-розшукові та профілактичні заходи; по-третє, визначається територіальне розміщення об'єктів, що потребують постійного оперативного обслуговування тощо [129, с. 175].

Саме виявлення об'єктів, які потребують оперативного обслуговування, і здійснення їх оперативного прикриття є важливим завданням усіх оперативних працівників підрозділів ПЗСЕ на обслуговуваній території. Відтак організація розстановки сил та засобів під час здійснення оперативного обслуговування на об'єктах лісової галузі ґрунтується на основі постійного і комплексного планування, забезпечує цілеспрямованість у роботі підрозділів ПЗСЕ, дозволяє зосередити увагу на найскладніших в оперативному розумінні об'єктах, ділянках і територіях, які потребують оперативного прикриття.

Ефективність оперативного обслуговування об'єктів лісової галузі зумовлюється принципами його організації: об'єкто-

во-галузевим і лінійно-об'єктовим. В сучасних умовах за потреби слід поєднувати різні принципи, вибір яких має зумовлюватись станом оперативної обстановки на об'єкті або в галузі економіки.

2.3. Інформаційне забезпечення оперативного обслуговування об'єктів лісового господарства підрозділами протидії злочинності у сфері економіки МВС України

Важливу роль в організації протидії економічній злочинності виконує тактика інформаційного забезпечення оперативного обслуговування об'єктів і галузей економіки підрозділами ПЗСЕ МВС України.

Тактика є широким поняттям, що вживається в багатьох сферах суспільної діяльності. Вперше термін «тактика» був застосований у військовій науці [130].

Одним із загальновизнаних визначень тактики, незалежно від сфери застосування, є: «...прийоми, способи досягнення якої-небудь мети; лінія поведінки кого-небудь».

Теорією оперативно-розшукової діяльності розроблені положення оперативно-розшукової тактики, яка, на відміну від військової та інших видів тактики, має свої особливості. Особливість оперативно-розшукової тактики – слугування меті боротьби зі злочинністю: запобігання тяжким, замаскованим, неочевидним злочинам і їх розкриття, розшук небезпечних злочинців, які переховуються, і забезпечення методики застосування оперативно-розшукових заходів, прийомів у найскладніших ситуаціях оперативної обстановки. Отож, оперативно-розшукова тактика – це система найдоцільніших прийомів і дій оперативних підрозділів у різних умовах виконання завдань боротьби зі злочинністю. Останніми роками опубліковано низку робіт, що розкривають фундаментальні положення теорії та практики застосування тактичних прийомів боротьби зі злочинністю оперативними підрозділами органів внутрішніх справ. Цю тематику розробляли закордонні й вітчизняні учені, серед яких можна виокремити В. М. Аتماжитова, О. М. Бандурку, Д. В. Гребельського, Е. О. Дідоренка, О. Ф. Долженкова, І. П. Козаченка, А. Г. Лекаря, В. А. Лукашова, С. С. Овчинського, В. Л. Регульського, Г. К. Синилова, В. Г. Са-

мойлова, О. П. Снігерьова, О. Н. Ярмиша та інших. Водночас деякі аспекти цієї проблеми дотепер залишаються нерозробленими або дискусійними, не всі спірні проблеми вирішені, особливо з урахуванням сучасної ситуації у сфері боротьби зі злочинністю у лісовій галузі.

У спеціальних дослідженнях, присвячених оперативно-розшуковій тактиці, останніми роками зроблено чимало. Це стосується, насамперед, розробки і загальних положень оперативно-розшукової тактики, спеціальної тактики використання негласних сил, засобів і методів в організаційно-тактичних формах ОРД [131, с. 3–24; 132, с. 3–9]. У фаховій літературі не існує однотайності щодо сутності оперативно-розшукової тактики.

Деякі вчені пов'язують поняття тактики з безпосереднім здійсненням оперативно-розшукової діяльності, розуміючи під нею комплекс, систему прийомів і методів, за допомогою яких забезпечується правильне визначення напрямку й обсягу оперативно-розшукової діяльності, а також найбільш доцільне, планове й ефективне здійснення окремих заходів для досягнення конкретних цілей [133, с. 19]. Інша група авторів розглядає оперативно-розшукову тактику як галузь наукових знань. З їхнього погляду, оперативно-розшукова тактика становить певну систему наукових рекомендацій тактичного характеру, заснованих на принципах ОРД, які спрямовані на виконання органами дізнання завдань, визначених кримінально-процесуальним законом [134, с. 36].

Працівник оперативного підрозділу, здійснюючи відповідні заходи, перш за все стикається з протидією злочинного середовища. В практиці оперативно-розшукової діяльності це набуває характеру психологічної боротьби, коли оперуповноважений враховує не тільки свої оперативно-тактичні плани, а й поведінку протилежної сторони. Він зобов'язаний розуміти хід психологічних процесів, передбачати вчинки, рішення і заходи злочинців та інших осіб, які йому протидіють. Злочинець чи підозрюваний, розуміючи можливість свого викриття, намагається передбачити тактику оперативного працівника, активно вживає заходи протидії: знищення речових доказів і документів, підкуп, фальсифікацію, погрози, фізичний опір тощо.

Виконання оперативно-тактичних завдань обумовлює діяльність працівників оперативних служб, яка здійснюється у зв'язку з протиправними діями злочинців, що мають свідомо вольовий характер. При цьому складність їх вирішення посилюється тим, що оперативному працівникові постійно доводиться мати справу з випадками, коли розкриттю злочинів протистоять інтереси осіб, які готують скоєння злочинів, переховуються від слідства і суду. У зв'язку з цим оперативно-розшукова тактика відтворює надзвичайно складну і суперечливу природу особливого соціального явища – протиборства сторін, кожна з яких прагне досягнення діаметрально протилежної мети.

Працівник оперативного підрозділу в умовах боротьби повинен випереджувати дії правопорушника, покладатися на використання тих спеціальних сил, засобів і методів, які становлять зміст оперативно-розшукової тактики і відповідають законності.

Отже, оперативно-розшукова тактика є самостійною частиною оперативно-розшукової діяльності і в цілому відображає всі її головні риси, в тому числі – спрямованість на забезпечення потреб практичної роботи оперативних підрозділів органів внутрішніх справ та інших правоохоронних органів, в структурі яких вони функціонують.

При цьому узагальнення вироблених прийомів і методів організації та здійснення оперативно-тактичних заходів збагачує практику, сприяє виникненню і розвитку нових тактичних прийомів боротьби зі злочинністю. Головним значенням, особливістю оперативно-розшукової тактики є те, що вона дозволяє попереджати і розкривати замасковані і, насамперед, неочевидні злочини, забезпечує методику застосування оперативно-розшукових прийомів і методів у найбільш складних ситуаціях оперативної обстановки, що потребує від оперативного працівника мобілізації всіх розумових, інтелектуальних і моральних сил. Не випадково, що багато аспектів тактики ґрунтуються на знаннях таких наук, як психологія, логіка, криміналістика та ін.

Зміст оперативно-розшукової тактики визначився не одразу. Спочатку окремі тактичні прийоми, з врахуванням складності розслідування і розкриття злочинів, розроблялись відносно

перевірки оперативно-розшукових версій, знаходження зняряд злочину, обстеження місцевості з метою встановлення і затримання злочинців. Проте такий її зміст сьогодні не може задовольнити потреби практики розкриття злочинів, суспільна небезпека яких зростає і відзначається організованим і замаскованим характером. Виникла необхідність розробки таких прийомів і рекомендацій, які б базувались на вимогах законів і підзаконних нормативних актів, забезпечували законність застосування методів і засобів оперативно-розшукової діяльності. Вкрай потрібне також напрацювання наукових і практичних рекомендацій поведінки оперативного працівника в конкретній ситуації. Зрозуміло, що без загального наукового визначення поняття оперативно-розшукової тактики, її елементів, організаційно-управлінських основ, розробки оперативно-тактичних прийомів відповідно до сучасної оперативної обстановки ситуація буде ускладнюватися.

Охоплюючи всю суму теоретичних положень, практичних рекомендацій і передового досвіду, тактика повинна розробляти і концентрувати найбільш доцільні прийоми використання законно врегульованих гласних і негласних засобів і методів у процесі попередження і розкриття злочинів, розшуку злочинців, осіб, що переховуються, безвісти зниклих осіб, вирішення інших агентурно-оперативних завдань в інтересах кримінального судочинства, безпеки суспільства і держави від злочинних посягань.

Сучасна стратегія і тактика боротьби зі злочинністю, наукові положення і досвід роботи оперативних служб дозволяють сформулювати та конкретизувати поняття оперативно-розшукової тактики завдяки включенню до її змісту відповідних елементів організації і планування, а також доцільності застосування окремо взятих засобів і методів стосовно вирішення оперативно-розшукового завдання [135, с. 102–104].

Як підсумовує А. Т. Комзюк, оперативно-розшукова тактика містить дві складові:

– наукові положення і рекомендації з інформаційно-аналітичної роботи і здійснення оперативно-тактичного планування,

що забезпечує комплексне застосування оперативно-розшукових можливостей у боротьбі зі злочинністю;

– систему тактичних прийомів (способів) здійснення оперативно-розшукових заходів різного виду і призначення, спрямованих на вирішення оперативно-тактичних завдань, які доцільно розглянути стосовно процесу реалізації оперативно-розшукової інформації [136].

Оперативно-розшукова тактика – це система науково обґрунтованих положень рекомендацій щодо здійснення комплексних заходів (дій, операцій, комбінацій тощо) силами оперативно-розшукової діяльності, що здійснюються на підставі законів та підзаконних нормативних актів з урахуванням особливостей криміногенної ситуації, спрямованих на вирішення завдань оперативних підрозділів.

Інформаційне забезпечення – це система пошуку та отримання відомостей, які становлять оперативний інтерес, їх накопичення, опрацювання, аналіз і використання підрозділом ПЗСЕ з метою ефективного виконання своїх функцій, зокрема з оперативного обслуговування об'єктів лісової галузі з метою виявлення фактів розкрадання лісодеревини.

Інформаційне забезпечення складається: по-перше, з пошуку (відбору) та вилучення інформації, яка становить оперативний інтерес; по-друге, з системи її накопичення, обробки та аналізу.

З метою інформаційного забезпечення протидії розкраданню лісодеревини оперативні працівники ПЗСЕ вживають тактичних заходів, суть яких полягає у відшукуванні потрібної інформації; її вилученні з інших систем; скеруванні каналами зв'язку в підрозділи ПЗСЕ.

До таких тактичних прийомів належать:

1) встановлення та підтримання ділових контактів із адміністраціями підприємств, установ, організацій лісової галузі (обласними управліннями лісових і мисливських господарств, лісовими господарствами, лісництвами), об'єднаннями населення за місцем розташування об'єктів лісової інфраструктури. Це дає можливість своєчасно знайомитись з матеріалами ревізій лісових обходів (майстерських дільниць), перевірок, документами бух-

галтерського обліку, особливостями технологічного процесу, організацією постачання, зберігання та збуту лісодеревини тощо;

2) встановлення довірливих відносин із особами, які можуть володіти інформацією, яка становить інтерес для оперативних працівників ПЗСЕ. Як свідчить практичний досвід, чим вищий рівень суб'єкта злочину, тим вище становище повинен мати негласний співробітник, у протилежному випадку розробка розкрадачів лісу не дасть позитивних результатів;

3) використання методів ОРД для вивчення приховуваних від оперативних працівників фактів незаконних порубок, що проводились для розкрадання лісодеревини; зловживання службовим становищем для сприяння або вчинення розкрадань лісодеревини; невиконання або неналежне виконання функціональних обов'язків службовими особами державної лісової охорони, що призвело прямо чи опосередковано до розкрадань лісодеревини; вивчення предметів, що використовували злочинці для досягнення мети, а також документів, які призначались для надання діям із розкрадання законного характеру.

Традиційно прийнято вважати, що джерелами інформації служби ПЗСЕ є предмети, документи та люди.

До **предметів** належать будь-які речові об'єкти, пов'язані з фактом злочину, або були використані у його підготовці, вчиненні, приховуванні слідів, або на яких залишились сліди вчинення злочину, тобто предмети, які знаходяться в причинно-наслідковому зв'язку з фактом злочину.

Детальні пояснення, що слід вважати знаряддям злочину, подані у Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля». Так, під знаряддями злочину в таких справах треба розуміти предмети чи технічні засоби, які умисно використовувалися їх власником чи співучасниками злочину для незаконної порубки дерев, а також для полегшення вчинення зазначених дій: транспортні засоби (останні можуть бути визнані знаряддям злочину не тільки тоді, коли вони використовувалися безпосередньо в процесі вчинення злочину, а й коли без їх використання вчинення злочину було б неможливим чи надто складним).

Зазначимо, що рішення про конфіскацію таких речових доказів може бути прийнято лише за умови, що вони визнані знаряддями злочину органами досудового слідства чи судом [75]. Це можуть бути лісодеревина, викрадені матеріальні цінності, гроші, предмети хабара, штампи, печатки, знаряддя, що використовуються для вчинення незаконних порубок, транспортні засоби, які використовувались для транспортування лісоматеріалів із лісу, з місць складування або підготовки до вивезення тощо.

Документи – друга група джерел інформації. Це будь-які документи, що містять опис події, яка може стати предметом кримінального провадження (справжні та фіктивні бухгалтерські обліки, підроблені документи, чорнові обліки злочинця, товарно-транспортні накладні при перевезенні деревини автомобільним транспортом (ТТН – ліс) тощо).

Для точного визначення законності рубки потрібно ознайомитись з лісгосподарською документацією: матеріалами відводу ділянки в рубку, лісорубним квитком, актом освідчення лісової ділянки, відповідними матеріалами лісовпорядкування тощо. Ці документи обов'язково повинні зберігатись у лісгоспі, що користується лісовим масивом.

Вони з найбільшою мірою достовірності відображають процеси та явища, які цікавлять оперативні підрозділи ПЗСЕ. Масив документів величезний, і практика знає чимало їх класифікацій (прихідні та розхідні; внутрішньогосподарські та ті, в яких відображено зв'язки об'єкта економіки з іншими установами, відомствами та організаціями тощо).

Потребам підрозділів ПЗСЕ найбільшою мірою відповідає класифікація, в основу якої покладені сфери діяльності підприємств: облікова; виробничо-господарська; організаційно-управлінська.

До документів облікової сфери належать різні бухгалтерські, фінансові, планові документи, матеріали ревізій та інвентаризацій.

Облік лісопродукції ведеться на складах, виробництвах, у лісництвах, цехах, інших виробничих підрозділах та у бухгалтеріях підприємств лісового господарства. При цьому застосовуються такі основні документи:

- наряд на відпуск лісопродукції;
- журнал реєстрації нарядів на відпуск лісопродукції;
- ордер на відпуск лісопродукції;
- специфікація-накладна на відправлення лісопродукції залізницею (водним шляхом);
- книга обліку лісопродукції;
- книга обліку лісопродукції у матеріально відповідальних осіб;
- рапорт про рух лісопродукції;
- журнал реєстрації (відпуску) лісопродукції;
- акт приймання давальницької деревини на розпилювання;
- книга обліку давальницької деревини;
- накладна на відпуск пиломатеріалів після розпилювання давальницької сировини;
- журнал надходження лісопродукції;
- щоденник приймання робіт на заготівлі (вивезення лісопродукції);
- щоденник приймання робіт з розробки (розкрязування) хлестів;
- щоденник надходження сировини в цех переробки;
- відомість обліку виготовленої продукції переробки деревини і витрат сировини [137, с. 60].

До документів виробничо-господарської діяльності належать:

- а) документи технологічного характеру, які відображають етапи виробничого процесу;
- б) документи, що містять норми, які визначають параметри продукції – положення, ДСТУ, ТУ, довідники тощо (більш детально зі стандартами у лісовій галузі можна ознайомитись на сайті www.derevo.info у рубриці документація / ГОСТи [138]);
- в) документи, в яких відображається інформація про наявність різних порушень у виробничо-господарській діяльності, складені представниками адміністрації, контролюючих і громадських організацій.

До документів організаційно-управлінської сфери належать:

а) нормативні акти (накази, розпорядження, вказівки, інструкції, службові записки) міністерств, відомств, керівників установ, організацій, рішення, постанови, прийняті громадськими організаціями за фактами зловживань, неправильної поведінки працівників об'єкта оперативного обслуговування, порушення технології виробництва і т. д.;

б) різноманітна переписка, клопотання, доручення, рознарядки, журнали обліку відряджень тощо.

Знання особливостей зазначених документів суттєво полегшує оперативним працівникам роботу із визначення місць і напрямів оперативного пошуку, прогнозування різноманітних подій, організацію і тактику проведення оперативно-розшукових заходів щодо виявлення розкрадань лісодеревини.

Одним із найважливіших джерел оперативно-розшукової інформації є люди.

З огляду на тактику інформаційного забезпечення, оперативний працівник підрозділу ПЗСЕ повинен звертати увагу на тих осіб, які працюють на об'єкті оперативного обслуговування і відповідно до свого посадового становища володіють інформацією, яка становить інтерес для підрозділу ПЗСЕ. До них належать посадові та матеріально відповідальні особи, працівники бухгалтерії, фінансово-планових і контрольно-ревізійних відділів, охорони, кадрових підрозділів, технічні працівники, які здійснюють розмноження, розсилання та реєстрацію документів і т. д. Носіями такої інформації є особи, що працюють на підприємствах, які пов'язані з об'єктом оперативного обслуговування господарськими чи фінансовими зв'язками. Відтак слід орієнтуватись на працівників бухгалтерій, відділів постачання та збуту тощо. До цієї ж категорії слід віднести осіб, які працюють у «вищих» організаціях і покликані контролювати роботу об'єкта оперативного обслуговування.

Ще одна категорія осіб – це громадяни, які звертались до адміністрації обслуговуваного підприємства для вирішення певних питань і зіштовхнулись з фактами, які становлять оперативний інтерес для ОВС. З цих категорій підбираються негласні

працівники, які виконують важливу роль у забезпеченні служби ПЗСЕ інформацією.

Часто керівники підприємств у виявленні ознак злочину різними перевітками, ревізіями не повідомляють про це правоохоронним органам, створюючи видимість нормального режиму функціонування об'єкта [139, с. 14–20].

До осіб, які становлять оперативний інтерес, слід також віднести тих, які поінформовані про злочинні наміри і дії інших осіб. Наприклад, ці особи знають про місце знаходження викраденого майна, предметів і документів, що можуть бути доказами в кримінальному судочинстві тощо. До тих, хто становить оперативний інтерес, слід відносити осіб, які у процесі попереднього слідства можуть бути свідкам скоєного злочину, а також осіб, які мають можливість надавати допомогу в боротьбі зі злочинністю, виконувати завдання ОРД, надавати конфіденційну інформацію про злочини, що готуються або вже вчинені. До таких осіб слід відносити водіїв транспортних засобів, які здійснюють транспортування лісодеревини, а також осіб, які залучались до проведення лісових рубок.

Під час вирішення оперативно-тактичних завдань інформаційного забезпечення оперативного обслуговування значний оперативний інтерес становлять окремі факти, які охоплюють широкий спектр фактичних даних, використуваних в ОВС у боротьбі зі злочинністю. Зокрема, для оперативних підрозділів ПЗСЕ, що здійснюють протидію розкраданням лісодеревини, практичний інтерес становить інформація:

а) про причини, умови й обставини, що сприяють учиненню розкрадань на обслуговуваній території, об'єктах оперативного обслуговування. Причини незаконного обігу лісодеревини та зокрема розкрадання мають широкий спектр. Вони по-різному виявляються у регіонах країни. Але основні причини типові для всієї території України;

б) про місця скоєння розкрадань лісодеревини, перебування і маршрути пересування злочинців, про збут викраденої лісодеревини тощо;

в) про наявність, характеристику і розташування охоронюваних і неохоронюваних об'єктів, місця зберігання матеріальних цінностей;

г) про факти злочинної розвідки, об'єкти можливого злочинного посягання, про наявність і місце зберігання лісодеревини [140, с. 8–9].

Важливим тактичним прийомом інформаційного забезпечення оперативного обслуговування лісової галузі з метою виявлення розкрадань лісодеревини є залучення до співробітництва осіб з бухгалтерів, економістів, технологів і подібних посадових категорій. Вони характеризуються такими трьома основними чинниками:

- участю у виробничій, господарській діяльності, можливістю постійного доступу до господарських документів первинного обліку;

- здійсненням господарських і контрольних функцій;

- постійним спілкуванням з широким колом працівників не лише даного, але й інших підприємств, установ, закладів, що дає можливість збирати інформацію не лише про стан дотримання режиму законності на такому об'єкті, але і в цілій системі підприємств, пов'язаних між собою господарськими зв'язками.

Одне з основних завдань економічної політики будь-якої країни в сучасний період – усебічне підвищення технічного рівня та якості продукції.

Державні стандарти України (ДСТУ) – це нормативні документи, які діють на території України і застосовуються усіма підприємствами незалежно від форми власності та підпорядкування, громадянами – суб'єктами підприємницької діяльності, міністерствами (відомствами), органами державної виконавчої влади, на діяльність яких поширюється дія стандартів. ДСТУ мають міжгалузеве використання і запроваджуються переважно на продукцію масового чи серійного виробництва, на норми, правила, вимоги, терміни та поняття, позначення й інші об'єкти, регламентування яких необхідне для забезпечення оптимальної якості продукції, а також для єдності та взаємозв'язку різних галузей науки, техніки, виробництва та культури.

Виявляти факти заготівлі, зберігання, транспортування та реалізації лісопродукції з порушеннями вимог ДСТУ, ТУ, що дозволяє створювати необліковані надлишки лісопродукції з метою її розкрадання, які у подальшому використовуються в корисливих цілях, мають можливість інженерно-технічні працівники.

Одним із ефективних засобів підвищення якості продукції на всіх стадіях її життєвого циклу є стандартизація.

Стандартизація лісоматеріалів – розробка і застосування стандартів, що визначають раціональні типорозміри і якість лісоматеріалів, що випускаються промисловістю з урахуванням вимог господарства і перспектив його розвитку. Лісоматеріали, як і усі товари, перш ніж потрапити на ринок, підлягають обов'язковій стандартизації.

Класифікація лісоматеріалів – це поділ лісових товарів за основними ознаками на класи та групи. Лісовими товарами називають сировину та продукцію, яку отримують шляхом механічної, механічно-хімічної і хімічної переробки стовбура, коріння і крони деревини. За шляхом отримання лісові товари можна розділити на сім груп:

- 1) лісоматеріали;
- 2) сировина для лісохімічного виробництва;
- 3) композиційні деревинні матеріали;
- 4) модифікована деревина;
- 5) целюлоза, папір і деревоволокнисті матеріали;
- 6) продукція гідролізного та дріжджового виробництва;
- 7) продукція лісохімічного виробництва.

В першу групу входять товари, які отримують шляхом механічної обробки в основному стовбура дерева.

Стандарт – це нормативно-технічний документ зі стандартизації, що встановлює комплекс норм, правил і вимог до об'єкта стандартизації і затверджений відповідним органом. Державні стандарти та технічні умови на лісовий сортимент містять такі розділи: назва стандарту; область поширення; класифікація, яка передбачає поділ складного об'єкта на типи, види, групи, що відрізняються за розмірами, характером обробки або іншими важливими ознаками. У стандартах вказані технічні вимоги, що вклю-

чають комплекс умов, які повинен виконати об'єкт стандартизації (лісовий сортимент). Є правила маркування, сортування, обліку, транспортування і збереження сортименту.

Залежно від якості деревини і дефектів обробки круглі лісоматеріали поділяють на чотири сорти. Для визначення сорту необхідно враховувати вказані в ДСТі допустимі величини вад, їх кількість, розміри сортименту за товщиною і низку інших вимог залежно від призначення сортименту. За наявності в сортименті декількох вад, якість встановлюють за вагою, яка характеризує гірший сорт. Круглі лісоматеріали залежно від товщини поділяють на три групи: дрібні, середні і крупні.

Групи лісоматеріалів: хвойні; листяні.

Градація за товщиною, см: дрібні 6–13, 8–13 – 1; середні 14–24, 14–24 – 2; крупні 26 і більше 26 – більше 2.

Обмір та облік круглих лісоматеріалів. Довжину круглих лісоматеріалів вимірюють рулетками, товщину – вимірними скобами або складним метром. Товщину колод і кряжі згідно з ДСТУ 2292-74 вимірюють у верхньому торці. Під час вимірювання товщини верхнього торця необхідно брати середнє значення між більшим і меншим діаметрами. Діаметри круглих ділових лісоматеріалів вимірюють без кори – кора в об'єм деревини не входить.

Для партії лісоматеріалів, що мають більше 100 штук колод, замість вимірювання більшого і меншого діаметрів допускається вимірювати один діаметр при обов'язковому вимірюванні діаметрів колод всієї партії в одному напрямку.

Одиниці обліку. Кількість деревини прийнято обліковувати за об'ємом. Одиницею обліку деревини за об'ємом вважають кубометр щільної дерев'яної маси. При визначенні об'єму деревини облік ведуть також і в складочній мірі (складометр) з подальшим переведенням в щільну. Різниця складочного кубометра від щільного полягає в тому, що складочний кубометр охоплює всі порожнечі, що є між окремими лісоматеріалами.

Ділові лісоматеріали довжиною більше 2 м, дрова більше 3 м, лісоматеріали довжиною до 2 м, призначені для лушення і стругання, виготовлення авіаційних пиломатеріалів, лижних і ло-

жевих заготовок, а також лісоматеріали з цінних порід деревини підлягають поштучному обміру та обліку в щільній мірі.

Об'єм коротких сортиментів довжиною до 2 м, за винятком тих, які підлягають маркуванню, і дров довжиною до 3 м визначають у складочній мірі, а потім переводять у щільну міру. Для полегшення і прискорення розрахунків при обчисленні об'ємів круглих лісоматеріалів складені таблиці (ДСТ 2708-75). Для визначення об'єму за таблицею необхідно знати довжину сортименту і його товщину.

Визначення об'єму лісоматеріалів у складочній мірі. Лісоматеріали складають у штабелі, які вимірюють по ширині, висоті і довжині. Ширину штабеля приймають рівною номінальній довжині складених лісоматеріалів.

Висоту і довжину штабеля виміряють із заокругленням до другого десяткового знаку. При укладці ділових лісоматеріалів, що мають вологість більше 25%, штабелі повинні мати по висоті невраховану надбавку на усушку і усадку в розмірі 2% від висоти штабеля. Щільну міру ділових сортиментів (без кори), складених у штабелі, визначають шляхом множення складочної міри штабеля на відповідний перевідний коефіцієнт.

Сортимент – це круглий, пиляний, колотий, фрезерований лісоматеріал визначеного призначення, що відповідає вимогам стандартів або технічних умов.

Ділова деревина – це круглі та колоті лісоматеріали, окрім дров, а також технологічна тріска. Дров'яна деревина – це низькоякісна деревина, яку використовують як паливо і сировину для вуглевипалювання та сухої перегонки. Встановлення сорту в стандартах на круглі лісоматеріали передбачає розділ хлиста на три зони: комлеву, серединну та вершинну.

З тактичної точки зору, співробітники оперативних підрозділів ПЗСЕ повинні постійно враховувати зміни в оперативній обстановці, своєчасно виявляти криміногенні фактори. Дотримання цієї вимоги забезпечує можливість раціонального маневрування оперативними можливостями.

Як зазначає В. Ф. Бортняк, всю отриману інформацію щодо діяльності об'єкта обслуговування оперативні працівники мають

ретельно перевірити навіть тоді, коли в діях розроблюваних осіб відсутні ознаки злочину, а наявні адміністративні чи фінансові порушення. Оперативні працівники не повинні перекладати перевірку інформації на інші служби та органи, оскільки її проведення потребує комплексу оперативно-розшукових, розвідувальних та організаційних заходів [141, с. 116–117].

І. А. Федчак зазначає, що тактично правильно буде не лише мати на тому чи іншому об'єкті оперативні позиції, а дислокувати їх так, щоб вони мали можливість доступу до тих ланок технологічного процесу чи документів, у яких відображаються результати фінансово-господарської діяльності, які найчастіше використовуються у вчиненні злочинів економічного характеру [142, с. 167–178].

Вичерпне інформаційне забезпечення діяльності з протидії злочинам є логічно завершеним за умови накопичення матеріалів оперативного обслуговування лісової галузі у певному визначеному порядку спеціалізованих відомостей: про стан боротьби зі злочинністю на обслуговуваній території (соціально-економічна, демографічна, географічна характеристика території, схеми маршрутів руху транспортних засобів, що здійснюють транспортування лісодеревини; місця, які найчастіше відвідують особи, що становлять оперативний інтерес (лісники, помічники лісничих, майстри лісу), та місця їх тимчасового перебування; місця та об'єкти, що найбільше уражені злочинними посяганнями; списки осіб, взятих під адміністративний нагляд тощо).

Оперативні працівники зібрану інформацію про факти і обставини, що мають значення для організації боротьби з корисливими злочинами, зокрема в лісовій галузі, повинні концентрувати і систематизувати, що є суттєвою допомогою для планомірної роботи на об'єктах зі складною оперативною обстановкою, а також підґрунтям для організації профілактичної роботи.

Систематизація інформації щодо об'єктів лісової галузі забезпечує вирішення таких завдань:

– надходження та накопичення інформації про стан і тенденції корисливих злочинів у лісовій галузі, причини, що породжують, і умови, які сприяють розкраданню лісодеревини, розстановці та використанню оперативно-розшукових сил та засобів;

- здійснення аналізу, оцінки оперативної обстановки та результатів оперативно-службової діяльності підрозділів ОВС і в цілому, і за окремими лініями та об'єктами;

- планування та здійснення заходів із оперативного обслуговування об'єктів, здійснення контролю, створення надійних оперативних позицій у лісовій галузі;

- спадковість в оперативному обслуговуванні об'єктів лісової галузі при зміні оперуповноважених.

Доцільно структурувати зібрану інформацію у п'ять частин:

У першій частині концентруються матеріали, що характеризують лісову галузь чи конкретний об'єкт (Державне агентство лісових ресурсів, обласні управління лісового та мисливського господарств, територіальні лісництва, структурні підрозділи, що здійснюють лісокористування інших відомств та міністерств). Найперше заносяться всі вказівки та орієнтування, що стосуються організації роботи підрозділів ПЗСЕ по боротьбі зі злочинами в цій галузі економіки або на об'єкті обслуговування. Додаються копії найбільш важливих документів, виписки з наказів і розпоряджень, видані адміністрацією об'єкта лісової галузі або вищою організацією. Доцільно акумулювати інформацію про оперативну обстановку на об'єкті або у галузі; кількість виявлених розкрадань лісоматеріалів, зловживань тощо.

Окремо слід накопичувати матеріали про профілактичну роботу підрозділів ПЗСЕ, де зазначати роль сил ОРД у попередженні злочинів, характеризувати виявлені причини та умови, що сприяють їх учиненню.

Оперативним працівникам доцільно узагальнювати характерні способи документування злочинних дій розкрадачів лісоделевини з описом тактики застосування сил, заходів, форм, методів ОРД тощо.

Доцільно узагальнювати інформацію про оперативну обстановку та визначати об'єкти лісової галузі, які уражені розкраданнями, посадовими та господарськими злочинами, а також конкретні способи вчинення злочинів, що отримали найбільше поширення.

Оперативні працівники для повноти інформаційного забезпечення оперативного обслуговування лісової галузі повинні формувати дані про заходи, які спрямовані на вдосконалення роботи підрозділу ПЗСЕ.

Доцільно мати відомості про корисливі зловживання на об'єктах лісової галузі, про структуру виробничо-господарських зв'язків підприємства, про фінансово-господарську діяльність об'єктів лісової галузі, списки посадових (визначені у додатку до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про державну лісову охорону» від 16 вересня 2009 року № 976) та матеріально відповідальних осіб.

У рубриці про фінансово-господарську діяльність галузі викладається підпорядкованість, структура, господарські зв'язки з отримання лісодеревини, її руху від заготівлі, зберігання до реалізації та відвантаження. Дається характеристика готової продукції, відомості про претензії та результати розгляду цих матеріалів. В цій же рубриці слід відобразити питання, які впливають на забезпечення збереженості власності: порядок отримання лісодеревини та відпуску продукції, рух товарно-матеріальних цінностей та його документальне оформлення всередині об'єкта оперативного обслуговування, організацію охорони та результати її роботи, особливості етапів господарської діяльності.

Друга частина інформаційного масиву містить відомості, що характеризують криміногенну обстановку на конкретних об'єктах лісової галузі країни, і заповнюється інформацією про кримінальні провадження щодо фактів розкрадань та осіб, що їх вчинили. Також ведеться перелік осіб, що працюють на об'єкті лісової галузі обслуговування, раніше судимих за розкрадання, хабарництво та інші корисливі злочини, які проходять за архівними справами оперативного обліку.

Доцільно мати інформацію про способи вчинення злочинів на обслуговуваних об'єктах лісової галузі, включаючи способи маскуванню та методи, які застосовувались у викритті розкрадань лісодеревини, відомості, отримані із засобів масової інформації, зокрема з мережі Інтернет.

У третій частині масиву даних накопичується інформація за результатами конфіденційного співробітництва, зберігаються списки працівників ревізійних органів, що контролюють діяльність об'єкта лісової галузі. Слід зазначити, що порядок проведення ревізій лісових обходів (майстерських дільниць) затверджено Наказом Державного комітету лісового господарства України від 08.02.2010 р. № 23 [143].

У четвертій частині формується масив виписки та повідомлення, копії скарг і заяв стосовно осіб, які працюють на об'єктах лісової галузі, та довідки за матеріалами їх перевірки.

Основне призначення п'ятої частини масиву даних – збір різної переписки, що стосується цього об'єкта обслуговування. Долучаються копії інформації, надісланої адміністраціям підприємств щодо усунення причин та умов, які сприяють вчиненню злочинів, відомості про вжиті заходи щодо їх усунення.

У процесі роботи оперативному працівнику ПЗСЕ необхідно враховувати, що масиви даних повинні відповідати таким вимогам: містити достовірну інформацію про стан дотримання режиму законності в галузі (на об'єкті), заходи, вжиті для посилення протидії посадовим, господарським і корисливим злочинам, та їх результати, про основні причини та умови, що сприяють вчиненню злочинів, і вжиття заходів щодо їх усунення. Для прийняття своєчасних рішень важливо забезпечувати накопичення та систематизацію оперативних даних. Доцільно також мати схему зв'язків оперуповноваженого з різними контролюючими відомствами, організаціями та інспекціями.

Розділ 3

Організаційно-тактичні особливості протидії розкраданню лісодеревини на об'єктах лісового господарства

3.1. Профілактика розкрадань лісодеревини

У діяльності органів внутрішніх справ, насамперед підрозділів ПЗСЕ, важливе місце посідають питання, пов'язані з вивченням причин і умов вчинення злочинів, що скоюються у сфері економіки.

Одним із найбільш суттєвих недоліків є те, що в багатьох випадках практичні працівники причину конкретного злочину ототожнюють з умовами, що сприяли його скоєнню. Часто оперативні працівники взагалі не спрямовують свої зусилля на виявлення «коріння» злочину, обмежуючись викладенням обставин його вчинення. Очевидно, це обумовлено тим, що в українській оперативно-розшуковій діяльності до останнього часу не було чіткості у викладенні вказаних питань. Слід навести деякі пояснення з приводу понять причини конкретного злочину і умов, що сприяли його вчиненню.

У сучасних кримінологічних дослідженнях проблема причин злочинності і умов, що сприяють їй, розглядається через визначення системи соціально-негативних факторів (явищ, процесів), які детермінують злочинність. При цьому причина – вирішальний активний фактор, який містить реальну можливість появи злочину як наслідку. Умова ж – порівняно пасивний фактор, який тільки сприятливо впливає на розвиток причинного зв'язку, але безпосередньо не породжує наслідок злочину [144].

Малопродуктивними видаються і спроби чітко розмежувати фактори дійсності на причини й умови злочинності, оскільки те, що в одному випадку – причина, в іншому – умова, у ще іншому – взагалі не матиме значення. Не випадково в юридичній літе-

ратурі такі категорії, як причини, умови, детермінанти, фактори, обставини, доволі часто вживаються як взаємозамінні слова-синоніми. Так, В. В. Панкратов зазначає: «При вивченні проблеми породження (спричинення) наголос робиться на повноті виявлення факторів, на аналізі механізму дії тих чи інших елементів причинного комплексу» [145, с. 25].

Поняття детермінації відображає одну із суттєвих особливостей буття – всезагальний зв'язок, взаємозалежність, взаємобумовленість предметів, явищ, процесів. Причинність, як ядро детермінації, загальнонауково означає такий зв'язок, в якому одне явище за певних умов породжує, відтворює, продукує інше.

Поряд із причинністю в систему детермінації входять інші зв'язки, наприклад, кореляційні. Як зазначає В. П. Головіна, система елементів будь-якої характеристики злочинів є специфічною моделлю, яку можна використати під час розслідування злочину. Знання способів її прояву необхідне у висуненні версій, визначенні напрямку розслідування, кола осіб, що скоїли злочин. Між такими елементами існують кореляційні залежності, що виконують важливу роль у побудові методики розслідування [146, с. 170–171].

У кримінології та оперативно-розшуковій діяльності вживається термін «криміногенні фактори», якими охоплюються причини та умови, а також інші детермінанти злочинності – всі явища та процеси, які становлять її витoki. Вони діють практично у всіх сферах життя суспільства та відрізняються багатоманіт'ям. Водночас у всіх детермінант є спільне – в їх основі лежать об'єктивні соціальні суперечності [147, с. 11–12]. Причина породжує наслідок, умова тільки цьому сприяє, забезпечуючи можливість дії причини. Причина й умова в конкретних обставинах можуть мінятися місцями. Тому причини та сприятливі умови завжди проявляються у взаємодії.

Отже, **причини конкретного злочину** – це ті активні фактори, які викликають у певної особи інтереси, мотиви для його вчинення. В основі злочинної мотивації як суб'єктивного психофізіологічного процесу знаходяться певні людські вади: корисливість, правовий нігілізм, егоїзм, кар'єризм, жорстокість, негативні психологічні особливості тощо. Це повністю суб'єктивна

сфера, пов'язана з особливостями конкретної людини. Тому встановлення причин конкретного злочину полягає у вивченні особи обвинуваченого, визначенні її негативних рис, які в конкретній життєвій ситуації призвели до вчинення нею злочину. Усунення причин пов'язано із застосуванням щодо обвинуваченого (підсудного, засудженого) певних виховних, примусових і виправно-трудових заходів під час досудового і судового слідства, призначенням кримінального покарання та його виконанням.

Усунення причин конкретного злочину полягає у впливі на особу підозрюваного з метою нейтралізації негативних рис і установок, що відображається у таких термінах, як «виправлення» і «перевиховання». Засобами такого впливу є сам процес викриття злочину, а також покарання особи, винної у вчиненні злочину. Роль оперативного працівника в цій справі полягає у виховному впливові на підозрюваного під час викриття і документування з метою спонукання його до:

- а) щирого каяття у вчиненні злочину;
- б) добровільного відшкодування заподіяних злочином збитків;
- в) надання активної допомоги у викритті злочину.

Крім того, у завдання оперативного працівника входить систематизація відомостей про особу підозрюваного з установленням обставин, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність.

Умови, що сприяють вчиненню злочину (пасивні фактори), утворюють його навколишню обстановку. В кримінології умови прийнято ділити на суб'єктивні і об'єктивні. *Суб'єктивні умови* – це негативні психологічні і моральні якості людей, що оточують злочинця. Негативні якості людей (населення) відображаються в їх орієнтації, поведінці, суспільній діяльності та утворюють сприятливу атмосферу для досягнення злочинцем обраної мети. Такими суб'єктивними умовами є, наприклад, прагнення певних людей до швидкого і нетрудового збагачення, прагнення до «красивого» життя, правовий нігілізм, що може бути використано злочинцем. Сюди ж належить також алкоголізм, наркотизм, проституція та інші види ненормативної поведінки. До суб'єктивних умов, які сприяють злочинності, належать і недоліки в ро-

боті державного апарату, найперше контролюючих і правоохоронних органів, органів юстиції та закладів, що відають виконанням кримінального покарання. Ці недоліки викликані розгубленістю чи зневірою, некомпетентністю або байдужістю до державних і суспільних справ, іншими недоліками людей, які працюють у державних органах.

Об'єктивними умовами злочинності прийнято вважати соціальні протиріччя, які безпосередньо не залежать від свідомості і волі населення. Це умови, історично успадковані від минулих епох, що підтримують стан соціальної напруженості в суспільстві і сприяють злочинності (екологія, стан економіки, соціальні відносини, тіньові аспекти урбанізації і технічного прогресу тощо).

Отож, установлення умов, що сприяли вчиненню конкретного злочину, полягає у вивченні під час його розслідування зовнішніх обставин стосовно особи обвинуваченого. Ці обставини можна розділити, орієнтуючись на їх суб'єктивний чи об'єктивний характер, на:

а) конкретну життєву криміногенну ситуацію (суб'єктивні умови);

б) загальну ситуацію, що виникла у суспільстві на час учинення злочину (об'єктивні умови).

Причини розкрадань лісодеревини. Особистість посадової особи-злочинця поки що є малодослідженою в кримінології. Але вивчення літератури з цієї проблеми, матеріалів кримінальних проваджень та архівних кримінальних справ відповідної категорії, опитування оперативних працівників і слідчих дає підстави вказати на деякі риси таких осіб, які в певній життєвій ситуації призводять до вчинення ними розкрадань на установах лісогосподарського комплексу:

1) прогресуючі матеріальні потреби, прагнення бути заможною людиною, яка має гроші (володіння престижними і дорогими житлом, транспортними засобами, побутовими речами тощо);

2) переконаність у тому, що гроші – це найвища цінність у житті, і постійна потреба «заробляти гроші», яка стає основною (а іноді і єдиною) метою діяльності;

3) правовий нігілізм, тобто нехтування законів і бажання досягти мети будь-якими, зокрема незаконними, а іноді й відверто злочинними методами;

4) нехтування інтересами і суспільства в цілому, і окремих громадян, зневажання людей, які мають нижчі від них фінансові можливості, тощо.

Щодо умов, що сприяють учиненню розкрадань лісодеревини, то сприятливі умови вчинення злочинів розподіляються на суб'єктивні і об'єктивні.

До *суб'єктивних* умов вчинення розкрадань лісодеревини можна віднести:

1) переконання у тому, що в умовах ринкової економіки можна збагатитися швидко, не докладаючи великих зусиль;

2) недостатньо ретельна перевірка кандидатур під час влаштування на роботу, пов'язану зі значними матеріальними цінностями, виконанням важливих функцій;

3) недоліки в організації нагляду і контролю (здійснення контролю за власними працівниками, що іноді недооцінюється керівниками лісогосподарських підприємств);

4) недоліки в діяльності контролюючих і правоохоронних органів, які своєчасно не виявляють або не реагують на правопорушення в лісовій галузі тощо.

До *об'єктивних* умов, що сприяють вчиненню розкрадань, належать:

1) повільність і суперечливість соціально-економічних реформ на шляху переходу до ринкової економіки, відсутність чіткої концепції (програми) таких реформ;

2) загальноекономічна і фінансова криза, яка продовжує поглиблюватися (тягне зростання безробіття, технологічний занепад, неплатоспроможність тощо);

3) масове зубожіння населення (більшість його знаходиться на межі і за межею бідності);

4) недосконалість законодавства, що регулює відносини лісоторування, та правовий нігілізм;

5) відсутність ефективної системи державного контролю;

б) наявність «тіньової економіки», яка є живильним середовищем для організованої злочинності.

Типова реакція на випадок розкрадання лісодеревини – класифікація дій як порушення закону і пропозиції щодо посилення державної політики та правоохоронних заходів. Водночас розкрадання лісодеревини часто є «симптомом» глибших, прихованих процесів. Однак застосування суворих заходів проти незаконних дій може завдати більше шкоди, ніж користі.

По-перше, боротьба з нелегальною діяльністю, без розгляду її глибинних причин, навряд чи забезпечить перемогу над численними зацікавленими групами, які або отримують прибуток від розкрадань лісодеревини, або, через політичну нестабільність чи ненадійні права власності, прагнуть отримати від лісу все, що тільки можливо. Спроби реалізації загальнодержавних законів часто наштовхуються на опір регіональних політиків і чиновників, місцевих підприємців і громадських лідерів, які отримують доходи від розкрадання лісодеревини. Для успішної боротьби з розкраданнями необхідно враховувати їх інтереси і дати їм альтернативні можливості з їх реалізації.

По-друге, вузькоспрямована боротьба з нелегальною діяльністю може надовго зберегти нерівність і корупцію у розподілі лісових ресурсів. Лісове законодавство часто лише посилює несправедливість та ігнорує традиційні права місцевого населення. Щоб подібні закони приносили користь суспільству, їх, можливо, слід переглянути.

Вчений Ф. К. Думко справедливо звертає увагу на вузькогалузеву спрямованість реформ у правоохоронній сфері, що переважно відбуваються в органах МВС. Така ситуація призвела до масового відтоку кваліфікованих кадрів із правоохоронних органів, руйнування їх професійного ядра. Рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення системи правоохоронних органів, насамперед органів внутрішніх справ, як і раніше, не відповідає сучасним вимогам боротьби зі злочинністю [148, с. 91–92].

Різний зміст причин злочинів та умов, які сприяють їх вчиненню, обумовлює і відмінності в засобах їх установлення та усунення. З урахуванням цього доцільно виділяти окремі напрями

попереджувальної діяльності оперативних працівників у справах оперативних розробок і слідчого у кримінальних провадженнях.

На особливу увагу заслуговує вивчення і впровадження в лісоохоронну практику досвіду Російської Федерації як країни, яка володіє одними з найбільших у світі запасів лісу. Федеральним агентством лісового господарства та його структурними підрозділами (територіальними агентствами, лісгоспами та авіабазами) була розроблена і впроваджена система дистанційного контролю, що містить такі етапи:

- космічний моніторинг, отримання космічних знімків (супутникові системи LANDSAT, IRS, Terra, RADARSAT, Meteor), зіставлення кількості лісосік із кількістю виданих лісорубних квитків;
- порівняння даних космічних знімків із вихідними даними лісгоспів;
- організація великомасштабної аерофотозйомки в пріоритетних районах і дешифрування аерофотознімків.

Результати космічного моніторингу дозволяють виявити грубі порушення розміщення лісосік. За результатами великомасштабної аерофотозйомки можна визначити конкретні порушення правил лісокористування.

Така система дозволяє охопити територію інтенсивного лісокористування всієї Російської Федерації, на якій функціонують більше 30 тисяч лісозаготівельних підприємств.

Така дистанційна система контролю дозволяє здійснювати:

- постійний моніторинг ведення лісокористування на всій території країни;
- високу оперативність аналізу лісокористування;
- виявлення конкретних фактів незаконних порубок або розкрадань;
- виявлення екологічних проблем;
- значне скорочення витрат на контроль незаконних рубок.

Запровадження такої системи в Україні матиме не лише конкретне практичне, а колосальне профілактичне значення, особливо коли йдеться про розкрадання лісодревини в значних масштабах, і яке вчиняється в організованих формах, на високому

посадовому рівні, оскільки розкрадачам наперед буде відомо про те, що уникнути виявлення факту розкрадання лісодеревини буде практично неможливо.

Контролюючі органи можуть виконувати різні функції, зокрема відстежувати за допомогою методів дистанційного зондування, наприклад, космічних знімків, стан лісового покриву, появи нових лісовозних доріг і зміни інших індикаторів, що вказують або на легальність, або на нелегальність рубок. Після того, як виявлені зміни, можуть бути проведені польові перевірки або перевірено документи, наприклад, лісорубні квитки, щоб установити легальність дій [149].

На думку В. Є. Квашиса, не можна категорично визначити чіткі межі між причинами та умовами, що сприяють вчиненню злочину [150, с. 23]. Тому кримінологічні дослідження не повинні бути малоєфективними намаганнями віднесення певного фактора дійсності до причини або умови розкрадання лісодеревини – їх слід спрямовувати на виявлення того, що саме детермінує такі злочини.

Узагальнення практики роботи підрозділів ПЗСЕ дає підставу зробити висновок, що **найбільш типовими обставинами, які використовуються злочинцями при вчиненні розкрадань і деяких інших зловживань, є:**

- 1) наявність у лісових районах країни дрібних лісових організацій, що належать різним міністерствам і відомствам;
- 2) порушення положень нормативних актів, що регламентують порядок відпуску деревини;
- 3) недосконалість методів визначення кількості лісу, що відводиться під промислову розробку на лісових ділянках;
- 4) недоліки в обліку деревини, які проявляються під час лісорозробок, транспортування та приймання лісоматеріалів;
- 5) незадовільний контроль з боку адміністрації лісозаготівельних підприємств і організацій утримувачів лісу за виконанням лісозаготівельних робіт;
- 6) недоліки в підборі і розстановці кадрів, насамперед керівних і матеріально відповідальних осіб;
- 7) слабкий контроль за діяльністю матеріально відповідальних осіб із боку бухгалтерського апарату;

8) недоліки в постановці відомчої ревізійної роботи.

1. Працівники малих підприємств, як правило, недостатньо знають основи сучасної технології лісорозробок, не застосовують комплексну механізацію, високий рівень трудомісткості робіт, не проводять лісовідновлення. Вони вирубують лише необхідні для потреб свого відомства сортименти, а інша деревина не використовується. Собівартість кубометра деревини тут у кілька разів вища, ніж в організаціях Держлісагентства. Крім того, лісозаготівельні підприємства, підпорядковані різним міністерствам і відомствам, в основному розміщуються в лісових місцевостях на значних відстанях від своїх керівних органів – слабо ними контролюються, що дозволяє недобросовісним особам тривалий час безкарно займатися розкраданнями й іншими зловживаннями.

2. Згідно з Наказом Державного агентства лісових ресурсів України від 21 січня 2013 року № 9, яким затверджено «Методичні вказівки з відведення і таксації лісосік, видачі лісорубних квитків та огляду місць заготівлі деревини в лісах Державного агентства лісових ресурсів України», відведення лісосік для рубок головного користування проводиться за один рік до початку року рубки (п. 2.7).

Перед початком робіт з відведення лісових ділянок для заготівлі деревини державними лісогосподарськими підприємствами в розрізі структурних підрозділів (лісництв), категорій лісу, господарських секцій і переважаючих порід складається проект плану відведення лісосік на рік.

До складу підрозділів з відведення і таксації лісосік забороняється включати службових осіб, які в подальшому організують чи проводитимуть лісозаготівельні роботи. Перелік дерев виконують службові особи, що входять до складу державної лісової охорони. Відбір, обмір модельних дерев і встановлення розрядів висот проводить керівник підрозділу з відведення і таксації лісосік, який входить до складу державної лісової охорони. Конфігурація та площа лісосік приймається за результатами відведення лісосік (інструментальна зйомка). Облік деревини на виділених лісосіках здійснюється за площею, кількістю дерев, що призначені в рубку (подеревно); кількістю заготовленої деревини.

За проведення суцільних рубок застосовується облік за площею, таксація лісосік здійснюється методом суцільного переліку [151].

3. Відповідно до Наказу Держкомітету лісового господарства «Про затвердження Правил рубок головного користування», на кожен лісосіку до початку її розробки складається карта технологічного процесу розроблення лісосіки (далі – технологічна карта), яка з урахуванням конкретних умов відображає лісівничі та організаційні вимоги до виконання робіт. У технологічній карті міститься перелік підготовчих робіт, визначається схема розробки лісосіки з нанесенням на неї виробничих об'єктів, устаткування, доріг, волоків, способи проведення лісозаготівельних операцій (звалювання дерев, обрубівання сучків, трелювання, спуск, кряжування, сортування, штабелювання, навантаження деревини, очищення місць рубок), устанавлюється черговість розробки пасік, передбачаються заходи щодо охорони праці та визначаються природоохоронні вимоги (запобігання ерозії ґрунтів, збереження підросту тощо) [48, п. 4.2].

Визначаються породи дерев і кількість деревини, які передбачається заготовити, в різних місцях відводу. На окремих невеликих ділянках встановлюються породи лісу і можлива кількість кубічних метрів ділової, напівділової та дров'яної деревини. Числа, отримані на цих ділянках, усереднюють і використовують для розрахунків загальної кількості деревини на всій лісосіці. Застосування такого методу, як правило, не дозволяє встановити дійсну кількість деревини. У тих випадках, коли матеріальна оцінка лісосік проводиться в зимовий час, коли інші ділянки лісу важкодоступні, помилки можуть варіювати в ще більших межах.

Робота з відведення і таксації лісосік визнається незадовільною і виконується заново в таких випадках:

- при відведенні з порушенням чинних нормативно-правових актів (способу рубки, площі і ширини лісосік, терміну примикання тощо);

- при розходженні даних перевірки з даними відведення щодо ліквідного запасу на лісосіці, ліквідного запасу окремих порід, частка яких у складі деревостану 2 і більше одиниці понад 10% (по діловій деревині – понад 15%);

- в разі помилки у визначенні площі понад 2 відсотки;
- за незадовільного відмежування лісосік (нечіткість меж, захаращеність візирів, відсутність ділянкових стовпів і пікетних кілків на кутах поворотів або написів на них тощо);
- за відсутності в описовій частині відомостей про наявність на лісосіці цінних і рідкісних дерев, занесених до Червоної книги України, інших дерев, що не підлягають вирубуванню.

У разі виявлення помилок у матеріально-грошовій оцінці, неправильного встановлення розряду висот або розряду такс, у матеріали відведення відповідальні виконавці вносять необхідні виправлення.

Результати контролю за відведенням і таксацією лісосік оформляються актом перевірки з відведення і таксації лісосік у лісах [151, п. 9.3–9.5].

Недосконалість такого способу визначення наявності деревини на ділянці і умови усунення розбіжностей та помилок дають можливість розкрадачам значно занижувати в лісорубному квитку відомості про фактично відведений ліс і створювати великі невраховані його запаси.

4. Умовами, що сприяють вчиненню злочинів при заготівлі лісу, є порушення встановлених правил обліку під час заготівлі лісу, а також під час відпуску його споживачам і транспортуванні. Часто в облікових документах лісників, документах обліку наявності та руху лісопродукції та іншої первинної документації є багато підчисток, помарок, необумовлених виправлень, змін, що значно ускладнює підрахунок дійсної кількості заготовленої, складованої або відвантаженої деревини.

Найчастіше майстри дільниць і завідувачі складами не проводять звірку наявності у них підзвітної деревини з бухгалтерськими даними. При вивезенні лісу з ділянок документи виписуються з порушеннями встановлених форм, в них нерідко відсутні необхідні реквізити, такі, як підписи матеріально відповідальних осіб, дати вивезення, вид транспорту тощо.

Незадовільна постановка обліку лісоматеріалів сприяє незаконному списанню деревини в процесі її сплаву. Під час складання актів на списання вказуються наднормативні втрати і збитки,

які за поганого обліку складно перевірити насамперед тому, що ці норми залежать від багатьох показників – породи деревини, способу і часу сплаву, відстані, тривалості перебування лісоматеріалів у воді тощо, визначити які іноді буває складно. Недобросовісні особи використовують цей складний порядок визначення норм втрат, незаконно списують деревину, яка фактично була недовантажена споживачеві, відтак створюють невраховані резерви лісу.

Сприяють розкраданням лісодеревини недоліки в обліку та оформленні документації, які виникають також під час відвантаження і приймання лісоматеріалів. Облікові документи складаються без достатньої перевірки відвантаженої лісодеревини, при відвантаженні допускаються пересортиці. Фактично відвантажується деревина нижчих сортів і в менших кількостях, що зазначається у відвантажувальних і платіжних документах. У низці випадків акти приймання лісоматеріалів не затверджуються керівниками підприємств і організацій, відсутні перевірки за фактами нестач. Претензії з додатком матеріалів про кількісне приймання висилаються постачальнику із затримками, що позбавляє можливості своєчасно встановити причини нестачі і винних у ній осіб.

5. Особливе місце серед недоліків, наявних у заготівлі і транспортуванні лісу, посідає незадовільний контроль з боку адміністрації за виконанням лісозаготівельних робіт і діяльністю деяких матеріально відповідальних осіб. Відомо, що адміністрація лісозаготівельних підприємств зобов'язана контролювати діяльність підлеглих матеріально відповідальних і посадових осіб, своєчасно усувати факти безгосподарності, порушень в обліку деревини, правил розрахунків із споживачами лісоматеріалів тощо. Проте керівники не приділяють належну увагу такому контролю.

Лісозаготівельні роботи контролюються не тільки вищими ланками, а й місцевими лісничими, які зобов'язані проводити перевірку дотримання правил проведення лісозаготівельних робіт і користування лісом. У разі їх недотримання лісничим складається акт. Лісгоспи також повинні проводити огляд місць рубок, огляд заготовленої деревини при відпуску лісу і видавати дозвіл на його вивезення. Про результати огляду складається акт, що

підписується лісничим і представником лісозаготівельної організації. Однак такий контроль часто здійснюється нерегулярно і поверхнево, чим користуються недобросовісні заготівельники. Деякі з них вирубують дерева, які не підлягають рубці, проводять рубку за межами відводу лісосіки або неправильно відображають результати в облікових документах (наприклад, сортимент заготовленої деревини). Незадовільний контроль сприяє здійсненню розкрадань неврахованих лісоматеріалів.

6. Недостатність кадрових ресурсів сприяє проникненню на керівні та матеріально відповідальні посади людей, морально нестійких і навіть раніше судимих. Як доводить практика, матеріальні цінності нерідко довіряються особам із низьким загальноосвітнім рівнем і слабкою професійною підготовкою. Особливо нестабільний підбір кадрів лісозаготівників у невеликих організаціях, що належать різним відомствам, де на посади, пов'язані з розпорядженням матеріальними цінностями, проникають «ділки» і раніше судимі особи.

7. Окремі бухгалтерські апарати не ведуть належним чином облік всіх господарських операцій. При запущеному обліку складно встановити кількість заготовленої деревини, простежити рух лісоматеріалів від ділянки до споживача. У низці випадків головні (старші) бухгалтери приймають від матеріально відповідальних осіб звіти з первинними документами, в яких не заповнені окремі реквізити. У багатьох лісозаготівельних підприємствах, організаціях слабо контролюється фактична наявність деревини. Переоблік лісопродукції здійснюється формально, а акти та протоколи інвентаризаційних комісій складаються на підставі документальних даних. У результаті факти нестач і розкрадань тривалий час не розкриваються.

8. Здійсненню розкрадань лісодеревини значною мірою сприяє незадовільна організація відомчої ревізійної роботи. Іноді через завантаженість роботою ревізійного апарату, нестачі фахівців-ревізорів, несприятливі погодні умови ревізії проводяться несвоєчасно, часом поспішно та неякісно. Ревізори нерідко обмежуються лише документальною перевіркою замість ревізії матеріальних цінностей і деревини. Крім того, часто не проводять

глибокий аналіз документів, що перевіряються, не звертають належну увагу на зміни в тексті, дописки, сліди підчищення тощо.

На основі аналізу вихідної інформації плануються заходи щодо виявлення конкретних обставин, уточнення та перевірки отриманих даних, а також з усунення виявлених причин та умов, спрямованих на учинення злочину [152, с. 15].

Інформація про причини та умови може бути отримана не лише від підозрюваного, а й від його близького оточення. Проте не варто переоцінювати або недооцінювати таку інформацію [153, с. 89].

Безумовно, визначити всі **обставини, що сприяють розкраданням лісодеревини**, а також усіх осіб, які можуть так чи інакше використовувати їх у своїх корисливих цілях, – завдання навряд чи посилене. Головне полягає в тому, щоб під час оперативного обслуговування об'єктів лісової галузі співробітники ПЗСЕ своєчасно виявляли конкретні умови і конкретних осіб, застосовували ефективні попереджувальні заходи, керуючись нормативними актами МВС України, рекомендаціями з цього питання, викладеними в спеціальній літературі.

Збирати потрібну в цьому контексті інформацію доцільно шляхом вивчення положень наказів, інструкцій, розпоряджень, що регламентують лісогосподарську діяльність, у яких визначено:

- порядок використання лісів Держлісагентства лісових ресурсів і лісів, що перебувають в іншій відомчій приналежності;
- організацію і технологію лісозаготівель;
- порядок децентралізованих заготівель лісодеревини;
- норми витрати сировини, основних і допоміжних матеріалів, природних втрат, втрат і відходів при виробництві, зберіганні і транспортуванні лісоматеріалів;
- порядок реалізації деревини і її приймання транспортними організаціями та споживачами;
- облік і звітність на лісозаготівельних підприємствах і в організаціях;
- контрольно-ревізійну діяльність у системі лісового господарства.

Важливо також вивчати й аналізувати наявні у провадженні, а також архівні кримінальні справи і кримінальні провадження.

Велику увагу працівникам ПЗСЕ доцільно приділяти вивченню економічних показників діяльності лісогосподарських підприємств. Досвід роботи засвідчує, що такі негативні явища в роботі підприємств, як зниження рентабельності, збільшення собівартості тощо нерідко можуть бути породжені розкраданнями, учиненими за рахунок прихованих, невикористаних у виробництві резервів. Своєчасне їх установа дозволяє не допустити використання цих резервів розкрадачами.

Для попередження розкрадань у лісовій промисловості корисно періодично в масштабах країни, області здійснювати комплекс узгоджених заходів із перевірки стану збереження майна і власності. Наприклад, оперативні підрозділи ПЗСЕ областей можуть організувати операції під умовним найменуванням, наприклад, «Ліс». У процесі їх здійснення в контакт з іншими державними та громадськими організаціями можуть виявлятися і усуватися умови, що сприяють вчиненню розкрадань. Такі профілактичні заходи слід здійснювати спільно з контрольно-ревізійними апаратами, Державною фінансовою інспекцією, відомчими контролюючими органами. Під час їх проведення державі повертаються значні матеріальні та грошові кошти.

Крім проведення комплексних і масових заходів, вагому роль у профілактиці злочинів виконує спілкування співробітників ПЗСЕ із працівниками лісогосподарських підприємств. Воно може виражатися у формі виступів на загальних зборах працівників лісової галузі різного рівня у вигляді лекцій, доповідей, бесід з питань дотримання режиму законності. У своїх виступах важливо максимально використовувати приклади з практики діяльності колективу цього підприємства. Певне значення мають індивідуальні бесіди, що допомагають виявити осіб, які бажають посприяти в забезпеченні дотримання режиму законності.

Важливе значення має також використання працівниками ПЗСЕ у своїй роботі різних форм державного і громадського контролю. Вагомий профілактичний потенціал міститься в історичному досвіді дотримання режиму законності у лісовій галузі народного господарства. Так, у 1973 році Радою Міністрів СРСР прийнято постанову про введення атестації керівних, інженерно-

технічних та інших фахівців народного господарства. У спеціальній літературі того часу зазначалось, що результати атестації мають істотне значення у визначенні ступеня відповідності фахівців займаній посаді. Встановлення співробітниками міліції тісних ділових контактів із членами атестаційних комісій, взаємний обмін наявною інформацією в період підготовки до проведення атестації і під час її проведення про діяльність конкретних осіб і різних виробничих ділянок сприятимуть об'єктивній якісній оцінці керівних і посадових осіб лісозаготівельних підприємств, дозволять підвищити рівень кадрової роботи галузі [154, с. 39–44].

Виявивши обставини, що сприяють злочинам, співробітник ПЗСЕ вживає заходів щодо їх усунення. Ці заходи за своїми формами і методами можуть бути різноманітними. Серед них особливе місце посідають такі форми, як подання, що вносяться до підприємства. У поданні необхідно відображати причинний зв'язок між діями злочинців і тими недоліками і порушеннями, які сприяли їх прояву. Вони повинні містити пропозиції (рекомендації), спрямовані на усунення умов, що сприяють розкраданням, на удосконалення діяльності підприємств, установ та організацій.

Пропозиції підрозділів ПЗСЕ мають велике значення в профілактиці злочинів. Важливо пам'ятати, що внесенням пропозицій, спрямованих на усунення тих чи інших умов, що сприяють вчиненню розкрадань, не повинна обмежуватися робота органів внутрішніх справ щодо запобігання злочинам, оскільки адміністрації лісових підприємств нерідко залишають пропозиції без уваги. Тому співробітникам підрозділів ПЗСЕ необхідно цікавитися, як упроваджуються їх пропозиції, чи усунені умови, сприятливі злочинним діям, і шляхом інформування вищих відомчих організацій наполегливо досягати наведення на обслуговуваних об'єктах належного порядку.

Для усунення умов, що сприяли вчиненню розкрадань, вживаються такі заходи:

а) направлення подань із відповідними аналітичними матеріалами і рекомендаціями до центральних органів державної влади України (Кабінету Міністрів, Верховної Ради, Президента, Верховного

Суду) про внесення відповідних доповнень і змін у чинне законодавство, прийняття нових законів та інших нормативних актів;

б) правова пропаганда і правове виховання населення з використанням засобів масової інформації (преси, радіо, телебачення) на рівні міста, району, області і країни в цілому.

Підсумовуючи, треба підкреслити, що профілактична діяльність під час розслідування злочинів взагалі і економічних зокрема дасть найбільший ефект тільки тоді, коли вона органічно поєднується з економічними, соціальними, правовими та організаційними заходами попередження злочинності в масштабах країни [155, с. 194].

Здійснюючи заходи щодо виявлення та усунення умов, що сприяють розкраданням у лісгосподарських організаціях, оперативні працівники підрозділів ПЗСЕ нерідко отримують відомості про осіб, які мають намір скоїти розкрадання, осіб, які готують злочини або вчиняють замах на них. Найбільш часто підготовчі дії полягають в умисному створенні залишків деревини, у складанні підроблених документів на нібито проведені заготівельні і вантажно-розвантажувальні роботи.

У кримінології та кримінальному процесі розроблена певна схема обставин, що сприяють вчиненню злочинів: формування антисуспільних поглядів і звичок; перетворення їх у злочинний умисел чи злочинну недбалість; сприятливі умови для підготовки та учинення злочину [156, с. 178–179]. Усунення причин – головний критерій ефективності профілактичної діяльності оперативного працівника.

Про намір учинити злочин можуть свідчити факти встановлення неділових контактів із керівними та матеріально відповідальними працівниками лісництв (спільне розпивання спиртних напоїв, аморальна поведінка, витрати не за доходами тощо).

Маючи намір здійснити розкрадання, злочинці нерідко умисно заплутують первинний бухгалтерський облік щодо заготівлі, прийому-передачі та транспортування лісоматеріалів. Найчастіше про підготовку до злочину свідчать факти отримання переказами значних грошових коштів на рахунки матеріально відповідальних і посадових осіб. Отримавши такі відомості, спів-

робітники ПЗСЕ повинні вжити заходів щодо їх перевірки, припинення можливих злочинних дій та притягнення винних осіб до відповідальності за готування до злочину [154, с. 44–47].

Назріла необхідність розроблення комплексних програм попередження розкрадань лісодеревини. Такі програми мали б передбачати весь комплекс можливостей:

1) заходи соціально-економічного характеру в частині вдосконалення переробного виробництва; розвитку високих технологій у сфері заготівлі та переробки лісу, які б ускладнювали або усували передумови розкрадань;

2) створення міжвідомчих комісій з протидії злочинності, пов'язаної з незаконним обігом лісу;

3) еколого-правове виховання населення, особливо підростаючого покоління, якому потрібно прищеплювати дбайливе ставлення до навколишнього середовища і природних багатств регіону та країни.

Для підвищення ефективності вжитих дій, здатних усунути або послабити причини злочинності, необхідно ретельно продумувати запропоновані заходи, підлаштовувати під них нормативно-правову базу, щоб нововведення (іноді й дуже правильні) не виявилися такими, що не мають законного права на існування і не здатні вирішити поставлені перед ними завдання.

В організації діяльності служби лісової охорони, яка перебуває в підпорядкуванні Державного агентства лісових ресурсів, було б логічним у якості одного з перших кроків створити аналітичну групу для опрацювання окремих питань, що стосуються цієї проблеми. До її складу слід увести найбільш досвідчених і підготовлених співробітників ПЗСЕ, що займаються боротьбою зі злочинністю у сфері лісового комплексу. Саме результати аналітичної діяльності подібної групи могли б стати основою для розробки необхідних документів, покликаних оптимізувати діяльність новоствореного підрозділу, зокрема проектів найбільш необхідних нормативно-правових актів, у т. ч. – регіонального рівня, здатних найбільш оперативно впливати на ситуацію, що виникла на території регіону в частині правового регулювання питань, що стосуються обігу лісу та його захисту від розкрадань.

Частково вирішенню проблеми розкрадань у сфері лісового комплексу сприяло б уведення жорстких квот на заготівлю лісу. Одночасно потрібно було б створити єдину інформаційну базу про підприємства різних форм власності, які займаються заготівлею та переробкою деревини, а також фірми-учасники експортних операцій з метою наведення порядку на цьому ринку і забезпечення податкових поповнень бюджетів різних рівнів.

Тільки спільні зусилля органів державної влади України, обласних управлінь, громадських організацій і населення сприятимуть протидії розкраданню лісодеревини, які набули загрозливого характеру. При цьому діяльність перелічених структур і громадян повинна ґрунтуватися на ефективній та сучасній нормативно-правовій базі. За проведення профілактичних заходів слід урахувати регіональні особливості розкрадань лісодеревини, оскільки практично в кожному регіоні вони мають свою специфіку.

Основні прояви розкрадання деревини певною мірою передбачувані і, отже, їм можна запобігти. Відповідальність за запобігання розкрадань деревини розпочинається з організації лісогосподарського підприємства і припускає висновки з точки зору управління і підготовки кадрів. Для того, щоб розробити коригувальні заходи, адекватні обґрунтовано передбачуваним ризикам, потрібна послідовність дій і реальна оцінка ситуації. Необхідно визнавати і документально фіксувати рішення, пов'язані з допустимістю певних ризиків. Забезпечення збереження ресурсів має бути невід'ємною частиною планування і здійснення лісогосподарської діяльності. Проблема розкрадань деревини актуальна не тільки для районів виробництва деревини, а й для парків і охоронюваних територій і перетинається з іншими природоохоронними проблемами (підпали, порушення дикої природи, захоплення територій тощо) [157].

3.2. Організація і тактика викриття розкрадань лісоматеріалів оперативними підрозділами протидії злочинності у сфері економіки МВС України

Робота підрозділів ПЗСЕ по боротьбі зі злочинами, що вчиняються в галузі економіки, повинна поєднувати здійснення профілактичних і оперативно-розшукових заходів, спрямованих на своєчасне виявлення і викриття конкретних правопорушень. При цьому значну увагу необхідно приділяти викриттю осіб, що діють замасковано у складі організованих груп.

Розкрадання на лісогосподарських підприємствах нерідко вчиняються замаскованими способами за обставин, які не дають приводу для підозр, тому виявляти їх часто буває доволі складно. Основою ж успішного викриття злочинців є вмiле поєднання в роботі негласних і гласних оперативно-розшукових засобів, заходів і методів, що обираються залежно від особливостей злочинних дій.

Розкрадання лісодеревини часто вчиняється шляхом створення неврахованого резерву та подальшої його реалізації. Тому під час документування злочинної діяльності підлягають установленню такі питання:

а) хто з працівників лісових господарств будь-якого рівня (республіки, областей, місцевого рівня), інших підприємств, організацій і якою мірою причетні до розкрадання;

б) яким способом створюються надлишки лісодеревини і де вони зберігаються;

в) якими каналами відбувається їх збут;

г) як транспортується неврахована деревина до місця збуту;

г) чи оформляється документація на її транспортування;

д) які умови сприяють вчиненню розкрадань;

е) де розкрадачі зберігають гроші і цінності, набуті злочинним шляхом (зокрема, перевірка банківських рахунків підозрюваних осіб).

Як засвідчує вивчення практики, в кожному конкретному випадку цей перелік може бути продовжений і деталізований. Під час планування оперативної розробки розкрадачів, які вчиняють розкрадання шляхом неправильного визначення в документах кількості фактично заготовленої і зданої деревини, поряд з наведеним доцільно з'ясувати і такі питання:

а) від імені якого підприємства діє лісозаготівельна організація, якими документами ця діяльність підтверджується;

б) чи оформлені документи на проведення лісорубних робіт;

в) ким і в яких умовах проводився відвід лісосіки під заготовку лісу;

г) яку кількість лісу було дозволено заготовити на підставі лісорубного квитка;

г) яка фактична кількість деревини мала бути заготовлена на відведеній лісосіці;

д) чи проводився огляд місця рубки після завершення робіт і чи складався відповідний акт. Так, огляду підлягають усі місця заготовівлі деревини. Облік результатів огляду проводиться окремо на кожній лісосіці, вказаній в лісорубному квитку окремим рядком.

Огляд місць заготовівлі деревини (крім освітлень і прочищень) здійснюють підрозділи з відведення і таксації лісосік. Спеціалісти під час огляду повинні мати:

– лісорубні квитки (їх копії) і абриси на кожну лісосіку (лісову ділянку), що підлягає огляду, з указаними місцями складування деревини;

– вимірювальні інструменти;

– необхідні бланки, таблиці та преїскуранти;

– акти про раніше виявлені порушення на лісових ділянках, що підлягають огляду;

– довідку про кількість заготовленої деревини;

– карту технологічного процесу розробки лісосіки.

Результати огляду, а також зауваження, зроблені під час огляду, заносяться до акта огляду місць використання лісових ресурсів. Довідка про кількість заготовленої деревини, перелікові відомості, абриси та інші необхідні документи додаються до акта.

У випадках, коли при огляді виявлені порушення лісового законодавства, складається протокол про адміністративне правопорушення вимог лісового законодавства.

Під час огляду встановлюються повнота і правильність розробки лісосік, відповідність технології розробки (ширина па-сік і волоків, розміщення вантажних майданчиків, складів та інших додаткових об'єктів, дотримання лісівничих вимог) карті технологічного процесу, а також нормативно-правовим актам із ведення лісового господарства

Стан місць рубок, характер і обсяги порушень визначаються методами перелікової таксації: на лісосіках площею до 3 га – суцільним обліком на всій площі, а на лісосіках площею понад 3 га – на стрічкових пробних площах.

Огляд розпочинається з обстеження меж лісосік і 50-метрових смуг, суміжних із ними. Встановлюється відповідність місць вирубування даним відведення лісосік (кресленню, абрису).

Виявляється також рубка та пошкодження окремих дерев за межами переданих лісокористувачу лісосік, зокрема на 50-метрових смугах, суміжних із лісосіками.

При виявленні рубки лісу за межами переданих лісокористувачу лісосік, зокрема на 50-метрових смугах, суміжних із ними, кількість зрубаної деревини на суцільних зрубках встановлюється, зважаючи на середній запас на 1 га за даними лісорубного квитка і площу фактичної вирубки за межами лісосік.

Облік дерев здійснюється суцільним переліком за породами з розподілом їх на зрубані, пошкоджені до ступеня припинення росту, а також до ступеня неприпинення росту [151, п. 8.4–8.17].

Зважаючи на те, що огляд – це достатньо серйозна, трудо-містка та інформативна процедура, оперативні працівники під-розділів ПЗСЕ обов'язково повинні ознайомитись із процедурою проведення і результатами огляду місць використання лісових ресурсів.

Крім того, важливе значення має ознайомлення із результатами контролю робіт із відведення і таксації лісосік та огляду місць заготівлі деревини. Контроль за дотриманням законодавства під час відведення і таксації лісосік, а також огляду місць

заготівлі деревини здійснюється: у процесі цих робіт або після їх завершення – державними лісогосподарськими підприємствами; під час державного контролю за охороною, захистом, використанням і відтворенням лісів.

Контроль відведення, таксації та оцінки лісосік проводиться у присутності відповідальних виконавців і охоплює: перевірку якості робіт із відмежування лісосік і технічного оформлення матеріалів відведення на виділених лісових ділянках; здійснення контрольних переліків лісосік.

Обсяги контролю державними лісогосподарськими підприємствами встановлюються окремо до кожного виду рубки та в межах господарств і технічних виконавців не менше ніж на 3% від площі відведених лісосік. Підбір ділянок для контролю здійснюється статистичним методом або цілеспрямовано, за наявності ділянок із значним відхиленням від матеріалів лісовпорядкування.

Під час виявлення помилок у матеріально-грошовій оцінці, неправильного встановлення розряду висот або розряду такс у матеріали відведення відповідальні виконавці вносять необхідні виправлення.

Результати контролю за відведенням і таксацією лісосік оформляються актом перевірки з відведення і таксації лісосік у лісах.

Контрольним оглядом місць заготівлі деревини має бути охоплено не менше 3% площ заготівлі деревини.

Контрольний огляд за необхідності може здійснюватися також з метою виявлення правомірності заперечень лісокористувача за матеріалами огляду. Рішення про проведення такого огляду приймає керівник лісогосподарського підприємства. Складається порівняльна відомість основного і контрольного оглядів із підведенням за ними підсумків виявлених порушень.

Достовірними вважаються дані контрольного огляду і за ними пред'являються претензії до лісокористувача.

Лісосіки, на яких не виявлено порушень або виявлені порушення усунено в процесі огляду (зняття завислих дерев, відновлення пошкоджених або знищених стовпів тощо), вважаються закритими [151, пп. 9–9.9].

За наявності даних про розкрадання на лісозаготівлях співробітники ПЗСЕ гласними та негласними методами визначають можливі способи збуту лісоматеріалів, вилучення коштів і методи приховування злочинних дій. Залежно від особливостей дій розкрадачів обираються засоби і прийоми документування.

Основними напрямками документування дій розкрадачів, що діють у лісовій промисловості, є:

- встановлення осіб, обізнаних про розкрадання, і забезпечення можливості допитати їх згодом як свідків;
- виявлення предметів і документів, що відображають злочинну діяльність розроблюваних, забезпечення їх збереження та можливості використання як доказів.

Як свідчить практичний досвід роботи, контингент осіб, серед яких можна виявити свідків вчинення розкрадань на об'єктах лісової галузі, досить різноманітний. Це насамперед працівники лісництва і лігоспів, які займаються відведенням лісосік під рубку та контролем за правильністю проведення лісозаготівельних робіт (лісничий, лісники, їх помічники, майстри лісу), особи, які безпосередньо зайняті на лісозаготівлях (лісоруби, трельовщики, механізатори, десятники, майстри, складські працівники тощо), а також співробітники залізничних, автотранспортних і сплавних організацій, що здійснюють доставку лісоматеріалів до місця призначення.

У тих випадках, коли викрадена лісодревина реалізується злочинцями через різні підприємства, як свідки можуть виступати ті працівники підприємств-споживачів, діяльність яких пов'язана з оформленням документації, прийманням, зберіганням і використанням лісодревини.

Якщо викрадена деревина була використана індивідуальними забудовниками, то цінні відомості, що викривають розкрадачів, можна отримати від працівників місцевих органів, що видають дозвіл на будівництво і контролюють правильність його ведення.

Часто уповноважені лісозаготівники для здійснення лісорубних, вантажно-розвантажувальних та інших робіт залучають місцевих жителів лісових районів. Відомості, отримані від цих осіб про форми і розміри оплати їх праці, обсяги проведених ро-

біт, кількість і види заготовленої деревини можуть допомогти у викритті розкрадачів.

Можливості використання перелічених осіб як свідків визначаються в основному в процесі проведення гласних та оперативних опитувань.

Під час їх опитування необхідно враховувати, що значне коло осіб, які проживають у місцях лісових розробок, пов'язані між собою родинними або дружніми відносинами, тому перед бесідою слід вирішити, який вид опитування застосувати. Більш обережно необхідно ставитися до опитування осіб, які підписали фіктивні документи. Якщо ж особа обізнана про злочин і перебуває в близьких родинних зв'язках із розроблювальними, то тактично правильно буде допитати її після порушення кримінального провадження.

Необхідно пам'ятати, що проведення опитувань у лісовій місцевості має свої особливості, поява співробітника міліції на об'єктах лісової галузі завжди викликає підвищений інтерес місцевих працівників. За таких обставин нерідко складно, а часом і неможливо приховати від інших факти зустрічей з важливими особами. До того ж останні фактично опиняються в скрутному становищі, побоюючись розпитувань інших. У зв'язку з цим доцільно заздалегідь продумати привід для своєї появи і поряд з особами, які становлять оперативний інтерес, проводити бесіди з іншими, «другорядними» людьми.

Важливим завданням, яке постає перед працівниками ПЗСЕ у процесі викриття розкрадань лісодеревини, є виявлення бухгалтерських та інших документів, що відображають злочинну діяльність розкрадачів.

З метою отримання доступу до документів, що цікавлять оперативних працівників, доцільно організувати співробітництво з технологами, економістами, бухгалтерами лісгоспів та лісництв. За необхідності вивчення звітної документації велику допомогу можуть надати члени ревізійних комісій, ревізори та інші особи, наділені контрольними функціями у лісовій галузі. Як правило, перелічені працівники через своє службове становище та освіту мають можливість самостійно аналізувати документаль-

ні дані й успішно вирішувати завдання, поставлені перед ними працівниками ПЗСЕ.

Залежно від виробничої дільниці, де відбувається розкращання, необхідно зосереджувати увагу на вивченні документації, у якій відображаються ті чи інші господарські операції. Для правильного інструктування сил оперативно-розшукової діяльності та успішного контролю за їх діями оперативному працівнику необхідно чітко уявляти, які питання слід з'ясовувати під час дослідження названих документів.

Для встановлення фактів неповного оприбуткування заготовленої і зданої деревини і на верхньому, і на нижньому складах перевіряються записи в прибуткових документах про кількість заготовленого лісу і зіставляються з нарядами, розрахунковими та платіжними відомостями на видачу заробітної плати лісорубам, трельовщикам та іншим робітникам, що проводять лісозаготівлю, за певний проміжок часу. Якщо деревина вивозилася автотранспортом, то доцільно провести таке зіставлення з даними відомості із нарахування заробітної плати водіям лісовозів. За допомогою звіряння документів можна встановити фактичну кількість заготовленої і прихованої від обліку лісодеревини.

Іноді невраховані резерви деревини, створені на лісосіці або верхньому складі, майстри лісу здають на прирейсові склади, звідки її реалізують, а виручені гроші присвоюють. Щоб виявити ці факти, необхідно здійснити документальну перевірку руху деревини з лісосік і верхніх складів на прирейсовий склад. Зіставлення даних, що знаходяться у майстра лісу, з прибутковими показниками прирейсового складу, а також із цифрами, що характеризують відвантаження продукції споживачеві, допоможе виявити кількісні розбіжності.

Розкращання лісодеревини під приводом нерентабельності її вивезення, списаної як ушкодженої гниллю чи постраждалої від лісових пожеж, перевіряється дослідженням бухгалтерських та інших звітних документів під час заготівлі списаної деревини, термінів її зберігання, перевіркою достовірності актів на її списання. Коли за негласного огляду вказаної в акті ділянки лісосіки на ньому не буде виявлено списану деревину, то, можливо,

вчинено фіктивне складання акта. Якщо лісоматеріали списані під приводом загнивання або нерентабельності вивезення з місця заготовок, треба перевіряти документи, що стосуються заготівлі, і матеріали інвентаризацій. За цими документами нескладно встановити час заготівлі і кількість заготовленої деревини. Залежно від часу заготівлі визначається, чи могла деревина згнити і наскільки. Можна також установити спотворення кількості заготовленої і списаної деревини, розміри таких відхилень. На практиці траплялися випадки, коли за допомогою цих перевірок з'ясовувалося, що в загальну кількість списаної деревини включалася приписана в період лісозаготівель або що на такій ділянці лісозаготівля взагалі не здійснювалася.

У разі списання лісоматеріалів під приводом загибелі від лісових пожеж необхідно встановити обставини пожежі, час, місце, фактичну шкоду, що була заподіяна. Перевіркою актів на списання деревини та їх зіставлення з документами про фактично заготовлену в цьому районі кількість лісу і залишку, що був до часу пожежі, іноді вдається виявити факти його списання в більшій кількості, ніж зафіксовано в залишку. Таким шляхом можна визначити фіктивність актів і встановити кількість викраденої деревини.

Під час перевірки правильності списання деревини на господарські і виробничі потреби необхідно досліджувати акти на списання лісопродукції. Зіставлення зазначених у них відомостей з даними негласних оглядів і обстежень об'єктів, на будівництво яких був витрачений ліс, може бути підставою для висновків про повну або часткову фіктивності документів на списання.

Якщо є відомості про розкрадання лісу під виглядом втрат при сплаві, то доцільно застосувати перевірку актів про аварії.

За їх вивчення слід установити, скільки, якої деревини і за яких обставин було списано. Невідповідність у документах даних фактичної обстановки при сплаві може вказувати на фальшивість актів. Важливо також визначити, наскільки відповідає кількість списаних матеріалів нормам, установленим на природні втрати при сплаві. Істотне перевищення цих норм, як правило, є ознакою злочину.

Ознаки розкрадань найчастіше встановлюються перевіркою і зіставленням відвантажувальних документів відправника, документами транспортної організації і споживача.

Корисні відомості можуть бути отримані під час вивчення претензійних матеріалів на недостачі або пересортиці товарної лісопродукції. За ознайомлення з рекламаціями, наприклад, можна встановити, що ті чи інші їх одержувачі неодноразово пред'являли претензії на недовантаження, на поставку деревини гіршої якості, ніж указано в документах. Це може бути наслідком зловживань.

Для виявлення розкрадань на лісобазах і складах необхідно проаналізувати матеріали інвентаризацій. Наявність надлишків деревини може свідчити про умисне їх створення з метою подальшого розкрадання. За встановлення нестачі можливий висновок про вчинений злочин.

При вивченні діяльності сплавних організацій важливо аналізувати документи на поставку лісоматеріалів такій організації і здачу деревини в сплав. За ними слід установлювати, де, коли і в якій кількості лісодревина придбана або заготовлена.

При відпуску деревини в сплав слід звернути увагу також на документи, що характеризують лісосічний фонд, відведений заготівельникові, і його виробничо-господарську діяльність. Вивчення лісорубного квитка, приймальних актів, нарядів, відомостей на видачу робітникам заробітної плати та їх зіставлення сприяє виявленню підробленості цих документів, а отже, встановленню фіктивності лісозаготівлі та факту передачі лісопродукції сплаворганізації.

Корисні відомості можна почерпнути з документів вантажоодержувачів. Їх аналіз і звіряння сортиментів за документами деревини з фактично виявленою допоможуть установити відвантаження та отримання ділових сортиментів лісоматеріалів нижчих сортів деревини.

Під час викриття дій розкрадачів зі збуту деревини необхідно ретельно досліджувати документацію, на підставі якої здійснювалися відпуск і вивезення, щоб визначити законність їх видачі відповідними організаціями з учасниками розкрадання.

Найчастіше важливо досліджувати реквізити нарядів на проведені роботи і провести їх звірку з даними тих документів, в яких є аналогічні показники. Для викриття злочинних дій уповноважених лісозаготівельників основна увага приділяється перевірці їх звітів, де часто трапляються підроблені документи на виконані роботи. Під час вивчення цих документів слід мати на увазі, що зовнішній вигляд і їх форма можуть не викликати підозру, тому що найчастіше вони виконані на незаконно набутих справжніх бланках і мають відповідні реквізити. Справжність цих документів рекомендується перевіряти через відповідні органи поліції лісових районів.

Зважаючи на те, що викрадені під час заготівель лісоматеріали вивозяться в різні райони країни і використовуються в організаціях, що знаходяться за межами тих регіонів, де вони заготовлені, в процесі вжиття заходів із виявлення та документування злочинних дій розкрадачів дуже велике значення має добре налагоджена взаємодія підрозділів ПЗСЕ безлісних і лісових районів.

Підрозділи ПЗСЕ лісової смуги повинні своєчасно інформувати відповідні підрозділи ПЗСЕ про всі підозрілі дії лісозаготівельників, що прибувають на територію обслуговування, про їх неділові зв'язки і махінації з грошовими засобами і матеріальними цінностями, повідомляти про результати розробки цих осіб. Своєю чергою, підрозділи ПЗСЕ безлісних і малолісистих районів зобов'язані орієнтувати органи поліції з територіальності про осіб, які незаконно постачають ліс і укладають різні угоди, а також про всіх підозрілих користувачів сумнівних партій лісу. З отриманням такої інформації відповідний орган поліції повинен вжити заходів щодо перевірки викладених відомостей та необхідних оперативно-розшукових заходів щодо викриття розкрадачів.

Співробітникам підрозділів ПЗСЕ за допомогою негласних сил та заходів необхідно контролювати правильність оформлення відправлення лісодеревини, і у разі виявлення ознак злочинів вживати необхідних заходів. Наприклад, при перевезеннях строювого лісу під виглядом дров та відходів, використовуючи пред-

ставників громадськості, актувати такі відправки і повідомляти у відповідні органи поліції. Дані про недогризки лісу, пересортиці, переадресування, незаконне і позапланове отримання вагонів територіальні підрозділи повинні ретельно перевіряти, що значно підвищить можливості виявлення і документування злочинних дій розроблюваних осіб.

Для викриття злочинної діяльності осіб, які вчиняють розкрадання, можуть бути застосовані деякі методи фінансового контролю. Зокрема, найбільш ефективним є проведення документальної ревізії фінансово-господарської діяльності підприємств.

Співробітникам ПЗСЕ слід мати на увазі, що за наявності оперативної розробки ревізія, як правило, повинна здійснюватися з початком реалізації матеріалів, після внесення інформації до Єдиного реєстру досудових розслідувань. У процесі розробки вона може бути призначена за ініціативою підрозділів ПЗСЕ тільки у випадку, коли окремі факти злочинних дій виявлені, але неповно задокументовані, а продовжувати оперативну розробку з якихось причин неможливо. У таких випадках співробітник ПЗСЕ повинен поряд із організацією ревізії готувати матеріали оперативної справи до реалізації. Це обумовлено тим, що ревізія може насторожити розкрадачів, і вони вживатимуть заходів щодо знищення слідів злочинної діяльності. Це, своєю чергою, ускладнить не тільки вжиття подальших оперативно-розшукових заходів, а й подальше розслідування.

Під час призначення ревізії оперативному працівникові слід вжити заходів щодо зашифрування своєї ініціативи в її призначенні та інтересу до неї в ході її здійснення. Зокрема, вона може бути включена в план ревізійної роботи відомства і здійснюватись як планова.

Особливу увагу слід приділяти підготовці завдання для ревізора, щоб він знав, що підлягає ревізії і за який час, і що необхідно перевірити найперше. Під час підготовки завдання операцієвникові іноді доцільно проконсультуватися в спеціалістів у сфері лісообігу, бухгалтерського обліку та документальної ревізії.

Практика засвідчує, що під час призначення ревізій на підприємствах і в організаціях, діяльність яких пов'язана із заготів-

лею та використанням лісодеревини, у співробітників ПЗСЕ зазвичай виникають труднощі у визначенні кола питань, які необхідно вирішити ревізору.

Після визначення завдання оперативний працівник не повинен пасивно чекати на результати ревізії, а зобов'язаний постійно координувати свої дії з роботою ревізора і спрямовувати також його дії. Ревізору слід підказати, які документи та облікові реєстри треба вилучити в процесі ревізії, щоб вони не були знищені злочинцями, а в подальшому могли би бути використані як речові докази скоєних розкрадань. Такі рекомендації даються або безпосередньо в разі призначення ревізії з початком реалізації матеріалів оперативної розробки, або через відповідного керівника, що призначав ревізію, якщо вона розпочата до порушення кримінального провадження.

Під час вивчення документації різних підприємств, діяльність яких пов'язана з розподілом і споживанням деревини, важливо зважати на факти недопоставок лісодеревини, на дії конкретних посадових осіб, що суперечать інтересам виробництва. Встановлення таких фактів допоможе виявити і викрити розкрадачів і хабарників у лісовій галузі [154].

3.3. Оперативне документування розкрадання лісодеревини на об'єктах лісового господарства

Аналіз викритих злочинів на об'єктах лісового господарства та інформації, яка надходить до МВС України, засвідчує, що у зв'язку з тим, що деревина користується попитом у Європі, ця галузь привертає увагу організованої злочинності. Правопорушниками розробляються протиправні «тіньові» схеми вивозу деревини за межі держави, нерідко в обхід чинного законодавства використовуються офшорні компанії для отримання надприбутків від такої незаконної діяльності. У результаті незаконних операцій з лісопродукцією збагачуються окремі особи, тоді як держава зазнає збитків. Численні комерційні структури, здійснюючи закупівлю і реалізацію лісу-кругляка, не створюючи додаткові робочі місця, фактично сприяють самовільним рубкам і розкраданню деревини. Ними незаконно встановлюються десятки лісопилень, що також сприяє розкраданню лісу.

Основними злочинами, які вчиняються посадовими та матеріально відповідальними особами державних лісгосподарських об'єднань та підприємств лісового господарства, є розкрадання деревини, лісоматеріалів та грошових коштів шляхом:

- заниження такс на деревину та розмірів лісосік;
- оформлення фіктивних актів про втрату якості або непридатність лісопродукції для використання і реалізації;
- оформлення фіктивних актів про втрати лісопродукції внаслідок стихійного лиха;
- заниження, за попередньою змовою з посадовими особами лісокористувачів, матеріальної та грошової оцінки лісосік під час їх відведення для заготівлі деревини;
- оцінки високоякісних лісоматеріалів як менш якісних із подальшою фальсифікацією бухгалтерських документів;

- зменшення фактичної вартості лісоматеріалів шляхом підробки документів;

- заниження вартості деревини та лісоматеріалів під час проведення бартерних операцій з їх обміну на деревообробні станки, обладнання, паливно-мастильні матеріали та інші товари і завищення ціни на ці товари;

- розкрадання та нецільове використання бюджетних коштів, виділених на розвиток лісового господарства, які розподіляються через регіональні підрозділи Держказначейства;

- одержання хабарів посадовими особами лісогосподарських об'єднань та лісогосподарств, які мають стосунок до видачі дозволів на заготівлю лісу;

- заниження вартості земельних ділянок лісового фонду та їх незаконна передача у власність або оренду;

- незаконний вивіз деревини за межі України;

- незаконне одержання податкових пільг.

Спостерігається тенденція до підвищення рівня юридичних знань злочинців, їх обізнаності щодо методів роботи правоохоронних органів, у зв'язку з чим вони вживають заходів щодо приховування злочинної діяльності та дбають про свою безпеку. Латентність зазначених злочинів обумовлює активні дії оперативних підрозділів щодо виявлення ознак розкрадань і встановлення осіб, які їх вчиняють або готують. Водночас виявлення ознак злочинів – це тільки початковий етап оперативної роботи, оскільки перед оперативними підрозділами поставлено низку завдань, що не можуть бути виконані тільки в межах оперативного пошуку, а саме:

- фіксація джерел (носіїв) інформації з метою документування даних щодо фактів, способів та шляхів розкрадань, а також даних про осіб, які беруть участь у цьому процесі, документування окремих епізодів злочинної діяльності;

- фіксація інформації про місцезнаходження викрадених цінностей, забезпечення можливості їх вилучення;

- фіксація корумпованих зв'язків між особами, які вчинили розкрадання, та особами, які повинні виконувати контрольні функції.

Необхідність активної протидії розкраданням зумовлює необхідність документування дій злочинців у межах оперативно-розшукових справ, що забезпечує комплексне застосування всього арсеналу наявних у розпорядженні ОВС оперативно-розшукових заходів і відповідно впливає на якість документування в цілому. Така ситуація вимагає ухвалення рішення щодо заведення оперативно-розшукової справи (категорії «Злочин», «Захист») та здійснення комплексу оперативно-розшукових заходів щодо документування дій злочинців [158, с. 155].

Зазначені дії проводяться в межах оперативної розробки, яка, на думку теоретиків ОРД, є найбільш ефективною організаційно-тактичною формою концентрації і використання оперативних та інших заходів для документування фактів злочинної діяльності, оскільки в процесі отримання та перевірки оперативної інформації виникають певні оперативно-тактичні ситуації, кожна з яких містить оперативні фрагменти, що залишаються латентними і які неможливо встановити і зафіксувати гласним шляхом [159, с. 50].

Поняття, організацію, тактику та основні елементи оперативної розробки вивчали чимало науковців [160; 161; 162], які ґрунтовно розкрили значну частину проблемних питань. Однак зазначені дослідники не розглядали особливості оперативної розробки осіб, які здійснюють розкрадання лісодеревини.

Оперативна розробка складається з документування фактів злочинів і реалізації матеріалів оперативної розробки. У дійовій структурі оперативної розробки центральне місце належить категорії «оперативно-розшукове документування злочинної діяльності». У теорії ОРД ця категорія традиційно сприймається як оперативне документування або оперативно-розшукове доказування. З набуттям ОРД легітимізації оперативно-розшукове документування отримало правове та предметно-дійове вираження, що закріплено у формулюванні завдання ОРД. У ст. 1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» це завдання зведено до пошуку й фіксації фактичних даних про злочинні діяння окремих осіб і груп.

Метою оперативного документування злочинних дій осіб, які займаються розкраданням лісодеревини, є:

- фіксація дій розроблюваних осіб;
- отримання підстав для початку кримінального розслідування;
- забезпечення можливості використання виявлених даних як доказів у кримінальному судочинстві.

Метою оперативного документування злочинних дій осіб, які здійснюють розкрадання лісодеревини, є:

- отримання приводів та підстави для початку досудового розслідування;
- отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальному провадженні;
- вжиття заходів для попередження і припинення розкрадання лісодеревини;
- для забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів;
- для взаємного інформування підрозділів, уповноважених здійснювати оперативно-розшукову діяльність, та інших правоохоронних органів;
- для інформування державних органів відповідно до їх компетенції;
- фіксація дій розроблюваних осіб;
- забезпечення можливості використання виявлених даних як доказів у кримінальному судочинстві.

Оперативне документування – це не тільки документування дій осіб, що проходять у справах оперативної розробки, документування стосується всіх форм ОРД, зокрема виявлення осіб і фактів, які становлять оперативний інтерес, здійснення оперативно-розшукової профілактики [163].

У процесі оперативного документування необхідно встановлювати та закріплювати такі фактичні дані:

- про подію злочину (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення розкрадання лісодеревини);
- причетності особи чи групи осіб до підготовки чи вчинення розкрадань;

- про приховування слідів їх злочинної діяльності;
- про обставини, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність розроблюваних осіб;
- про дані, що характеризують особу, або осіб, які займаються розкраданням лісодеревини;
- про обставини, які сприяють та які перешкоджають скоєнню розкрадань у лісовій галузі;
- про матеріальні цінності (лісодеревина), нажиті злочинним шляхом, та інші речі (транспортні засоби, інші технічні засоби), які мають значення для провадження.

Для того, щоб документування було найбільш ефективним, необхідно керуватися основними вимогами:

1. Законність при документуванні. Документування ведеться по оперативно-розшукових справах, в рамках, передбачених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність». Документування повинно проводитись об'єктивно, усі дані повинні відповідати дійсності і не містити фальсифікацій та провокування розроблюваних на вчинення злочину. Слід пам'ятати, що тривале накопичення матеріалів дозволяє розроблюваним довгий час займатися злочинною діяльністю.

2. Необхідно дотримуватись прав людини. Не можна порушувати права та інтереси підозрюваних осіб, якщо у їх діях немає складу злочину. Заведені безпідставно оперативні розшукові справи повинні бути припинені. Оперативно-розшукова справа і документування по ній проводиться тільки на основі закону і підзаконних актів МВС України.

3. Своєчасність документування. Потрібно, щоб дії оперативного працівника у виявленні і збереженні даних, які мають значення для розслідування, випереджували дії розроблюваних осіб, направлені на їх знищення або укриття доказів. Оперативник повинен якомога швидше виявити наміри злочинців, але робити це без зайвої поспішності, бо це може привести до того, що не будуть установлені усі обставини злочину, засоби, які мають відношення до нього.

4. Повнота документування. Необхідно якнайповніше задокументувати злочинні дії кожного із розроблюваних. Така мож-

ливість є, оскільки розроблювані не знають про те, що ними цікавляться оперативні підрозділи. Але не слід перед собою ставити завдання задокументувати усі їх злочинні дії, так як це потребує значного часу і може привести до затягування розробки. Тому слід задокументувати основні факти злочинної діяльності лісорозкрадачів, але з таким розрахунком, щоб цього вистарчило для початку кримінального провадження.

5. Конспірація. Заходи з документування проводяться в таємниці від розроблюваних. Представники громадськості, якщо вони приймають участь у розробці, знайомляться з необхідною інформацією у межах необхідності. Головне – не розшифрувати саму розробку, а також негласні сили та засоби, що залучаються до розробки осіб, які вчиняють злочини у лісовій галузі.

Найбільша ефективність оперативного документування досягається в результаті вжиття ОРЗ, спрямованих на виявлення, перевірку і розробку осіб, які можуть бути причетними до вчинення злочинів, пов'язаних із розкраданням лісопродукції; виявлення осіб, які можуть бути свідками у справі.

Найбільш ефективними під час оперативного документування фактів розкрадань лісопродукції є негласний аудіозапис, негласна відеозйомка, зняття інформації з каналів зв'язку, оскільки внаслідок їх застосування можна отримати відомості про форми і способи вчинення злочинів, осіб, які причетні до цього, з'ясувати механізм вчинення розкрадань, одержання коштів за їх вчинення.

Важливими доказами злочинної діяльності можуть стати результати негласного спостереження за особами, що підозрюються у причетності до розкрадань лісопродукції (за умови належного оформлення його результатів, щоб їх можна було долучити до кримінального провадження). Тому у випадках контактів підозрюваних з іншими особами необхідно складати відповідні протоколи про наслідки вжиття оперативно-розшукового заходу, що підписуються оперативним працівником, у провадженні якого знаходиться оперативно-розшукова справа.

Фотографії, аудіо- та відеозаписи, які проводилися під час оперативно-розшукових заходів, обов'язково долучаються до відповідних протоколів. Про це робиться позначка у протоколі.

Суттєву допомогу у визначенні об'єктів для здійснення відповідних оперативно-розшукових заходів може надати ретельний аналіз отриманих у встановленому законом порядку даних «Укр-телекому», інших організацій, що надають послуги з телефонного зв'язку, про вхідні та вихідні дзвінки з телефонів осіб, які підозрюються у причетності до злочинної діяльності.

Вжиття передбачених відомчими нормативно-правовими актами оперативно-розшукових та оперативно-технічних заходів надає можливість у подальшому правильно спланувати час і місце реалізації наявних оперативних матеріалів. Результати здійснення вказаних заходів також необхідно оформляти відповідними протоколами [164, с. 209].

У разі виявлення осіб, які займаються розкраданнями лісодревини, необхідно спланувати і провести відповідні оперативні комбінації з метою отримання додаткових фактичних даних, що можуть бути використані як докази у кримінальному провадженні.

Указом Президента України від 30 квітня 1999 року № 462 «Про деякі заходи з дерегулювання підприємницької діяльності» визначено органи виконавчої влади, уповноважені здійснювати перевірки фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємницької діяльності та порядок здійснення планових і позапланових виїзних перевірок.

Плановою виїзною перевіркою вважається перевірка фінансово-господарської діяльності суб'єкта підприємницької діяльності, яка передбачена у плані роботи контролюючого органу і проводиться за місцезнаходженням такого суб'єкта чи за місцем розташування об'єкта власності, стосовно якого здійснюється така планова виїзна перевірка. Вона реалізується за сукупними показниками фінансово-господарської діяльності суб'єкта підприємницької діяльності за письмовим рішенням керівника відповідного контролюючого органу не частіше одного разу на календарний рік у межах компетенції відповідного контролюючого органу.

Право на проведення планової виїзної перевірки суб'єкта підприємницької діяльності надається лише у тому разі, коли йому не пізніше ніж за десять календарних днів до дня проведення зазначеної перевірки надіслано письмове повідомлення із зазначенням дати її проведення.

Позаплановою виїзною перевіркою вважається перевірка, яка не передбачена в планах роботи контролюючого органу і здійснюється за наявності хоча б однієї з таких обставин:

а) за наслідками зустрічних перевірок виявлено факти, які свідчать про порушення суб'єктом підприємницької діяльності норм законодавства;

б) суб'єктом підприємницької діяльності не подано в установлений строк документи обов'язкової звітності;

в) виявлено недостовірність даних, заявлених у документах обов'язкової звітності;

г) суб'єкт підприємницької діяльності подав у встановленому порядку скаргу про порушення законодавства посадовими особами контролюючого органу під час проведення планової чи позапланової виїзної перевірки;

г) у разі виникнення потреби у перевірці відомостей, отриманих від особи, яка мала правовідносини з суб'єктом підприємницької діяльності, якщо суб'єкт підприємницької діяльності не надасть пояснення та їх документальні підтвердження на обов'язковий письмовий запит контролюючого органу впродовж трьох робочих днів від дня отримання запиту;

д) проводиться реорганізація (ліквідація) підприємства.

Позапланові виїзні перевірки з підстави, визначеної у пункті «д» частини першої цієї статті, проводяться лише органами державної податкової служби та органами контрольно-ревізійної служби в межах їх повноважень.

Пункт 5 Указу визначає, що контролюючими органами, які мають право проводити планові та позапланові виїзні перевірки фінансово-господарської діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, є:

а) органи Міністерства доходів і зборів України – стосовно сплати податків і зборів (обов’язкових платежів) до бюджетів та державних цільових фондів, неподаткових платежів;

б) митні органи – стосовно сплати ввізного мита, акцизного збору та податку на додану вартість, які справляються у разі ввезення (пересилання) товарів на митну територію України в момент перетинання митного кордону;

в) органи державного казначейства, державної контрольно-ревізійної служби та органи державної податкової служби в межах їх компетенції – стосовно бюджетних позик, позик та кредитів, гарантованих коштами бюджетів, цільового використання дотацій та субсидій, інших бюджетних асигнувань, коштів позабюджетних фондів, а також належного виконання державних контрактів, проавансованих за рахунок бюджетних коштів.

Здійснення планових і позапланових виїзних перевірок з питань, визначених у частині першій цієї статті, іншими державними органами забороняється [165]. Суб’єкти господарювання, які здійснюють первинне перероблення заготовленої деревини відповідно до наказу, затвердженого Державним Комітетом України з нагляду за охороною праці від 13.07.2005 № 119 «Про затвердження Правил охорони праці для працівників лісового господарства та лісової промисловості», зобов’язані, відповідно до пунктів 1.4–1.12, виконувати такі вимоги, а саме: до території виробничих майданчиків; до виробничих будівель і споруд; електробезпеки; пожежної безпеки; вимоги щодо водопостачання та каналізації; до освітлення; до опалення, вентиляції, температурного режиму і кондиціонування повітря; шуму і вібрації; санітарно-побутових приміщень.

Контроль та нагляд за дотриманням цих вимог входить до компетенції органів Державного департаменту пожежної безпеки, Державного комітету України з нагляду за охороною праці, Державної архітектурно-будівельної інспекції, Державної санітарно-епідеміологічної служби, в межах компетенції центральних і місцевих органів виконавчої влади, місцевого самоврядування та уповноважених працівників суб’єктів господарювання.

Отож, заходами, спрямованими на документування підрозділами ПЗСЕ на підприємствах, що здійснюють незаконне первинне перероблення заготовленої внаслідок розкрадань деревини, є:

- перевірка заяв і повідомлень про злочини;
- здійснення перевірок у складі комісій з представників органів, які відповідно до законодавства наділені контрольними та наглядовими повноваженнями;
- оперативно-розшукова діяльність у справах, що безпосередньо не пов'язані з відповідним правопорушенням.

Повноваження органів внутрішніх справ стосовно припинення діяльності таких підприємств, у межах провадження у справах про адміністративні правопорушення, передбачені статтею 164 КУпАП (порушення порядку провадження господарської діяльності), зводяться до накладення штрафу від 20 до 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і застосування вилучення знарядь виробництва, готової продукції або сировини [166] у порядку, передбаченому статтею 265 КУпАП України (вилучення речей і документів), а також опечатування кас, складів та архівів на термін не більше 24 годин з моменту такого опечатування, зазначеного в протоколі, відповідно до абзацу другого пункту 24 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію».

З огляду на терміни, передбачені законодавством для опечатування, такий захід є малоефективним у боротьбі з зазначеним видом правопорушень, оскільки створює передумови для вчинення триваючого правопорушення, що полягає у продовженні функціонування відповідних суб'єктів господарювання після їх опечатування або внаслідок закінчення терміну опечатування, але до розгляду справи по суті.

Отож, під час складення працівниками міліції протоколів про адміністративне правопорушення, передбачене статтею 164 КУпАП України, найбільш ефективним заходом, спрямованим на недопущення подальшого функціонування суб'єктів господарювання, що незаконно здійснюють первинне оброблення деревини, є вилучення знарядь виробництва, які доцільно розглядати як засоби вчинення адміністративного правопорушення.

При цьому слід звернути увагу на те, що при вилученні речей і документів складається протокол або робиться відповідний запис у протоколі про адміністративне правопорушення, про огляд речей або адміністративне затримання.

Часто лісодережина, яка стала предметом розкрадання, реалізується злочинцями через «своїх» суб'єктів підприємницької діяльності, які провадять діяльність без державної реєстрації, без одержання дозволу, іншого документа дозвільного характеру, якщо його одержання передбачено законом. У цьому випадку важливим є встановлення факту систематичного здійснення такої діяльності, спрямованої на виготовлення та реалізацію лісопродукції з метою одержання прибутку.

За відсутності у суб'єкта господарювання документів, що підтверджують його державну реєстрацію як суб'єкта господарювання, систематичність здійснення такої діяльності, що має ознаки господарської, встановлюється з урахуванням пункту 4 постанови Пленуму Верховного Суду України від 25 квітня 2003 року № 3 «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності». Судам рекомендовано розуміти систематичність як здійснення діяльності не менше ніж три рази впродовж одного календарного року [167].

Щодо встановлення факту провадження господарської діяльності без одержання дозволу, іншого документа дозвільного характеру, якщо його одержання передбачено законом, у разі наявності документів про державну реєстрацію відповідного суб'єкта господарювання, важливим є встановлення відсутності у суб'єкта господарювання дозволів, обов'язковість надання яких регламентована законами України.

Статтею 21 (Додержання вимог щодо охорони праці під час проектування, будівництва (виготовлення) та реконструкції підприємств, об'єктів і засобів виробництва) Закону України «Про охорону праці» передбачено, що роботодавець повинен одержати дозвіл на початок роботи та види робіт підприємства, діяльність якого пов'язана з виконанням робіт та експлуатацією об'єктів, машин, механізмів, устаткування підвищеної небезпеки [168].

Статтю 10 Закону України «Про благоустрій населених пунктів» до компетенції сільських, селищних, міських рад віднесено надання дозволу на порушення об'єктів благоустрою у випадках і порядку, передбачених цим Законом [169].

Відповідно до статті 33 Закону України «Про відходи», зберігання та видалення відходів здійснюються в місцях, визначених органами місцевого самоврядування, з урахуванням вимог земельного та природоохоронного законодавства, за наявності спеціальних дозволів [170].

Відтак відсутність у суб'єкта господарювання відповідних дозвільних документів слід розглядати як провадження господарської діяльності без одержання дозволу, іншого документа дозвільного характеру, якщо його одержання передбачено законом, що дає підстави для кваліфікації таких дій за ознаками адміністративного правопорушення, передбаченого статтю 164 КУпАП [171].

З урахуванням того, що працівники ОВС не уповноважені перевіряти наявність указаних дозволів у суб'єктів господарювання, складення відповідних протоколів про адміністративне правопорушення повинно здійснюватись на підставі актів, приписів та інших документів посадових осіб, наділених відповідними контрольними та наглядовими функціями.

При цьому слід звернути увагу, що відповідні документи уповноважених посадових осіб повинні містити відомості про обставини вчинення порушення та/або про встановлення факту відсутності дозволу або іншого документа дозвільного характеру, одержання якого передбачено законом.

У практичній діяльності оперативних підрозділів ПЗСЕ виникають факти, коли лісодеревина, що стала предметом розкрадання, реалізовується або збувається через суб'єктів підприємницької діяльності, які перебувають у родинних або дружніх зв'язках з «розкрадачами». При документуванні розкрадання лісодеревини з подальшою реалізацією через СПД працівники підрозділів ПЗСЕ повинні звертати увагу на основні документи, які необхідні для здійснення суб'єктами господарювання різної форми власності діяльності з переробки лісоматеріалів на деревообробних підприємствах:

Установчі документи:

- документи, які підтверджують законність користування земельною ділянкою та виробничими приміщеннями (договори оренди, купівлі-продажу, державний акт на право власності тощо);
- державний акт введення в експлуатацію виробничого приміщення;
- дозвільні документи від контролюючих органів та служб, зокрема тимчасові, без яких суб'єкт господарювання не може здійснювати власний вид діяльності;
- Управління охорони навколишнього природного середовища – дозвіл на викиди в атмосферне повітря, дозвіл на утворення та розміщення відходів, угода з підприємством чи організацією на утилізацію відходів, спеціально відведені місця з твердим покриттям для тимчасового зберігання відходів;
- Управління МНС України – дозвіл на початок роботи в разі оренди підприємства; документи, які характеризують протипожежний стан на підприємстві; протокол замірів опору ізоляції електромереж (проводиться один раз на два роки); відповідальна особа за протипожежну безпеку, яка повинна мати «посвідчення про проходження навчання з питань пожежної безпеки»;
- обленерго чи РЕМ – робочий проект на трифазне підключення, який повинен відповідати потужностям, які використовуються на виробництві; дозвіл на трифазне підключення;
- Держпромгірнагляд – дозвіл на виконання робіт підвищеної небезпеки; технічні паспорти на устаткування; відповідальна особа з питань охорони праці, яка повинна мати «посвідчення про проходження навчання з питань охорони праці»; інструкції з охорони праці; інструктажі з питань охорони праці; журнал реєстрації відповідного інструктажу; відповідальна особа за електрогосподарство з відповідною освітою; спецодяг;
- СЕС – дозвіл на початок роботи в разі оренди підприємства; медичний огляд працівників і робітників; засоби особистої гігієни; санітарно-побутове приміщення тощо;
- трудові угоди з працівниками та робітниками;
- документи на лісопродукцію, зокрема товарно-супровідні документи (угоди на поставку лісопродукції, наказ на відпуск

лісопродукції, товарно-транспортна накладна на відправлення лісопродукції тощо);

– документи, які повинен мати при собі перевізник лісопродукції: товарно-транспортна накладна; наказ на відпуск лісопродукції; «перепустка» на перевезення лісоматеріалів.

Перевірка суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють свою діяльність у деревообробній промисловості, передбачає комплексний підхід щодо виявлення і документування розкрадання лісодеревини та інших злочинів цієї категорії, а також притягнення винних до передбаченої законом відповідальності. Перевірку повинні організувати працівники служби БЕЗ і лише за участю спеціалістів відповідних контролюючих органів, які надають дозволи на здійснення цього виду діяльності та здійснюють нагляд і контроль за дотриманням всіх норм законодавства у зазначеній сфері економіки.

Перевірка СПД повинна складатися з таких етапів: залучення до перевірки фахівців місцевих підрозділів: МНС України; Держпромгірнагляду України; інспекції праці; екологічної інспекції; Агентства лісового господарства; Державної фіскальної служби України; СЕС; спеціалістів відповідних підрозділів обленерго чи РЕМу, служби соцзахисту населення, служби захисту прав споживачів, а також експертів торгово-промислової палати в разі необхідності встановлення давності та місця походження лісо- та пиломатеріалів.

Працівники служби ПЗСЕ найперше організують належним чином перевірку, забезпечують її ефективність, не допускають тиску на інспекторів, експертів і спеціалістів, контролюють, щоб не було зловживань з боку останніх, забезпечують указаним спеціалістам понятьх.

Спеціалісти складають під час перевірки відповідні процесуальні документи, накладають стягнення згідно із КУпАП або ж притягають до кримінальної відповідальності відповідно до КК України, а також виносять приписи з конкретними термінами усунення виявлених порушень.

Безпосередньо оперативними працівниками ПЗСЕ при комплексній перевірці перевіряється походження наявної на те-

риторії лісопродукції, опитуються власники підприємства, директор, бухгалтер, всі працівники та робітники, сусіди тощо. Оглядається територія підприємства та цех. Фіксується ця дія протоколом огляду та на відео. Проводяться зустрічні перевірки із постачальниками лісопродукції та клієнтами, зокрема міжнародними партнерами.

Л. В. Гуцаленко, В. А. Дерій, М. М. Коцупатрий зазначають, що зустрічна перевірка документів – один з ефективних прийомів документального контролю достовірності відображення в документах господарських операцій. Суть такої перевірки полягає в дослідженні достовірності документів шляхом зіставлення їх і записів у облікових реєстрах, що належать до одних і тих же або різних, але взаємопов'язаних господарських операцій ревізованого підприємства та організацій, з якими воно має виробничі (господарські) відносини [172, с. 16–17].

В разі виявлення на території лісоматеріалів без документів, які підтверджують законність їх походження, силами структурних підрозділів Агентства лісового господарства необхідно їх перевезти на територію найближчого нижнього складу лісоматеріалів для забезпечення їх належного зберігання на час перевірки та відшкодування завданих збитків.

Як ініціатори перевірки, працівники ПЗСЕ повинні контролювати виконання суб'єктами господарювання установлених службами приписів. В разі невиконання суб'єктами приписів, ефективним буде проведення повторної комплексної перевірки з подальшим припиненням діяльності підприємства. Необхідно підготувати інформування на відповідну районну або ж обласну адміністрацію щодо припинення діяльності суб'єкта підприємницької діяльності до повного усунення порушень.

Як ініціатори перевірки, працівники ПЗСЕ повинні здійснювати оперативне супроводження матеріалів перевірки та протоколів, складених службами в судах, а також, у разі наявності ознак складу злочину, належно задокументувати його та направити матеріали за підслідністю.

Що стосується документування злочинів на об'єктах лісового господарства, а саме – постійних лісокористувачів, то до пе-

ревірок ефективним буде залучення представників Державної екологічної інспекції.

До прикладу, Державною екологічною інспекцією спільно з працівниками СБУ встановлені факти незаконної порубки дерев на землях, що перебувають у власності постійних лісокористувачів Олевського району Житомирської області.

Зокрема, на території ДП «Олевське ЛГ» виявлено факт незаконної порубки 16 вікових дубів у ботанічному заказнику місцевого значення «Ігорів Брід». Розмір шкоди, яка заподіяна об'єкту природо-заповідного фонду, становить 202 тис. грн. Крім того, в лісових масивах ДП «Олевське ЛГ» виявлено факт незаконних порубок ще 28 дерев, розмір шкоди – 196 тис. грн [173].

На Сумщині виявлено факти розкрадання лісу. Так, Держекоінспекцією у Сумській області виявлено незаконну рубку дерев на території ДП «Ямпільський агролісгосп». Під час позапланової перевірки виявлено самовільне видалення 67 дерев на землях лісокористувача. Сума збитків, завданих навколишньому природному середовищу, становила 156 тис. 393 грн [174].

Якщо перевіряються структурні підрозділи Агентства лісових ресурсів, то до перевірок слід залучати спеціалістів і ревізорів структурних підрозділів Міністерства аграрної політики України, а до перевірок структурних підрозділів останніх – спеціалістів і ревізорів Агентства лісових ресурсів.

Під час перевірки і ревізій у постійних лісокористувачів особливу увагу слід звертати на правильність відводу лісових ділянок у рубку та факти розкрадання лісодеревини працівниками лісових господарств.

Серед працівників підрозділів ПЗСЕ мало спеціалістів, які фахово володіють знаннями щодо правильності відводу таких ділянок. Цим часто користуються посадові особи органів лісового господарства. Такий процес урегулюється значною кількістю різних регуляторних актів. Так, згідно зі ст. 69 ЛК України, право на проведення рубок надає спеціальний дозвіл – лісорубний квиток. На підставі додатку до Закону України «Про перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності» від 19.05.2011 року спеціальний дозвіл на спеціальне використан-

ня лісових ресурсів (лісорубний квиток, ордер, лісовий квиток) віднесений до дозвільного документа [175, п. 132]. Цей дозвіл на заготівлю деревини в порядку рубок головного користування видається обласними управліннями лісового та мисливського господарства через дозвільні центри. На інші рубки та заходи, які пов'язані або не пов'язані з веденням лісового господарства, лісорубні квитки оформлюють лісгосподарські підприємства і відповідні державні організації та установи, у постійному користуванні яких перебувають ліси. Право на заготівлю деревини під час усіх рубок та інших лісгосподарських заходів також належить постійним лісокористувачам (стаття 69 (спеціальний дозвіл на використання лісових ресурсів) та стаття 70 (заготівля деревини) ЛК України). Загалом лісове законодавство вирізняє чотири основні типи рубок:

1) рубки головного користування, врегульовані у «Порядку спеціального використання лісових ресурсів», затвердженому Постановою КМУ від 23.05.2007 року № 761 [51], та «Правилах рубок головного користування», затверджених Постановою КМУ від 23.12.2009 року № 364 [48];

2) рубки формування і оздоровлення лісів (догляду, санітарні, лісовідновні, переформування, пов'язані з реконструкцією, ландшафтні) та інші заходи з формування і оздоровлення лісів (догляд за підростом, за підліском, за узліссям, за формою стовбура та крони дерев, прокладання кварталних просік і створення протипожежних розривів). Загальні вимоги до вказаних рубок визначені у «Правилах поліпшення якісного складу лісів», затверджених Постановою КМУ від 12.05.2007 року № 724 [50]. Інструкція про проведення цих рубок перебуває в стадії розробки;

3) рубки під час інших заходів, пов'язаних із веденням лісового господарства (рубка рідколісся, рубка поодиноких дерев, відведення лісосік, рубка модельних дерев, очищення від захаращеності, будівництво (ремонт) лісових шляхів, рубки догляду в незімкнутих лісових культурах тощо);

4) рубки під час інших заходів, не пов'язаних із веденням лісового господарства (розчищення лісових ділянок, вкритих лісовою рослинністю, у зв'язку з будівництвом гідровузлів, трубо-

проводів, шляхів, розширення (розчищення) існуючих інженерних споруд, охоронних зон, смуг уздовж кордону тощо).

До кожного виду рубок визначена низка вимог, що містяться у відповідних нормативно-правових актах лісового законодавства. Будь-якій вирубці передує процедура відведення лісосіки, що полягає у відмежуванні в натурі лісових ділянок (лісосік) для здійснення рубки та переліку відведених дерев з метою матеріально-грошової оцінки деревини. Порядок відведення лісових ділянок урегульовано Наказом Держлісагентства «Про затвердження Методичних вказівок з відведення і таксації лісосік, видачі лісорубних квитків та огляду місць заготівлі деревини в лісах Державного агентства лісових ресурсів України» від 21.01.2013 року № 9 [151].

За наслідками відведення всіх лісосік виконавці оформлюють комплект лісогосподарської документації, що складається з плану лісової ділянки (лісосіки) з її геодезичною зйомкою, перелікової відомості (відомість переліку дерев), відомості матеріально-грошової оцінки лісосіки, технологічної карти розробки лісосіки.

Якщо відводиться санітарна рубка, складається акт санітарного та лісопатологічного обстеження насадження, відомість переліку ділянок, що потребують проведення суцільних санітарних рубок, відомість переліку пробних площ і картки пробних площ, закладених на ділянках. Окрім цього, повинен бути дозвіл обласного управління лісового та мисливського господарства на проведення санітарної рубки.

Заготовлена деревина підлягає відповідному обліку, що має певні особливості, обумовлені специфікою виробного процесу в лісовій галузі. Зазначені питання врегульовані в «Інструкції з обліку продукції лісозаготівель, лісопиляння і деревообробки на підприємствах Державного комітету лісового господарства України», затвердженій наказом Держкомлісгоспу України від 19.12.2003 року № 205.

Після кожної рубки повинен здійснюватися огляд місця рубки уповноваженими посадовцями лісгоспу, про що складається відповідний акт.

Єдиним державним органом, який має право проводити перевірки (здійснювати державний контроль) в усіх без винятку лісах, є Державна екологічна інспекція України, яка є спеціальним підрозділом Міністерства екології та природних ресурсів України (ст.ст. 29, 94 ЛКУ). Територіальні органи екологічної інспекції розташовані в усіх обласних центрах України, м. Сімферополі. Також на правах обласних діють інспекції м. Севастополя і м. Києва.

Екологічну інспекцію часто плутають з державними управліннями охорони навколишнього природного середовища. Управління є територіальними органами Мінекології, основним завданням яких є управління, координація, погодження та дозвільна діяльність у сфері охорони навколишнього природного середовища. Повноваженнями щодо проведення перевірок управління екології не наділені, отже, вони не мають права перевіряти лісгосподарські підприємства, виносити приписи тощо.

Тому, якщо виникли сумніви про правомірність призначення рубки в лісовому масиві, слід звертатись до екологічної інспекції. Здійснюючи перевірки, посадовці Державної екологічної інспекції керуються Законом України «Про основні засади державного нагляду (контролю)» [176]. Для організації позапланової перевірки лісгосподарського підприємства інспекції необхідна підстава – письмове звернення з доводами про конкретне порушення.

Доречно буває перед поданням скарги звернутись до адміністрації підприємства (головних лісничих) з проханням про роз'яснення підстав для рубки та ознайомлення з відповідною лісгосподарською документацією. Оскільки в багатьох випадках місце рубки (лісосіка) має хаотичний вигляд (розкидано багато порубкових решток, місцями дещо пошкоджені ґрунти тощо), іноді може виникнути хибне переконання щодо протиправності цієї порубки. Водночас відверто незаконна рубка, вчинена лісвниками, візуально може і не викликати підозр щодо правомірності її призначення.

Зрештою, попереднє звернення до лісгосподарського підприємства сприятиме конструктивному діалогу між громадськіс-

тю та лісоводами, попередить можливі конфлікти у подальшому. Від імені громади це можуть зробити голова сільради, місцеві депутати, активісти. Під час такої зустрічі можна чимало з'ясувати, адже візуально, як правило, складно встановити, чи є рубка незаконною [177].

Для точного визначення законності рубки потрібно ознайомитись із лісгосподарською документацією: матеріалами відводу ділянки в рубку, лісорубним квитком, актом освідчення лісової ділянки, відповідними матеріалами лісовпорядкування тощо. Ці документи обов'язково повинні зберігатись у лісгоспі, що користується лісовим масивом.

Якщо ж лісівники все ж таки не можуть пояснити причини очевидних порушень при розробці лісосіки або відмовляються пред'являти документи на рубку, є всі підстави звертатись до екологічної інспекції. Звернення має бути обґрунтованим. Бажано при цьому навести певні докази протиправності дій лісокористувача. Рівень ведення лісового господарства і поширеність порушень в українських лісгоспах різноманітні і залежать від багатьох соціальних, економічних і правових чинників. Можна сказати, що інколи він залежить від порядності конкретного лісничого, а іноді – від особливостей застосування лісового законодавства, яке залишається недосконалим. Відповідно, і ухвалювати рішення про терміновість подання скарги необхідно, зважаючи на ситуацію.

Знову ж таки, підрозділи МВС не мають фахівців із лісгосподарською освітою, тому вони майже завжди залучають до власних перевірок екологічних інспекторів.

Як зазначає О. О. Коломієць, у процесі документування оперативні працівники практично фіксують ознаки елементів певного складу злочину. Напрями документування відповідно розподілені за елементами складу злочину: фіксація факту злочину визначає подальше доведення об'єктивної сторони (способу вчинення злочину), фіксація злочинних дій певних осіб визначає можливість доведення вини цих осіб як суб'єктів злочину (та відповідно суб'єктивної сторони); фіксація предметів та документів забезпечує можливість позиціонування їх як об'єкта (предмета) злочинної діяльності. Тобто під час визначення обставин, які документуються,

необхідно виявити та зафіксувати всі факти, що доводять наявність елементів складу злочину (з указуванням типових для цього злочину закономірностей та особливостей) [178, с. 117].

Для виявлення таких порушень ефективним є метод перевідводу, який складається з чотирьох етапів:

1) силами спеціалістів і ревізорів структурних підрозділів Агентства лісових ресурсів чи міністерства аграрної політики України необхідно здійснити детальний аналіз матеріалів відводу;

2) провести натурну ревізію лісових насаджень, відведених у рубку, а саме – зафіксувати кількість зрубаних дерев, які були відведені в рубку, із виведенням її загальної кубомаси, зафіксувати кількість пнів, які залишилися на ділянці в результаті рубки;

3) здійснити ревізію всієї лісодеревини на верхньому складі та документальну ревізію вивезеної лісодеревини на нижній склад;

4) порівнявши отримані в результаті ревізії дані, буде зрозуміло, є чи немає фактів розкрадання лісодеревини на ділянці, що перевіряється [179].

ВИСНОВКИ

1. До становлення держав за формою і змістом експлуатація лісових багатств не мала характеру права власності. Спостерігалося безмежне нерегламентоване користування лісом.

Організоване ведення лісового господарства на Заході України сягає XIII ст. Ліси Західної України поділялись на державні, приватні та общинні. На території Східної України ведення такого господарства сягає часів Київської Русі. Ще в XI–XII ст. здійснювалася охорона лісів. Історія розвитку галузей лісового комплексу Східної України тісно пов'язана з історією Російської імперії, в складі якої вона перебувала упродовж трьох століть.

Становлення інституту відповідальності за порушення лісового законодавства неможливо розглядати окремо від інституту права власності на ліси. Перші закони, які закріпили право власності на лісові промисли та встановлення відповідальності за її порушення, правила користування лісами, виникли на Русі більше восьмисот років тому та були сконцентровані у «Руській Правді» – першому зводі законів Стародавньої Русі.

Українські землі історично належали до складу різних держав, тому сформувалися значні регіональні відмінності під час становлення правового регулювання використання лісів і, відповідно, ведення лісового господарства.

У лютому 2006 року прийнято і введено в дію новий Лісовий кодекс. Як доповнення до Лісового кодексу прийняті і діють регіональні правові акти з охорони лісів. Історичний досвід дає підстави для висновку, що за будь-якої влади правовий захист лісів завжди розглядався як завдання першорядної важливості.

2. Систему лісового законодавства становлять: Конституція України, Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», Лісовий кодекс України, Закон України «Про рослинний світ», інші законодавчі акти України, а також прийняті відповідно до них відомчі нормативно-правові акти: постанови

Кабінету Міністрів України та накази Державного агентства лісових ресурсів України.

Особливу роль у боротьбі з незаконним обігом деревини виконують кримінально-правові заходи. Стаття 246 КК України «Незаконна порубка лісу» фактично унеможливило пошук шляху для гуманного «унікнення» відповідальності та забезпечення можливості найоптимальнішого відшкодування шкоди з мінімальними витратами і зусиллями правоохоронних органів на викриття незаконної порубки лісу. Назріла необхідність доповнити статтю 246 КК України положенням, яке би передбачало можливість звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дієвим каяттям. Пропонуємо доповнити статтю положенням про те, що у випадку вчинення дій, передбачених частиною 1, особа (особи) звільняється від кримінальної відповідальності, якщо такий злочин нею (ними) вчинено вперше, така особа (особи) добровільно з'явилась із дієвим каяттям, сприяла(и) розкриттю злочину та повністю відшкодувала заподіяну шкоду.

Суттєве значення для природоохоронної діяльності матиме положення про те, що підпал лісу з метою отримання документів, які дозволяють порубку, повинно кваліфікуватись за статтею 246 КК України.

З метою підвищення ефективності покарання за злочинні посягання на природні об'єкти, усунення заподіяної шкоди, реального відбування покарання важливо використовувати можливості обов'язкових виправних робіт. На нашу думку, санкцію статті слід доповнити таким альтернативним видом покарання, як залучення до виправних робіт на термін від 100 до 180 годин. Стосовно досліджуваних злочинів, то їх доцільно реалізовувати у вигляді притягнення засуджених до лісовідновлення і лісогосподарських робіт (посадка лісу і лісових культур, розпушування ґрунту, обрізка сучків, внесення добрив тощо), що значно підвищить виховний потенціал окресленого виду покарання.

Окремою кваліфікуючою ознакою слід передбачити притягнення до відповідальності за вчинення незаконної порубки групою осіб з використанням службового становища та у значних масштабах – позбавлення волі терміном від 1 до 3 років.

Особливо кваліфікуючою ознакою вважаємо за доцільне доповнити положення про те, що позбавленням волі терміном від 3 до 6 років карасться вирубка і пошкодження лісу в особливо великому розмірі, вчинена групою осіб за попередньою змовою або організованою групою.

Така особливо кваліфікуюча ознака дає можливість віднести злочин до категорії тяжких, чим забезпечується можливість використання всього арсеналу заходів оперативно-розшукової діяльності, зокрема оперативно-технічних.

2.1. Однією з невирішених проблем кримінально-правового регулювання є кваліфікація дій осіб, які вчинили незаконну рубку дерев на землях лісового фонду і розпорядилися цими деревами на власний розсуд. Як правило, такі злочини кваліфікуються лише як незаконна порубка, чим засвідчується нівелювання майнової характеристики лісу і наповнення його статусу як природного ресурсу. Хоча кримінальний закон і розділяє об'єкти злочинів проти власності та проти довкілля, абсолютна більшість останніх вчинюється з метою отримання матеріальної вигоди. По суті, екологічний склад незаконної порубки завершується в момент відокремлення стовбура від кореня, а надалі злочин вже має чіткий корисливий мотив. Незаконна порубка та подальше злочинне заволодіння об'єктами природи, які стали майном, слід кваліфікувати за правилами про сукупність злочинів – незаконної порубки лісу та розкрадання майна. Вважаємо, що п. 9 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 17 від 10 грудня 2004 року, у якому визначено, що «заволодіння деревами, зрубаними та підготовленими до складування або вивезення, залежно від обставин справи слід кваліфікувати за відповідними частинами ст. 185 КК або іншими статтями, якими передбачено відповідальність за вчинення злочинів проти власності», не містить заборону на можливу кваліфікацію дій особи, яка вчинила незаконну порубку і викрала одні й ті ж дерева, за сукупністю незаконної порубки та крадіжки.

2.2. Якщо внаслідок незаконної порубки дерев, чагарників у лісах, захисних та інших лісових насадженнях істотної шкоди не завдано, винна особа за наявності до того підстав несе відпові-

дальність за статтями 64–67 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

У випадках притягнення до кримінальної відповідальності за екологічні злочини службових осіб, котрі вчинили їх із використанням свого службового становища, їхні дії за наявності до того підстав мають кваліфікуватися також за відповідними статтями КК України, якими передбачено відповідальність за злочини у сфері службової діяльності, крім статті 238 (Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення) та частини 2 статті 248 КК (незаконне полювання).

3. Елементами організації оперативного обслуговування лісової галузі є: а) вивчення та аналіз оперативної обстановки, постійне стеження за її змінами у лісовій галузі; б) планування діяльності з викриття розкрадань лісодеревини; в) створення ефективно діючої ланки агентурного апарату; г) здійснення ОРД з метою виявлення осіб, схильних до вчинення розкрадань лісодеревини, фактів таких розкрадань, місць учинення протиправних дій та предметів, які використовувались злочинцями для досягнення результату; ґ) здійснення агентурної розробки осіб, які обґрунтовано підозрюються в скоєнні злочинів у лісовій галузі; д) ведення оперативно-розшукового обліку, у якому би концентрувались матеріали виключно щодо протиправних дій у лісовій галузі; е) робота з викриття вчинених неочевидних злочинів; є) здійснення розшуку злочинців та осіб, що їх вчинили; ж) здійснення взаємодії з іншими оперативними апаратами та підрозділами органів внутрішніх справ; з) контроль і підведення підсумків за проведеною роботою.

Вивчення оперативної обстановки у лісовій галузі підрозділами ПЗСЕ – це низка послідовних і логічно пов'язаних етапів, основними із яких слід визнати:

- збирання інформації про стан функціонування об'єкта чи лісової галузі в цілому та здобування додаткових відомостей з інших джерел про зовнішні та внутрішні умови його функціонування;
- обробка зібраної інформації та її аналіз;
- оцінка змін стану оперативної обстановки порівняно з попереднім періодом;

– оцінка реалізації поставлених завдань, планових заходів і відхилень від прогнозів;

– формування висновків за результатами аналізу, підсумкова оцінка оперативної обстановки на території обслуговування.

До об'єктів лісової галузі потрібно застосовувати виключно посилений режим оперативного обслуговування, оскільки такі об'єкти у більшості випадків мають стратегічне значення для економіки країни.

Одним із шляхів досягнення об'єктивної істини під час вивчення оперативної обстановки лісової галузі є постійне вдосконалення інформаційного забезпечення підрозділів ПЗСЕ. Ці завдання успішно можна вирішувати за допомогою створення в структурі ДПЗСЕ окремого управління, завданням якого було би здійснення аналізу та моніторингу проблемних питань у лісовій галузі економіки країни. Такий підхід виправданий потребами практики.

4. Раціональна розстановка сил і засобів досягається шляхом ретельного вивчення, аналізу та оцінки оперативної обстановки, для чого аналізується стан злочинності у лісовій галузі за певний період і збирається інформація про раніше засуджених за вчинення злочинів, віднесених до компетенції підрозділів ПЗСЕ, щодо яких можуть бути застосовані оперативно-розшукові та профілактичні заходи; визначається територіальне розміщення об'єктів, що потребують постійного оперативного обслуговування з участю агентурного апарату, тощо.

Розстановка сил і засобів підрозділами ПЗСЕ під час оперативного обслуговування лісової галузі функціонально має передбачати необхідну кількість працівників підрозділів ПЗСЕ, агентурного апарату, представників громадськості, які залучаються до виконання оперативно-розшукових завдань, а також певних оперативно-розшукових засобів для забезпечення ефективної діяльності підрозділів ПЗСЕ у боротьбі з різними злочинами у лісовій галузі.

Суб'єктом, який володіє різнобічною інформацією, що може мати значення для протидії розкраданню лісодеревини, є органи Мінприроди, наділені наглядовими та контрольними функціями. Вважаємо, що Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України «Про затвердження Переліку основних

питань для здійснення планових заходів державного нагляду (контролю)» від 4 березня 2008 року № 108 слід доповнити нормою, яка би зобов'язувала не лише здійснювати взаємодію з правоохоронними органами, а покладала обов'язок, у випадку виявлення порушень, повідомляти у 10-денний строк правоохоронні органи і скеровувати до них відповідні матеріали.

На нашу думку, у вітчизняну лісову галузь для відстеження її стану слід широко впроваджувати сучасні комп'ютерно-програмні досягнення. Заслугує на увагу досвід корпорації IBM, яка розробила автоматизовану систему планування та моніторингу виробничої діяльності у лісовій галузі на базі рішень IBM Cognos. Інтегрована система складається з двох модулів: IBM Cognos TM1 для планування виробничої діяльності та IBM Cognos BI для багатовимірного аналізу даних та побудови аналітичних звітів у лісовій галузі (землепорядкування, державна інвентаризація лісів тощо).

5. Інформаційне забезпечення оперативного обслуговування лісової галузі складається з пошуку, відбору та вилучення інформації, яка становить оперативний інтерес, і з системи її накопичення, обробки та аналізу. Джерелами інформації служби ПЗСЕ є предмети, документи та люди.

Під предметами у справах про розкрадання лісодеревини треба розуміти засоби, які умисно використовувалися їх власником чи співучасниками злочину для незаконної порубки дерев, а також для полегшення вчинення зазначених дій.

Знання особливостей зазначених документів суттєво полегшує оперативним працівникам роботу із визначення місць і напрямів оперативного пошуку, прогнозування різноманітних подій, організацію і тактику проведення оперативно-розшукових заходів щодо виявлення розкрадань лісодеревини.

Одним із найважливіших джерел оперативно-розшукової інформації є люди. З огляду на тактику інформаційного забезпечення, оперативний працівник підрозділу ПЗСЕ повинен звертати увагу на тих осіб, які працюють на об'єкті оперативного обслуговування і через своє посадове становище володіють інформацією, що становить інтерес для підрозділу ПЗСЕ. Носіями такої інформації є особи, які працюють на підприємствах, що пов'язані з об'єктом оператив-

ного обслуговування господарськими чи фінансовими зв'язками. До цієї ж категорії слід віднести осіб, які працюють у вищих організаціях і покликані контролювати роботу об'єкта оперативного обслуговування. Ще одна категорія осіб – це громадяни, які звертались до адміністрації обслуговуваного підприємства для вирішення якихось питань і зіштовхнулись із фактами, які становлять оперативний інтерес для ОВС. З цих категорій підбираються негласні працівники, які виконують важливу роль у забезпеченні служби ПЗСЕ інформацією. До осіб, які становлять оперативний інтерес, слід також віднести й тих, які поінформовані про злочинні наміри і дії інших осіб.

Значну частину інформації оперативні підрозділи отримують від агентури. Одним із можливих шляхів підвищення рівня ефективності використання агентури оперативними підрозділами ПЗСЕ в процесі інформаційного забезпечення оперативного обслуговування об'єктів лісової галузі є забезпечення найбільш раціональної розстановки джерел оперативної інформації. Тактично правильно буде не лише мати на тому чи іншому об'єкті агента чи довірену особу, а дислокувати їх так, щоб вони мали можливість доступу до тих ланок технологічного процесу чи документів, у яких відображаються результати фінансово-господарської діяльності, що найчастіше використовуються під час вчинення злочинів економічного характеру.

Результативність оперативного обслуговування лісової галузі з метою виявлення розкрадань залежить і від порядку накопичення, систематизації та зберігання інформації, що, своєю чергою, безпосередньо впливає на ухвалення ефективних управлінських рішень.

6. Щодо умов, що сприяють учиненню розкрадань лісодеревини, то сприятливі умови вчинення злочинів розподіляються на суб'єктивні і об'єктивні. До суб'єктивних умов вчинення розкрадань лісодеревини можна віднести: переконання у тому, що можна збагатитися швидко, не докладаючи великих зусиль; недостатньо ретельна перевірка кандидатур під час влаштування на матеріально відповідальні посади; недоліки в організації нагляду і контролю; недоліки в діяльності контролюючих і правоохоронних органів, які своєчасно не виявляють або не реагують на правопорушення в лісовій галузі, тощо.

До об'єктивних умов, що сприяють вчиненню розкрадань, належать: повільність і суперечливість та відсутність концепції реформування лісової галузі; загальноекономічна і фінансова кризи; масове зубожіння населення; недосконалість законодавства, що регулює відносини лісокористування; відсутність ефективної системи державного контролю; наявність «тіньової економіки», яка є живильним середовищем для організованої злочинності.

Вагоме профілактичне значення, особливо коли йдеться про розкрадання лісодеревини в значних масштабах, і яке вчиняється в організованих формах, на високому посадовому рівні, може мати запровадження системи космічного моніторингу (супутникові системи LANDSAT, IRS, Terra, RADARSAT, Meteor).

В організації діяльності служби лісової охорони, яка перебуває в підпорядкуванні Державного агентства лісових ресурсів, доцільно створити аналітичну групу для опрацювання окремих питань, що стосуються цієї проблеми. До її складу слід увести найбільш досвідчених і підготовлених співробітників ПЗСЕ, що здійснюють боротьбу зі злочинністю у сфері лісового комплексу. Вважаємо, що частково вирішенню проблеми розкрадань у сфері лісового комплексу сприяло б уведення жорстких квот на заготівлю лісу. Доцільно створити єдину інформаційну базу про підприємства різних форм власності, які здійснюють заготівлю та переробку деревини, а також про фірми-учасники експортних операцій з метою наведення порядку на цьому ринку і забезпечення податкових наповнень бюджетів різних рівнів.

Для попередження розкрадань у лісовій промисловості корисно періодично в масштабах країни, області здійснювати комплекс узгоджених заходів із перевірки стану збереження майна і власності. Наприклад, оперативні підрозділи ПЗСЕ областей можуть організувати операції під умовними найменуваннями, наприклад, «Ліс».

7. Вагоме інформативне значення для викриття розкрадань лісодеревини має огляд місць заготівлі деревини, який здійснюють підрозділи з відведення і таксації лісосік, а також ознайомлення із результатами контролю робіт з відведення і таксації лісосік. Важливе значення для викриття розкрадань лісодеревини має робота з виявлення свідків. Це насамперед працівники лісництв і лісгоспів,

які здійснюють відведення лісосік під рубку та контроль за правильністю проведення лісозаготівельних робіт; особи, які безпосередньо зайняті на лісозаготівлях; співробітники залізничних, автотранспортних і сплавних організацій, що здійснюють доставку лісоматеріалів до місця призначення; працівники підприємств-споживачів лісодеревини; жителі місцевих лісових районів. Можливості використання перелічених осіб як свідків визначаються в основному в процесі проведення негласних і зашифрованих опитувань. З метою отримання доступу до документів, що цікавлять оперативних працівників, доцільно залучати агентів і довірених осіб серед технологів, економістів, бухгалтерів лісгоспів, лісництв. За необхідності вивчення звітної документації велику допомогу можуть надати негласні співробітники серед членів ревізійних комісій, ревізорів та інших осіб, які наділені контрольними функціями у лісовій галузі.

Викриттю розкрадань може сприяти вивчення претензійних матеріалів на недостачі або пересортиці товарної лісопродукції. Також необхідно вивчати матеріали інвентаризацій. Ефективним є проведення документальної ревізії фінансово-господарської діяльності підприємств.

Процес викриття вимагає активних, наступальних дій з боку співробітників підрозділів ПЗСЕ, умілого застосування методів і засобів, якими володіють ОВС (агентів, довірених осіб, штатних співробітників міліції, зашифрованих і негласних опитувань, фотографування тощо). Під час викриття також здійснюються негласні і зашифровані заходи, проводяться графічні та лісотехнічні дослідження, організуються спостереження силами громадськості, застосовуються люмінесцентні та інші хімічні речовини.

8. Заходами, спрямованими на документування підрозділами ПЗСЕ на підприємствах, де здійснюють розкрадання деревини, є: перевірка заяв і повідомлень про злочини; здійснення перевірок у складі комісій з представників органів, які відповідно до законодавства наділені контрольними та наглядовими повноваженнями; оперативно-розшукова діяльність.

Документування злочинів на об'єктах лісового господарства, а саме постійних лісокористувачів, здійснюється шляхом призна-

чення перевірок із залученням представників Державної екологічної інспекції. Якщо перевіряються структурні підрозділи Агентства лісових ресурсів, то до перевірок слід залучати спеціалістів і ревізорів структурних підрозділів Міністерства аграрної політики України, а до перевірок структурних підрозділів останніх – спеціалістів і ревізорів Агентства лісових ресурсів.

Під час перевірок і ревізій у постійних лісокористувачів особливу увагу слід звертати на правильність відводу лісових ділянок у рубку та факти розкрадання лісодеревини працівниками лісових господарств. Для виявлення таких порушень ефективним є метод перевідводу, який складається з чотирьох етапів: 1) силами спеціалістів і ревізорів структурних підрозділів Агентства лісових ресурсів чи Міністерства аграрної політики України необхідно здійснити детальний аналіз матеріалів відводу; 2) провести натурну ревізію лісових насаджень, відведених у рубку, а саме – зафіксувати кількість зрубаних дерев, які були відведені в рубку, із виведенням її загальної кубомаси, зафіксувати кількість пнів, які залишилися на ділянці в результаті рубки; 3) здійснити ревізію всієї лісодеревини на верхньому складі та документальну ревізію вивезеної лісодеревини на нижній склад. У результаті порівняння отриманих під час ревізії даних викриваються факти розкрадання лісодеревини на ділянці, що перевіряється, або їх відсутність.

Найбільш ефективними під час оперативного документування фактів розкрадань лісодеревини є негласний аудіозапис, негласна відеозйомка, зняття інформації з каналів зв'язку, оскільки внаслідок їх застосування можна отримати відомості про форми і способи вчинення злочинів; осіб, які причетні до цього; з'ясувати механізм учинення розкрадань; одержання коштів за їх вчинення. Важливими доказами злочинної діяльності можуть стати результати негласного спостереження за особами, що підозрюються у причетності до розкрадань лісодеревини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Третяк П. Р. Ліс – як складова частина біосфери / П. Р. Третяк. – Iris group creating values. – Електронний ресурс. – Режим доступу до джерела: <http://irisgroup.info/463/>
2. Ричардс П. У. Тропический дождевой лес; пер. с англ. / П. У. Ричардс. – Москва, 1961.
3. Ліс. – Перші ліси – девон. – Вікіпедія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Ліс>
4. Марец Б. М. История становления лесного хозяйства и правовых мер охраны леса / Б. М. Марец // *Legea si Viata: Международнй научно-практический правовой журнал*. – 2014. – № 6/3. – С. 87–91.
5. Зиновьева О. А. Юридическая ответственность за нарушение лесного законодательства: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.06 / Зиновьева Ольга Анатольевна. – Москва, 2001. – 266 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dslib.net/zem-pravo/juridicheskaja-otvetstvennost-za-narushenie-lesnogo-zakonodatelstva.html>
6. Абанина Е. Н. Правовая охрана лесов Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.06 / Елена Николаевна Абанина. – Саратов, 2004. – 176 с.
7. Сасов О. В. Кримінально-правова охорона лісу: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право / О. В. Сасов. – Київ, 2002.
8. Генсірук І. Історія лісництва в Україні / І. Генсірук. – Львів : Світ, 1990.
9. 3 історії лісового господарства України // Державне агентство з лісових ресурсів України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=36143&cat_id=32867
10. Борейко В. Леса охранялись всегда, даже во время революций и войн / Владимир Борейко. – 15.03.2014. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fleg.org.ua/konkurs-2014/108>

11. Мова. – 1917. – 30 вересня.
12. Вісті природничої секції Українського Наукового Товариства. – 1919. – Т. I. – Ч. I.
13. Мисливський вісник. – 1918. – № 7–8.
14. Держархів Київської обл. – Ф. 349, оп. 1, д. 19, л. 13.
15. Філоненко І. Спогад про російський ліс / І. Філоненко. – Москва : Комрід, 1993. – 238 с.
16. Лесопром // Вісник. – 1917. – № 50.
17. Держархів Харківської обл. – Ф. 478, оп. 1, д. 2, л. 14.
18. Загальна характеристика лісів України // Державне агентство з лісових ресурсів України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=62921&cat_id=32867
19. Young People un European Forests The International Contest. [Electronic resource]. – Mode of access: http://yfef.eu/forest_ua_ua
20. Генсірук С. А. Ліси України / С. А. Генсірук // Наукове товариство ім. Т. Шевченка // УкрДЛТУ. – Львів, 2002. – 495 с.
21. Шаблій О. Економічна географія / О. Шаблій. – Львів : Світ, 1994.
22. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrlis.info/>
23. Денисик Г. І. Лісові антропогенні ландшафти Поділля / Г. І. Денисик, В. С. Канський. – Вінниця : ПП «Едельвейс і К», 2010. – 200 с.
24. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dklg.kmu.gov.ua>
25. Чугуєнко М. В. Моя Україна. Ілюстрована енциклопедія для дітей / М. В. Чугуєнко. – Харків : Веста; Ранок, 2006. – 128 с.
26. Концептуальна програма розвитку лісовпорядкування на період до 2015 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.google.com.ua/search?client=opera&q=Концептуальна+програма+розвитку+лісовпорядкування+на+період+до+2015+рок+y&sourceid=opera&ie=UTF-8&oe=UTF-8>
27. Ліси України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Ліси_України#cite_note-2
28. Гудзевич А. В. Територіальна організація, освоєння та охорона лісових ландшафтів України / А. В. Гудзевич, І. О. Олініченко // Вінницький державний педагогічний університет ім. М. М. Ко-

цюбинського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2013/Geographia/6_135044.doc.htm

29. Сенякевич І. Економіка галузей лісового комплексу / І. Сенякевич. – Київ : Знання, 1992.

30. Маценко Г. Все про ліс. Які вони, дерева України / Г. Маценко // Магістраль. – 1997. – № 42–43. Спецвипуск.

31. Державна служба статистики України // Статистичний щорічник України за 2012 рік; за ред. О. Г. Осауленка. – Київ, 2013.

32. Hansen M.C., Potapov P.V., Moore R. et all. High-Resolution Global Maps of 21st-Century Forest Cover Change // Science. – 2013. – V. 342. – P. 850.

33. Неймарк Е. Мировые массивы лесов постепенно исчезают. – Режим доступу: <http://elementy.ru/news/432137>

34. Boyd I. L., Freer-Smith P. H., Gilligan C. A., Godfray H. C. J. The Consequence of Tree Pests and Diseases for Ecosystem // Science. – 2013. – V. 342. – P. 823.

35. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/page>

36. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 24.07.1991 р. // Відомості Верховної Ради України від 08.10.1991. – 1991. – № 41. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>

37. Лісовий кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1994. – № 17. – Ст. 99. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3852-12>

38. Закон України «Про рослинний світ» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1999. – № 22–23. – Ст. 198. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/591-14>

39. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової програми «Ліси України» на 2002–2015 роки» від 22 квітня 2002 року № 581 // Офіційний вісник України від 17.05.2002. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/581-2002-%D0%BF/print%201396440657403738>

40. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової програми «Ліси України» на 2010–2015 роки» від 16 вересня 2009 року № 977 // Офіційний вісник України від 28.09.2009. – 2009. – № 72. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/977-2009-%D0%BF/print1396440657403738>
41. Закон України «Про внесення змін до Лісового кодексу України» від 8 лютого 2006 року № 3404-IV.
42. Лесной кодекс РФ от 04.12.2006 № 200-ФЗ (вступил в силу с 01.01.2007). – КонсультантПлюс. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.consultant.ru/popular/newwood/80_1.html#p47
43. Морозов Г. Ф. Учение о лесе / Г. Ф. Морозов. – Москва : Гослесбумиздат, 1950. – 282 с.
44. Ткаченко М. Е. Общее лесоводство / М. Е. Ткаченко. – Москва : Гослесбумиздат, 1955. – 370 с.
45. Мелехов И. С. Очерк развития науки о лесе в России / И. С. Мелехов. – Москва : Изд-во АН СССР, 1957. – 68 с.
46. Збірка лісових термінів різних країн. – Рим, 1998.
47. Попков М. Про ключові поняття лісового законодавства України / М. Попков, В. Сторожук, Л. Полякова, С. Кирилук, Н. Савущик, Р. Олійник // Український лісовод [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lesovod.org.ua/node/72>
48. Наказ Державного комітету лісового господарства України «Про затвердження Правил рубок головного користування» від 23.12.2009 № 364 // Офіційний вісник України від 08.02.2010. – 2010. – № 6. – С. 157. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0085-10/print1392019415640886>
49. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил заготівлі живиці в лісах України» від 8 лютого 1996 р. № 185. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/185-96-%D0%BF/print1387550762155814>
50. Постанова Кабінету Міністрів України від 12 травня 2007 р. № 724 «Про затвердження Правил поліпшення якісного складу лісів (із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 1364 від 28.12.2011 № 748 від 07.08.2013) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/724-2007-п>

51. Постанова Кабінету Міністрів України «Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів» від 23 травня 2007 року № 761 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/761-2007-%D0%BF>

52. Давиденко О. І. Нормативно-правове регулювання використання лісових ресурсів та його особливості / Оксана Іванівна Давиденко. – Міністерство юстиції України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/9903>

53. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про державну лісову охорону» від 16 вересня 2009 року № 976 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/976-2009-%D0%BF>

54. Постанова Кабінету Міністрів України від 16 травня 2007 р. № 733 «Про затвердження Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок» (із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 1364 від 28.12.2011 № 748 від 07.08.2013) // Урядовий кур'єр від 30.05.2007 № 93; Офіційний вісник України від 01.06.2007 № 37. – С. 207. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/733-2007-п/print1395995879936133>

55. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення державного лісового кадастру та обліку лісів» від 20 червня 2007 р. № 848 // Офіційний вісник України від 02.07.2007 р. № 46. – С. 74 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/848-2007-п/print1395997568271471>

56. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил рубок головного користування в гірських лісах Карпат» від 22 жовтня 2008 р. № 929 // Офіційний вісник України від 03.11.2008 № 81. – С. 109; Урядовий кур'єр від 12.11.2008 № 212 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/929-2008-п/print1395997568271471>

57. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу» від 23 липня 2008 р. № 665 (із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 1364 від 28.12.2011 // Офіційний вісник України від 08.08.2008 № 56. – С. 30. – Ст. 1868; Урядовий кур'єр від

20.08.2008 № 153. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/665-2008-п/print1395997568271471>

58. Наказ Державного комітету лісового господарства «Про затвердження Правил рубок головного користування» від 23.12.2009 № 364 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0085-10>

59. Наказ Державного комітету лісового господарства України від 01.10.2010 № 298 «Про затвердження Інструкції про порядок ведення державного лісового кадастру і первинного обліку лісів» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1267-10/print1396107806764760>

60. Наказ Державного комітету лісового господарства України «Про затвердження Порядку проведення перевірок при здійсненні державного контролю за додержанням вимог лісового законодавства» від 31 серпня 2010 року № 263.

61. Розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції реформування та розвитку лісового господарства» від 18 квітня 2006 р. № 208-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/208-2006-%D1%80/print1387550762155814>

62. Скворцова О. В. Розмежування незаконної порубки лісу із суміжними складами злочинів / О. В. Скворцова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. – Серия «Юридические науки». – Т. 20 (59). – 2007. – № 2. – С. 129–135.

63. Романова Н. Л. Понятие и система экологических преступлений: дис. ... канд. юрид. наук / Н. Л. Романова. – Иркутск, 2001. – 219 с.

64. Петров В. В. Экологическое преступление: понятие и составы / В. В. Петров // Государство и право. – 1993. – № 8. – С. 88–99.

65. Зинченко С. Правовой статус имущества как объекта гражданских прав / С. Зинченко, В. Лапач // Хозяйство и право. Приложение. – 2000. – № 8.

66. Плохова В. И. Ненасильственные преступления против собственности: криминологическая и правовая обоснованность / В. И. Плохова. – Санкт-Петербург, 2003.

67. Новое уголовное право России. Особенная часть: учебное пособие. – Москва, 1996.

68. Семенов В. М. Чужое имущество как предмет кражи / В. М. Семенов. – Москва : Юристъ, 2005. – № 5.
69. Владимиров В. А. Социалистическая собственность под охраной закона / В. А. Владимиров, Ю. И. Ляпунов. – Москва, 1979.
70. Устинов В. С. Признаки хищения и их оценка аппаратами БХСС / В. С. Устинов. – Горький, 1979.
71. Владимиров В. А. Ответственность за корыстные посягательства на социалистическую собственность / В. А. Владимиров, Ю. И. Ляпунов. – Москва, 1986.
72. Шульга А. В. Объект и предмет преступлений против собственности в условиях рыночных отношений и информационного общества / А. В. Шульга. – Москва, 2007.
73. Хилюта В. В. Квалификация преступлений против собственности / В. В. Хилюта // Гродненский государственный университет имени Янки Купалы. – Гродно, 2013. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ebooks.grsu.by/prestyp_protiv_sobstv/index.htm
74. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV // Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
75. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» від 10.12.2004 року № 17. Електронний ресурс. – Режим доступу до джерела: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0017700-04>
76. Шварц Х. Ответственность за незаконную порубку леса усилить / Х. Шварц, Ю. Тютюкин // Радянське право. – 1966. – № 12. – С. 65–68.
77. Шемшученко Ю. С. Юридическая ответственность в области охраны окружающей среды / Ю. С. Шемшученко, В. Л. Мунтян, Б. Г. Розовский. – Київ : Наукова думка, 1978. – 280 с.
78. Гавриш С. Б. Уголовная ответственность за незаконную порубку леса: дис. ... канд. юрид. наук / С. Б. Гавриш. – Харьков, 1980. – 216 с.
79. Прохоров Л. А. Уголовное право: учебник / Л. А. Прохоров, М. Л. Прохорова. – Москва : Юристъ, 1999. – С. 208.

80. Кригер Г. А. Квалификация хищений социалистического имущества. Изд. 2-е / Г. А. Кригер. – Москва : Юридическая литература, 1979. – 584 с.

81. Крассов О. Ответственность за незаконную порубку и повреждение деревьев и кустарников / О. Крассов // Советская юстиция. – 1989. – № 2. – С. 8–10.

82. Мельник П. Кримінально-правова відповідальність за незаконну порубку лісу: окремі питання / П. Мельник // Право України. – 2001. – № 6. – С. 84–87.

83. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III // Верховна Рада України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

84. Єдиний державний реєстр судових рішень. – Справа № 2-286/11 від 26 липня 2011 р. – Новгород-Сіверський. – Чернігівська область. – Режим доступу до джерела: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/17383029>

85. Оперативно-розшукова діяльність ОВС: навчальний посібник / Е. О. Дідоренко, І. П. Козаченко, Я. Ю. Кондратьєв та ін. – Луганськ, 1999. – 390 с.

86. Долженков О. Ф. Оперативно-розшукова діяльність як правоохоронна функція кримінальної міліції / О. Ф. Долженков, А. Ф. Думко, І. П. Козаченко // Одеський ін-т внутрішніх справ. – Одеса, 2000. – 134 с.

87. Давиденко Л. М. Організаційні засади боротьби зі злочинністю / Л. М. Давиденко // Вісник НАВС. – Харків : Національний університет внутрішніх справ, 2002. – С. 93–99.

88. Овчаренко Г. Л. О понятии оперативного обслуживания / Овчаренко Г. Л. // Информационный бюллетень ВНИИ МВД СССР. – Москва, 1979. – № 3. – С. 34–39.

89. Федчак І. А. Організація оперативного обслуговування об'єктів та галузей економіки підрозділами ДСБЕЗ МВС України / І. А. Федчак. – Львів : ЛьвДУВС, 2011. – 240 с.

90. Капітанський А. І. Сутність та поняття оперативного обслуговування / А. І. Капітанський // Науковий вісник НАВСУ. – Київ, 2002. – № 3. – Ч. 2. – С. 93–105.

91. Масленников Э. П. Организационно-правовые основы и методика аналитической работы в органах внутренних дел / Э. П. Масленников. – Москва, 1979. – 13 с.

92. Большая Советская Энциклопедия. – Москва, 1956. – 908 с.
93. Краткий словарь по философии. – [4-е изд.]. – Москва : Политиздат, 1982. – 789 с.
94. Панфилов Г. А. Оперативное обслуживание территорий и объектов аппаратами уголовного розыска / Г. А. Панфилов // Проблемы совершенствования ОРД ОВД: сб. науч. трудов. – Москва : МВД СССР, МВШМ, 1988. – С. 101–109.
95. Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел. Термины и определения: учебное пособие // МВД СССР, КВШ. – Киев : НИиРИО, 1988. – 312 с.
96. Бобко А. У лісі законодавчих парадоксів / А. Бобко // Дзеркало тижня. – 2001. – № 50. – 28 груд.
97. Дементьев В. П. Правовой аспект оценки эффективности деятельности органов внутренних дел / В. П. Дементьев // Правовые вопросы управления в сфере обеспечения правопорядка. – Москва, 1982. – С. 89–95.
98. Василичук В. І. Організація оперативної роботи підрозділів ДСБЕЗ щодо виявлення та розкриття злочинів у сфері економіки / В. І. Василичук // Наук. вісник НАВСУ. – Київ, 2003. – № 1. – Ч. 2. – С. 70–79.
99. Лукашов В. А. Организация и методика информационно-аналитической работы в сфере оперативно-розыскной деятельности / В. А. Лукашов. – Омск, 1983. – 32 с.
100. Крестинский М. В. Выявление органами внутренних дел преступлений в сфере экономики (организационно-тактические вопросы): учебное пособие / М. В. Крестинский. – Москва : МВШМ МВД РФ, 1991. – 46 с.
101. Лупало О. А. Деякі методологічні підходи щодо вдосконалення системи оцінювання стану злочинності / О. А. Лупало, В. Ю. Котляр // Науковий вісник НАВСУ. – Київ, 2004. – № 3. – Ч. 2. – С. 56–67.
102. Кондратьев Я. Ю. Теоретичні, правові та оперативно-тактичні засади запобігання злочинам оперативними підрозділами кримінальної міліції: монографія / Я. Ю. Кондратьев. – Київ : НАВСУ, 2004. – 444 с.
103. Марець Б. М. Організація вивчення, аналізу та оцінки оперативної обстановки у сфері лісового господарства оператив-

ними підрозділами ДСБЕЗ МВС України / Б. М. Марець // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – Спеціальний випуск № 1/2014. – Львів : ДДУВС, 2014. – 276 с. – С. 164–173.

104. Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення територіальних органів Державного агентства лісових ресурсів та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України» від 28 грудня 2011 р. № 1364. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pravo.ligazakon.ua/document/view/KP070761?edition=2011_12_28

105. Козаченко И. П. Оперативно-розыскная профилактика (правовые и организационно-тактические вопросы) / И. П. Козаченко // МВД СССР. КВШ. – Киев : НИиРИО, 1991. – 68 с.

106. Інформаційне повідомлення лабораторії проблем оперативно-розшукової роботи. – Москва, 1970. – № 1.

107. Організація діяльності підрозділів ДСБЕЗ МВС України: практич. посібник / О. Ф. Долженков, Є. О. Железов, В. Ю. Журавльов та ін.; за ред. Л. П. Скалозуба, О. М. Бандурки. – Київ : ВПЦ МВС України, 2006. – 268 с.

108. Моїсєєв Є. М. Оперативний пошук ознак злочинів у сфері господарської діяльності / Є. М. Моїсєєв, С. І. Ніколаюк // Науковий вісник НАВСУ. – Київ, 2008. – № 2. – Ч. 2. – С. 96–106.

109. Організаційна структура Держлісагентства України // Державне агентство лісових ресурсів України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=62940&cat_id=34019

110. Глушков В. О. Оперативно-розшукове попередження шахрайств з фінансовими ресурсами апаратами ДСБЕЗ / В. О. Глушков, В. І. Василичук // Наук. вісник НАВСУ. – Київ, 2002. – № 2. – Ч. 2. – С. 67–72.

111. Перепелиця М. Організація оперативного обслуговування апаратами ДСБЕЗ МВС, УМВС об'єктів і галузей економіки / М. Перепелиця, М. Юнаков // Вісник ЛІВС. – Вип. № 8/1. – Львів, 1998. – С. 142–152.

112. Жуков Л. А. Информационные проблемы предупреждения и пресечения криминальных угроз: лекция / Л. А. Жуков. – Москва, 2005. – С. 10–23.

113. Користін О. Є. Відмивання коштів: теоретико-правові засади протидії та запобігання в Україні: монографія / О. Є. Користін // Київський національний університет внутрішніх справ. – 2-ге вид. – Київ : Друкарня МВС України, 2009. – 336 с.

114. Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел. Термины и определения: учебное пособие. – МВД СССР. КВШ. – Киев : НИиРИО, 1988. – 312 с.

115. Федчак І. А. Розстановка сил та засобів при оперативному обслуговуванні лісового господарства підрозділами ДСБЕЗ МВС України / І. А. Федчак, Б. М. Марець // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – Спеціальний випуск № 1/2011. – Львів : ЛьвДУВС, 2011. – 276 с. – С. 261–271.

116. Предупреждение и раскрытие преступлений аппаратами ВХСС: учебник / под ред. В. М. Бурыкина, Г. К. Синилова. – Горький, 1987. – 524 с.

117. Наказ Державного комітету лісового господарства України «Про затвердження Інструкції про порядок проведення ревізій лісових обходів (майстерських дільниць)» № 23 від 08.02 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lis.ck.ua/uploads/docs/instrukcija_po_reviziji_obxodiv.pdf

118. Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України «Про затвердження Переліку основних питань для здійснення планових заходів державного нагляду (контролю)» від 04.03.2008 року № 108. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uazakon.com/documents/date_3e/pg_gnwgds.htm

119. Никитин Ю. В. Средства оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел: лекция / Ю. В. Никитин, А. И. Грищенко // Украинская академия внутренних дел. – Киев, 1993. – 28 с.

120. Матвійчук В. В. Засоби оперативно-розшукової діяльності в США / В. Матвійчук, Д. Никифорчук // Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т.; відп. ред.: В. В. Коваленко, Є. М. Моїсєєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – Київ : Атіка, 2010. – Т. VI. Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). – 1128 с.

121. Орлов Ю. Засоби оперативно-розшукової діяльності / Ю. Орлов // Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т.; відп.

ред.: В. В. Коваленко, Є. М. Моїсєєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – Київ : Атіка, 2010. – Т. VI. Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). – 1128 с.

122. Орлов Ю. Розвідувальні комп'ютерні програми / Ю. Орлов // Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т.; відп. ред.: В. В. Коваленко, Є. М. Моїсєєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – Київ : Атіка, 2010. – Т. VI. Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). – 1128 с.

123. i2 Analyst's Notebook. [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www-03.ibm.com/software/products/ru/analysts-notebook>

124. Рослесинфорг получил единый инструмент управления производственной деятельностью. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www-03.ibm.com/press/ru/ru/pressrelease/39623.wss>

125. Хахановський В. Службово-розшуковий собака / В. Хахановський // Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред.: В. В. Коваленко, Є. М. Моїсєєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – Київ : Атіка, 2010. – Т. VI. Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). – 1128 с.

126. Орлов Ю. Спеціально навчені тварини / Ю. Орлов. – Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т.; відп. ред.: В. В. Коваленко, Є. М. Моїсєєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – Київ : Атіка, 2010. – Т. VI. Оперативно-розшукова діяльність поліції (міліції). – 1128 с.

127. Поливода В. В. Оперативне обслуговування за зональним принципом об'єктів та територій підрозділами карного розшуку: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 21.07.04 / В. В. Поливода. – Київ, 2007. – 205 с.

128. Бандурка О. М. Основи управління в органах внутрішніх справ України: теорія, досвід, шляхи вдосконалення / О. М. Бандурка. – Харків : Основа, 1999. – 438 с.

129. Антонов К. В. Шляхи вдосконалення оперативного обслуговування об'єктів господарювання в сучасний період / К. В. Антонов // Наук. вісник юрид. акад. МВС України. – Дніпропетровськ, 2003. – № 1 (10). – С. 172–180.

130. Військова тактика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Військова_тактика

131. Цветков А. Г. Тактика борьбы с преступными группами, специализирующимися на наркобизнесе / А. Г. Цветков, Г. М. Бирюков // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ. – 1999. – № 1. – С. 3–24.

132. Бирюков Г. М. Оперативно-розыскная тактика: теоретическое осмысление понятия, содержание и структура. Современные проблемы борьбы с организованной преступностью / Г. М. Бирюков // Приложение к сборнику материалов междунар. науч.-практ. конф. «Проблемы совершенствования законодательства и практика его применения с учетом прогноза преступности» (г. Луганск, 20–21 мая 1999 г.); МВД Украины, Луганск. ин-т внутр. дел. – Луганск : РИО ЛІВД МВД України, 1999. – С. 3–9.

133. Алексеев А. И. Актуальные проблемы теории ОРД / А. И. Алексеев, Г. К. Синилов. – Москва, 1993.

134. Олейник П. А. Вопросы теории и практики оперативной работы ОВД / П. А. Олейник, А. Г. Птицын. – Киев : КВШ МВД СССР, 1981.

135. Федчак І. А. Тактика оперативно-розшукової діяльності: навчально-методичний посібник / І. А. Федчак. – Львів : ЛьвДУВС, 2015. – 332 с.

136. Комзюк А. Т. Тактичні особливості отримання оперативно-розшукової інформації / А. Т. Комзюк // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bookmeta.com/book/46-visnik-xarkivskogo-nacionalnogo-universitetu-vnutrishnix-sprav-visnik-komzyuk-at/18-taktichni-osoblivosti-otrimannya-operativno-rozshukovoyi-infomaciyi.html>

137. Гринчак В. І. У «нетрях» лісгосподарських правопорушень / В. І. Гринчак // Бюлетень з обміну досвідом роботи МВС України. – 2006. – № 164. – С. 56–61.

138. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.derevo.info/content/rubrik/125>

139. Колпаков В. К. Оперативное обслуживание аппаратами БХСС объектов и отраслей народного хозяйства: лекция / В. К. Колпаков, В. Д. Сущенко. – Киев : НИИРИО Киевской высшей школы МВД СССР им. Ф. Э. Дзержинского, 1989. – 32 с.

140. Ефремов Д. Ф. Методические (типовые) рекомендации по предотвращению и снижению масштабов незаконной заготов-

ки и нелегального оборота древесины для субъектов Российской Федерации / Д. Ф. Ефремов, А. С. Захаренков, М. А. Копейкин и др. – Москва, 2011. – 36 с.

141. Бортняк Ф. В. Деякі аспекти протидії економічній злочинності / Ф. В. Бортняк // Бюлетень з обміну досвідом роботи МВС України. – Київ, 2007. – № 28/156. – С. 114–120.

142. Федчак І. А. Організаційно-тактичні основи оперативного обслуговування об'єктів (галузей) економіки підрозділами ДСБЕЗ МВС України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Ігор Андрійович Федчак. – Київ, 2009. – 267 с.

143. Наказ Державного комітету лісового господарства України «Про затвердження Інструкції про порядок проведення ревізій лісових обходів (майстерських діляниць)» № 23 від 8 лютого 2010 року.

144. Зелинский А. Ф. Криминология: курс лекций / А. Ф. Зелинский. – Харьков : Прапор, 1996. – С. 41–52.

145. Панкратов В. В. Программа борьбы с преступлениями несовершеннолетних: рекомендации к разработке региональных программ / В. В. Панкратов. – Москва : Изд-во ВНИИ проблем укрепления законности и правопорядка, 1992. – 53 с.

146. Головіна В. П. Наявність кореляційних залежностей між елементами криміналістичної характеристики та їх використання у побудові методики розслідування легалізації (відмивання) грошових коштів, здобутих злочинним шляхом / В. П. Головіна // Вісник ЛАВС МВС України. – 2004. – № 1. – С. 170–176.

147. Куликов В. И. Основы криминалистической теории организованной преступной деятельности / В. И. Куликов. – Ульяновск : Филиал МГУ, 1994. – 256 с.

148. Думко Ф. К. Сучасні фактори, що впливають на розвиток і попередження злочинності неповнолітніх / Ф. К. Думко // Теорія оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів України. – Львів : ЛПВС при НАВС України, 2000. – С. 91–92. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.unicef.org/ukraine/ukr/Press_release_NBSC_UKR.doc

149. Технологии отслеживания перемещения древесной продукции. Контроль и мониторинг цепочек поставки и соблюдения

законодательства в лесной промышленности. – Москва, 2004. – 68 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.wwf.ru/resources/publ/book/139>

150. Квашиш В. Е. Криминологические аспекты проблемы преступной неосторожности / В. Е. Квашиш // Вопросы борьбы с преступностью. – Вып. 28. – Москва, 1978. – С. 15–32.

151. Наказ Держлісагентства «Про затвердження Методичних вказівок з відведення і таксації лісосік, видачі лісорубних квитків та огляду місць заготівлі деревини в лісах Державного агентства лісових ресурсів України» від 21.01.2013 № 9. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=105079&cat_id=104385

152. Штанько Д. О. Організаційно-правові засади протидії незаконному обігу наркотичних засобів та психотропних речовин: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Теорія управління, адміністративне право і процес, фінансове право» / Д. О. Штанько. – Харків, 2003. – 20 с.

153. Кокорев Л. Д. Некоторые проблемы нравственных отношений в уголовном судопроизводстве / Л. Д. Кокорев // Судебная этика. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1973. – 224 с.

154. Борисов Г. Л. Предотвращение и раскрытие преступлений в лесозаготовительной промышленности / Г. Л. Борисов, А. И. Бутенко, Е. А. Сергеев. – Москва : Изд. ВНИИ МВД СССР, 1977. – 92 с.

155. Волобуєв А. Ф. Розслідування і попередження розкрадань майна у сфері підприємництва / А. Ф. Волобуєв; за ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки. – Харків : Рубікон, 2000.

156. Теория доказательств в советском уголовном процессе. – 2-е изд., испр. и доп. / отв. ред. Н. В. Жогин. – Москва : Юридическая литература, 1973. – 736 с.

157. Системы отслеживания происхождения древесины как средство предотвращения нелегальных лесозаготовок. – Москва : Алекс, 2007. – 136 с.

158. Томма Р. П. Правові та організаційно-тактичні основи протидії підрозділами ДСБЕЗ МВС України злочинам, що порушують права інтелектуальної власності: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 21.07.04 / Роман Павлович Томма. – Київ, 2008. – 263 с.

159. Дидоренко Э. А. О понятии, содержании и видах оперативной разработки / Э. А. Дидоренко // Труды Киевской высшей школы милиции. – Киев : КВШ МВД СССР, 1978. – № 12. – С. 48–64.

160. Бобров В. Г. Правовые и организационные основы оперативной разработки, пути и меры ее совершенствования. Вопросы теории и практики: автореф. дис. на соискание ученой степени докт. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика, оперативно-розыскная деятельность» / В. Г. Бобров. – Москва, 1990. – 52 с.

161. Богданов Б. Е. Организация и тактика оперативной разработки аппаратами БХСС лиц, занимающихся замаскированной преступной деятельностью: учебное пособие / Б. Е. Богданов. – Москва, 1983. – 133 с.

162. Возный А. Ф. Основные положения оперативной разработки: учебное пособие / А. Ф. Возный. – Киев : КВШ МВД СССР, 1973. – 40 с.

163. Бобров В. Г. Правовые и организационные основы оперативной разработки, пути ее совершенствования (вопросы теории и практики): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / В. Г. Бобров. – Москва, 1990.

164. Погорецький М. А. Протоколи оперативно-розшукових заходів з відповідними додатками, складені за результатами здійснення оперативно-розшукових заходів оперативно-розшуковими підрозділами, – новий вид доказів у кримінальному процесі / М. А. Погорецький // Вісник Академії правових наук України № 1 (28). – Харків, 2002. – С. 208–216.

165. Указ Президента України «Про деякі заходи з дерегулювання підприємницької діяльності» від 23.07.1998 року № 817/98. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/817/98>

166. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР). – 1984, додаток до № 51. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/page>

167. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності» від

25 квітня 2003 року № 3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/va003700-03>

168. Закон України «Про охорону праці» від 14.10.1992 № 2694-ХІІ // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 49. – Ст. 66. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2694-12>

169. Закон України «Про благоустрій населених пунктів» від 06.09.2005 № 2807-ІV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2005. – № 49. – Ст. 517. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2807-15>

170. Закон України «Про відходи» від 05.03.1998 № 187/98-ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/187/98-%D0%B2%D1%80/page2>

171. Методика документування і викриття злочинів на об'єктах лісового господарства / В. Р. Сливенко, В. І. Василичук, Л. П. Скалозуб // Збірник методичних рекомендацій з протидії злочинам у сфері економіки. – Ч. 5; за ред. О. М. Джужі. – Київ : Друкарня МВС України, 2011. – 336 с.

172. Гуцаленко Л. В. Державний фінансовий контроль: навч. посібник [для студ. вищ. навч. закл.] / Л. В. Гуцаленко, В. А. Дерій, М. М. Коцупатрій. – Київ : Центр учбової літератури, 2009. – 424 с.

173. Незаконна порубка вікових дубів на Житомирщині // Державна екологічна інспекція України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dei.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1754:nezakonna-porubka-vikovikh-dubiv-na-zhito-mirshchini&catid=7:novosti&Itemid=261

174. На Сумщині встановлено факт розкрадання лісу. Державна екологічна інспекція України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dei.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1678:sumy-rozradannya-lisu&catid=7:novosti&itemid=261

175. Закон України «Про перелік документів дозвільного характеру у сфері господарської діяльності» від 19.05.2011 № 3392-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2011. – № 47. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3392-17>

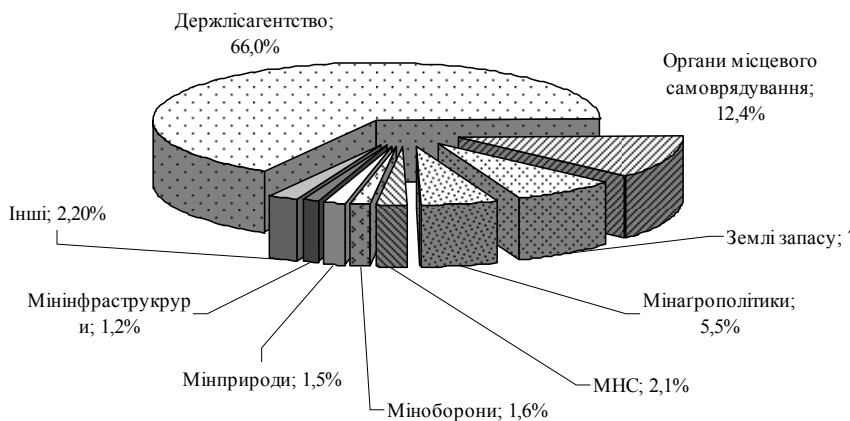
176. Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 05.04.2007 року № 877-V // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2007. – № 29. – Ст. 389. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/877-16>

177. Український лісовод. Лісове законодавство у запитаннях та відповідях (довідник для громадян). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lesovod.org.ua/node/11378>

178. Коломієць О. О. Документування фактів розкрадання на об'єктах бюджетної сфери / О. О. Коломієць // Південноукраїнський правничий часопис. – 2009. – № 1 (т). – С. 111–118. – 343 с.

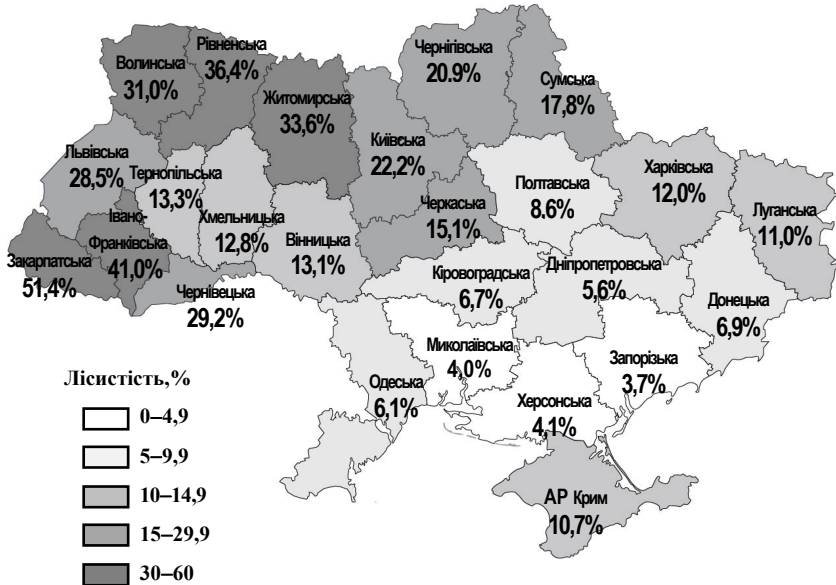
179. Збірник методичних рекомендацій з протидії злочинам у сфері економіки. Ч. 5 / В. Р. Сливенко, В. І. Василичук, Л. П. Скалозуб; за ред. О. М. Джужі. – Київ : Друкарня МВС України, 2011. – 336 с.

Розподіл загальної площі земель лісового фонду України за відомчою підпорядкованістю¹

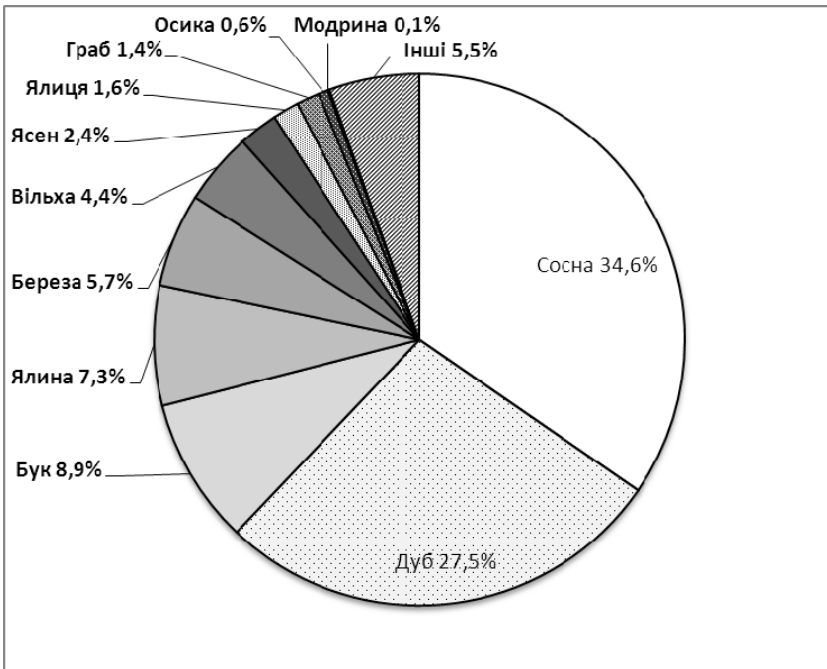
¹ Державне агентство лісових ресурсів України
http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=62921&cat_id=32867

Лісистість адміністративних областей (2011 рік)²

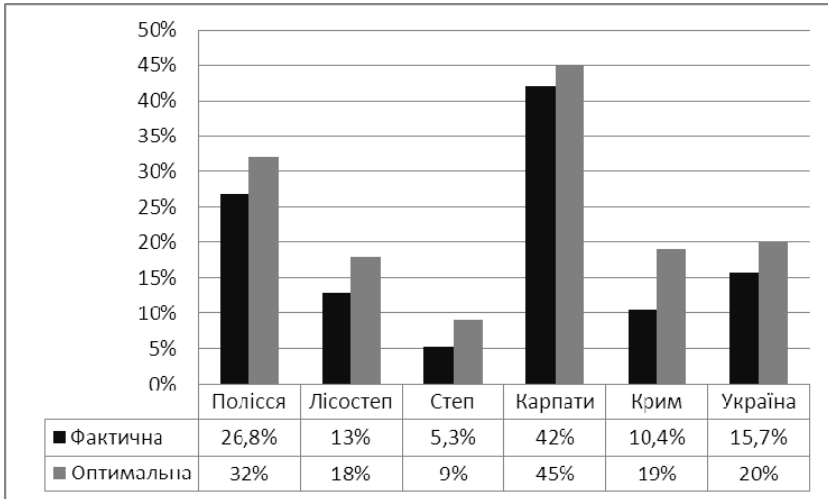
² Державне агентство лісових ресурсів України
http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=62921&cat_id=32867

**Розподіл площі лісів України
за переважальними деревними породами³**

³ Державне агентство лісових ресурсів України
http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/publish/article?art_id=62921&cat_id=32867

Природні зони проростання лісів в Україні⁴

⁴ http://ypef.eu/forest_ua_ua

Наукове видання

ФЕДЧАК Ігор
МАРЕЦЬ Богдан

ОРГАНІЗАЦІЯ
ПРОТИДІЇ РОЗКРАДАННЮ ЛІСОДЕРЕВИНИ
ПІДРОЗДІЛАМИ ЗАХИСТУ ЕКОНОМІКИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Монографія

Відповідальний за випуск – Павло Лозинський
Комп'ютерна верстка – Світлана Костенко

Підпис. до друку 28.07.2016
Формат 60×84/32
Офсетний друк. Умовн. друк. арк. 11,6
Наклад 300 примірників

Видавництво «ПАІС»
Реєстраційне свідоцтво ДК № 3173
від 23 квітня 2008 року
вул. Гребінки, 5, оф. 1, м. Львів, 79007
тел.: (032) 225-60-14, (032) 261-24-15
e-mail: pais@mail.lviv.ua; http: //www.pais.com.ua

